

Et godt liv som gammel

Et godt liv som gammel

Marie Konge Nielsen

Syddansk Universitetsforlag
2006

© Forfatteren og Syddansk Universitetsforlag 2006
Trykt af Narayana Press, Gylling

Omslag: Anne Charlotte Mouret, Unisats ApS
Omslagsfoto: Polfoto

ISBN 87-7674-108-7
EAN 9788776741082

Et godt liv som gammel er udgivet med støtte fra:
Socialministeriet, ÆldreForum og Styrelsen for Social Service

Mekanisk, fotografisk, elektronisk eller
anden mangfoldiggørelse af denne bog
er kun tilladt med forlagets tilladelse eller
ifølge overenskomst med Copy-Dan.

Syddansk Universitetsforlag
Campusvej 55
5230 Odense M
www.universitypress.dk

Indholdsfortegnelse

<i>Velfærd for ældre – holdning og handling</i>	7
1. Forord	11
1. Indledning	13
2. Formål	19
3. Teori	21
3.1 Livsløb	24
3.2 Hverdagslivets praksis og refleksivitet	28
4. Metode	31
5. Temaer og ønsker om et godt liv som gammel	37
5.1 Aktiv	42
5.2 Uafhængighed	48
5.3 Autonomi	49
5.4 Værdighed og respekt	50
5.5 Tætte familieband	52
5.6 Frihed	54
5.7 Det gode livs negation	57
5.8 Sammenfatning	61
6. Ønskeres afhængighed af alderen	63
6.1 Alderens relativitet	64
6.2 Ikke at være jævnaldrende med sin egen alder	67
6.3 Livsløb og normalitet	69
6.4 Mobilitet	77
6.5 Frihed	82
6.5 Sammenfatning	86
7. Ønskeres afhængighed af generationen	89
7.1 Generationsbegrebet	89
7.2 Kulturbegrebet og moderniteten	92
7.3 Den ældre generations ønsker til et godt liv som gammel	95
7.4 Yngre ældre	101
7.5 De midaldrende	106
7.6 Den yngre generation	108
7.7 Sammenfatning	113

8. Ønskernes afhængighed af fortællingen	119
8.1 Den selvstændige	122
8.2 Danskere med anden etnisk baggrund	126
8.3 58 år og kvinde	130
8.4 De handicappede	133
8.5 Den berejste	136
8.6 De uddannede	139
8.7 Social klasse og køn	143
8.8 Sammenfatning	146
9. Et godt liv som gammel og ældre-politikken	149
9.1 Hvem er de ældre? Hvad er ældrepolitik?	150
9.2 Mediernes foretrukne ældrebillede	153
9.3 Hviler ældrepolitikken på et fælles værdigrundlag?	156
9.4 Fremtiden og ældrepolitikken	159
9.5 Fremtidens familie	162
9.6 Vision om et godt liv (som gammel)	167
9.7 Kommunernes Landsforening og ældrepolitikken – debat om velfærdstaten efterlyses	168
9.8 Visioner om et godt liv som gammel	172
9.9 Sammenfatning	173
10. Konklusion	179
11. Bibliografi	193
Bilag A. Interviewguides	199
A.i Forskere	199
A.ii Offentlige bidragydere	199
A.iii Udvalgte danskere	200
A.iii Socialpolitiske ordførere i Folketinget	202
A.iv Formand og næstformand i KL	203
Bilag B. Interviewpersoner	205
B.i Socialpolitiske ordførere samt formand og næstformand i KL	205
B.ii Forskere	205
B.iii Markante bidragydere	205
B.iv Udvalgte danskere	206
Bilag C. Brev til udvalgte interviewede danskere	209

Velfærd for ældre

– holdning og handling

Der er masser af spørgsmål at stille, når man vil udvikle grundlaget for den politik, der vedrører de alderskategorier, vi traditionelt kalder de gamle eller ældre. I særdeleshed hvis denne politik skal hvile på et solidt vidensgrundlag.

Vi spørger om de grundlæggende værdier bag de politiske valg, om de overordnede og principielle overvejelser, der måtte ligge bag de politiske initiativer, om idealer og visioner bag vores såkaldte ældrepolitik, om konsekvenserne af en øget middellevetid, om de ældre er en homogen gruppe, eller om der mere målrettet skal tales om svage og sygdomsramte uafhængigt af alderen, om alderens rolle osv. Vi undersøger, om det er interessegrupper eller medier, der fremprovokerer de politiske initiativer, ser på mediernes rolle, når samfundet tegner sit 'ældrebillede', og analyserer de faktorer, der fremkalder positive og negative billeder af de ældre. Vi funderer i principielle og abstrakte ræsonnementer over menneskesynet, når det drejer sig om ældre, om forholdet mellem det offentlige, den enkeltes, familiens og de nære netværks ansvar, om forholdet mellem borgerens rettigheder og pligter, om de ældres behov og ønsker etc. Alt sammen udmærket og nyttigt, men hvem er det 'vi', der spørger, undersøger og funderer? Det er typisk forskere med interesse i de ældres vilkår, i socialpolitikens funktion, i velfærdsstatens funktion, og det er politikere, der har 'ældrepolitik' som ansvarsområde.

Marie Konge Nielsens afhandling om 'Det gode liv som gammel' bærer nok hendes stempel, men det er først og fremmest en beretning, der lader befolkningen selv komme til orde. Hvordan opfatter danskerne selv forholdene? Hvordan ser de, der allerede hører til ældregruppen, sig selv? Hvordan opfatter de 'det gode liv'? Hvad forventer kommende årgange af ældre fra samfundet? Hvordan ser de yngre på de ældre? Hvad er de unges forventninger til deres egen alderdom? Spejler borgernes dagligdag de idealer, værdier og holdninger, forskere og politikere taler om? Ligger der et særligt menneskesyn bag holdningerne til aldring, og hvad indeholder det?

Det er enkelte af de spørgsmål, Marie Konge Nielsens bidrag får fat om. Ikke så det kan hævdes, at der hermed er tegnet et sandt billede af befolkningens opfattelse og synspunkter. Det lader sig ikke gøre, men måske et billede, der siger nok så meget som talrige talfikserede surveys. Ikke mindst de gamle samfundsvidenskaber – og for så vidt også nogle af de yngre – lider under en sygelig trang til at lade tallene tale ledsaget af en påstand om, at de giver et repræsentativt udtryk for det, de hævdes at 'måle'. Denne afhandling er fri for alle påstande om repræsentativitet, og den indeholder ikke tal og tabeller, fordi den bygger på dybdeborende, kvalitative interview med en mindre gruppe af danskere, som så langt fra kan betegnes som en repræsentativ gruppe. Just derved trænger den dybere ned og giver et værdifuldt bidrag til vores forståelse af, hvad der er den danske drøm om et godt liv som gammel.

Undersøgelsen er et led i et større projekt "Velfærd for ældre – holdning og handling", der gennemføres ved Center for Velfærdsstatsforskning, Syddansk Universitet på grundlag af en bevilling fra ÆldreForum, Socialministeriet og Styrelsen for Social Service.

I efteråret 2005 udkom Charlotte Wiens afhandling "Ældrebilledet i medierne gennem 50 år", som søgte at tegne et billede af de stereotyper, der dominerer mediernes ældrebillede, og at overveje, hvad der er med til at tegne samfundets ældrebillede. Denne afhandling vil senere blive fulgt op af en supplerende analyse af de ældre i mediestorme og – orkaner. Sammen med Marie Konge Nielsens afhandling præsenteres der hermed vigtige brikker til forståelse af, hvordan ældregrupperne er placeret i samfundet, og til indsigt i samspillet mellem de ældres/de kommende ældres egne forventninger til et godt liv på den ene side og det medie-/samfundskonstruerede billede på den anden side. Selvsagt er der en vekselvirkning mellem de to forhold.

Disse afhandlinger vil senere blive fulgt op af rapporteringer, der for det første handler om samspillet og spændingerne mellem samfundets og den enkeltes rettigheder, pligter og ansvar, og for det andet belyser, hvordan vi samfundsmæssigt bevæger os fra idé til handling, når det politiske værdigrundlag udmøntes i udformningen og gennemførelse af bestemte foranstaltninger rettet mod 'de ældre'.

Hver for sig vil disse rapporteringer give elementer af et svar på ganske mange spørgsmål. Hver for sig vil de indeholde indsigter, der med fordel kan lægges til grund for overvejelser over den fremtidige politik. Hver for sig vil de være værdifulde supplementer til det arbejde, der i øjeblikket i Videnskabsministeriets regi udfoldes om 'Det aldrende samfund 2030'. Slutstenen på det samlede projekt "Velfærd for ældre – holdning og handling" vil være en sammenfattende afhandling, der meget eksplicit vil fokusere på de samfundsmæssige og politiske konklusioner, der kan udtrages af det samlede materiale.

Jørn Henrik Petersen
professor i socialpolitik, dr.phil. & lic.oecon.
forskningsleder
Center for Velfærdsstatsforskning/Institut for Statskundskab, SDU

I. Forord

Først og fremmest vil jeg sige tak til alle, som har villet være med til at lade sig interviewe til denne undersøgelse ”Et godt liv som gammel”. Fortællingerne om det levede liv og det liv, I gerne vil leve fremover, har været lærerige og har manet til eftertanke.

Takken skal også gå til Socialministeriet, ÆldreForum og Styrelsen for Social Service, som har finansieret projektet. Opdragsgivernes oplæg til projektet var inspirerende og lagde samtidig et godt fundament for den videre undersøgelse. Tak til Institut for Statskundskab, Syddansk Universitet for at have huset mig, mens projektet stod på.

Også en stor tak til den faglige følgegruppe, som har fulgt projektet fra dets spæde begyndelse til skrivefasen. Den faglige følgegruppe bestod af Morten Hoff, adjunkt, ph.d., Center for Kulturstudier, Syddansk Universitet, Vibeke Marie Asmussen, lektor, ph.d., Center for Rusmiddelforskning, Aarhus Universitet, Povl Riis, professor, dr. med. og formand for ÆldreForum, Jørn Henrik Petersen, professor, dr.phil. og lic. oecon., Center for Velfærdsstatsforskning/ Institut for Statskundskab, Syddansk Universitet og Peter Dahler-Larsen, professor, ph.d., Institut for Statskundskab, Syddansk Universitet.

Jeg takker ligeledes de ph.d.-studerende ved Center for Velfærdsstatsforskning/Institut for Statskundskab, Maud Rosborg Rosendahl, Lis Holm Petersen og Gunvor Vincents Olsen for hjælp med korrekturlæsning af dele af det endelige manuskript. Charlotte Wien, lektor, ph.d. ved Institut for Statskundskab skal også takkes for samarbejdet undervejs. Alle er involveret med hver deres

selvstændige dele af det større projekt ”Velfærd for ældre – holdning og handling”.

Tak til Mette Guldbæk Fogh, studentermedhjælper på projektet, Institut for Statskundskab, Syddansk Universitet, for især hendes kompetente brug af computerprogrammet til kodningsarbejdet.

Forskningsassistent, cand. oecon., Ane Møller, Institut for Statskundskab, Syddansk Universitet, har været en uvurderlig hjælp i alle projektets faser. Her skal fremhæves hendes fornemmelse for mennesker, som tydeligt afspejles i de interview, som hun gennemførte. Samtidig skal også nævnes, de mange udbytterige samtaler om projektet i løbet af processen.

En særlig tak til Jørn Henrik Petersen, professor, dr. phil og lic. oecon., Center for Velfærdsstatsforskning/ Institut for Statskundskab, Syddansk Universitet, og forskningsleder af ”Velfærd for ældre – holdning og handling”, for hans støtte igennem hele projektet. Tak for din gennemlæsning af manuskriptet og dine inspirerende kommentarer.

Sidst, men ikke mindst, en varm tak til Jørn.

På falderebet skal der også knyttes et par kommentarer til forsiden:

”Ældre mand sidder i træ og spiller fløjte”.

Nok er træets krone forsvundet, men det levede liv tærer jo vitterligt sædvanligvis en kende på hårpragten. Manden ser dog ud til at nyde tilværelsen. Han lader tonerne trille ud i æteren, til hvem der måtte have øre for de sandsynligvis smukke kompositioner. Manden har samtidig udsyn. Hvem ved; *har* han fundet visionen om det gode liv, eller er han på vej dertil?

Marie Konge Nielsen
adjunkt, ph.d.
Odense, December 2005

I. Indledning

I løbet af 1980'erne gjorde ældreforskningen op med det alderdomssyn, som modernismen og de moderne videnskabers fremvækst havde fostret.¹ Opgøret handlede om aldersgrænser og et deterministisk syn på alderdom, som – mente den nyere ældreforskning – i høj grad var et kulturprodukt. Det, man tidligere mente, var et led i den universelle aldringsproces, var i stedet bestemt af den kulturelle kontekst og det livsforløb, den enkelte havde haft. Dette paradigmeskift inden for gerontologien, som er sammensat af de tre store fag, medicin, sociologi og psykologi, fremkaldte en optimisme vedrørende mulighederne for forebyggelse og et helt nyt syn på alderdommen. Man gjorde op med forfalds- og defekttanken inden for aldringsforskningen. Samtidig begyndte man i Skandinavien og Danmark at orientere sig tværfagligt (Interview med Karen Munk).

Ser vi på det ene af de tre store fag, som gerontologien dækker, nemlig medicin, har danske forskere været optaget af at forklare, hvorfor vi ældes forskelligt. Heller ikke her forstås aldring længere som en meget mekanisk proces: *Et ur, der tikkede og det var der ikke noget at gøre ved* (Interview med Kaare Christensen). De sidste 10-15 år har vist, at aldring er en særdeles påvirkelig og plastisk størrelse.

Middelalderetiden har siden 1840 været konstant stigende, og der er ikke noget, der antyder, at den er på vej til at ramme en ”øvre grænse”. Det generelt forbedrede uddannelsesniveaue og udviklingen af velfærdssamfundet spiller en klar

¹ Kapitlet bygger på interview med forskere, som har deltaget i projektet. For en nærmere præsentation af de enkelte forskere se kapitel 4.

rolle i denne udvikling (Interview med Bernard Jeune). Man kan dog ikke umiddelbart se, at det er de bedst uddannede, der hyppigst optræder blandt de meget gamle (ibid.).² Vi ved ikke, ifølge Bernard Jeune, hvem det er, der bliver 100 år, men vi ved, at øget livsglæde går hånd i hånd med øget livslængde. For at blive meget gammel, skal man have et vist livsmål. I det medicinske felt er man også optaget af, at dødsrisikoen for kvinder i firsårsalderen på få årtier er halveret i Danmark, mens mændenes dødelighed er dobbelt så høj som kvindernes (ibid.).³

Ifølge Kaare Christensen er det store navigationspunkt for forskerne at sikre et meningsfuldt liv og ikke blot at arbejde på at udskyde døden. Aldringsforskerne er interesserede i, hvordan aldringsprocessen foregår så gelinde og så langsomt som muligt. Det handler om at fremme funktionsevnen og den individuelle uafhængighed. Derfor er det helt afgørende spørgsmål, om det er gode eller dårlige år, der føjes til livet (Interview med Kaare Christensen).

Der har således været en bevægelse fra fokus på sygdom og forbedring af sygdomsbehandling mod genoptræning og i de senere år forebyggelse. Man er begyndt at satse meget mere på at forebygge den ældres svækkelse, hvor man før troede, at svækkelsen var noget, der mere eller mindre automatisk kom med årene. I dag ved man, at svækkelse skyldes sygdom, og at sygdom langt hen ad vejen kan forebygges (Interview med Henning Kirk).⁴ I opgøret med den mekaniske opfattelse af alder spørger man i dag, hvorfor nogle af de 80-90-årige kan klare alting? Hvorfor kan de, og hvorfor kan andre ikke? (ibid.).

Der er dog forhold, som, ifølge Henning Kirk, er med til at fasttømre kategoritankegangen og til at fastholde negative forventninger til alderdommen. Han peger her på aldersgrænser på arbejdsmarkedet og i pensionslovgivningen. De

² Man ved dog, at folk med høj uddannelse har lettere ved at kompensere for de forandringer i hjernen, der normalt fremkalder Alzheimer. Det slår måske ikke ud i Alzheimer for de højtuddannede, fordi de har opbygget et netværk i hjernen, som kan kompensere for de ødelæggelser, der ellers sker for de kommunikationsceller, der bliver ramt (Interview med Bernard Jeune).

³ Kaare Christensen fortæller følgende: *Men jeg synes, at den der kønsforskel er utrolig interessant. Først, når vi undersøger ældre mennesker, er der ingen tvivl om, at mændene klarer sig langt bedst, de er stærkere, har bedre helbred, de spiser mindre medicin, de har færre klager og er mere tilfredse. I det hele taget så har de det bedre. De er bare døde næste gang, vi kommer, det er det eneste problem. De har dobbelt så stor dødelighed som kvinderne...*

⁴ Helbredsproblemer og svækkelse er, ifølge mange undersøgelser, de vigtigste faktorer i forringelse af livskvaliteten (Interview med Henning Kirk).

er med til at fastholde påmindelsen om, at ældre er noget, som naturen kan definere. Det er netop den opfattelse, man siden 1980'erne har søgt at gøre op med. Opmærksomheden er i stedet rettet mod funktionsevnen. Alderen behøver ikke at være afgørende, men: *Vi bør tage udgangspunkt i, at hvis folk holder sig selv ved lige, kan de i vid udstrækning forebygge sygdomme, og de kan holde et godt funktionsniveau højt op i årene* (ibid.).⁵

Kirk giver selv et konkret eksempel på, hvad han mener:

*...Men det er klart, at hvis man indfører en lov om, at ældre kan køre billigere med bussen efter kl. 9.00, så vil man definere sig ind i den der kategori med, at man skal passe på ikke at komme for tidligt hen til stoppestedet. Så der sker en opdragelse af den enkelte ved at have sådan nogle former for lovgivning. Det kan også være, fordi man ikke kan komme ind i sygesikringen Danmark, fordi man er blevet over 60 år. Alle de der aldersgrænser er med til at definere den enkelte som en del af en helhed.*⁶

Gerontologien har været optaget af at få udgrænset det sygelige fra den normale aldring,⁷ og geriatrien er kommet til at beskæftige sig meget mere med det forebyggende og sundhedsfremmende. Derfor er man nødt til at sige, at alder-

⁵ Det er også derfor, at vi må være meget præcise med det sprog, vi anvender i diskussionerne. Ifølge H. Kirk skal der luges ud i alle de udtryk, som definerer ældre pr. automatik. Det betyder, at stort set alle ord, som begynder med ældre, burde forsvinde fra det danske sprog. Senere i interviewet vender Kirk tilbage til sproget: *Når man er bevidst om, hvad der ligger i ordvalget, kommunikationen og medierne, så bliver man hver dag slået tilbage af alle de her elendighedskategoriseringer. Det er jo skrækscenarier, som hverken hjælper de stærke eller svage. Det gør billedet af de stærke ældre mere grumset, og det slører synet på, hvilke problemer de svage grupper har. Historien er, at det er en 90-årig dame og ikke en dansker med hjerterytmeforstyrrelser og grå stær. Men dét at man gør alderen som et indforstået parameter for folks problem.* Kirks pointe med eksemplet er at illustrere, at selv om det er overflødigt at nævne kvindens alder, så bliver den nævnt, fordi høj alder, sygdom og elendighed er en ofte anvendt cocktail i denne elendighedskategorisering.

⁶ Her refererer Kirk til en anden aldringsforsker, Knud Ramian, som valgte at kalde en overskrift til et kapitel i en bog: "Aldring i Sociologi: Læren over at blive gjort gammel".

⁷ Dette er, hvad Henning Kirk har beskæftiget sig med i sin doktordisputats "Da alderen blev en diagnose" fra 1995.

dom ikke er det samme som sygdom, hvis det skal give mening at arbejde forebyggende og sundhedsfremmende (Interview med Christine E. Swane). Sundhed er i de senere år blevet iscenesat som det mest centrale begreb i et forsøg på at ændre holdninger i befolkningen.

Aldringsforskere behøver ikke længere at argumentere for, at det er vigtigt at forske i forhold vedrørende gamle mennesker. Det har den demografiske udvikling så at sige legitimeret. Ældre er kommet på den økonomiske og dermed også på den politiske dagsorden (Interview med Christine E. Swane).⁸ Men der eksisterer fortsat mange myter i befolkningen om at ældes og om at blive gammel.

Vedrørende den mere psykologisk orienterede aldringsforskning peger Karen Munk især på livsløbsforskningen som et centralt område. Forskerne bør tillægge det større betydning, hvad folk har været før, de blev ældre, dvs. hvordan de tidligere har været socialt og kulturelt situeret. I den forbindelse siger Karen Munk:

Når vi møder et gammelt menneske for første gang, er vi tilbøjelige til at abstrahere fortiden bort for i stedet at se dem, som det de er her og nu. Men de har jo en kolossal ballast med de livsformer, de har været inde i, og det betyder fantastisk meget for den måde, de tænker på her og nu, orienterer sig på her og nu. Og i forhold til deres forestillinger om det "gode liv" som gamle.⁹

Eftersom dette arbejde handler om, hvad forskellige danskere i alderen 19-99 år forestiller sig, at et godt liv som gammel skal indeholde, vil jeg lade Karen Munk afslutte dette indledende kapitel.

I stedet for at tale om 68-generationen, som om den udgjorde et nyt fjendebillede, mener Karen Munk, at:

⁸ Det er dog fortsat den medicinske forskning inden for ældreområdet, der får den største økonomiske opmærksomhed.

⁹ Karen Munk fortsætter med at forklare, at inden for kognitionspsykologien har man for eksempel ikke udviklet et begrebsapparat, som knytter sig til ældre menneskers udvikling af ekspertise på områder som selvforståelse og tankedomæner. Et andet problem er, ifølge Karen Munk, at den viden, man allerede har fået inden for ældreforskningen, ikke er tilstrækkelig nyttiggjort i praksis.

Men man kunne måske også godt sige, at noget af det, som kunne trænge til sådan et løft generelt, det er jo en eller anden samfundsmæssig bevidsthed om, hvad er et samfund? Det er sådan noget, hvor generationer vandrer igennem, og som er forskellige, men også at det er et grundvilkår, at vi må have en kontrakt med hinanden. Forældre og små børn har en kontrakt, og på alle leder og kanter må vi have en kontrakt med hinanden over livsløbet (Interview med Karen Munk).

2. Formål

Bogen har to overordnede formål. Det ene er at undersøge forskellige danskeres holdninger til at være gammel og til at blive gammel. Det andet er at fokusere på forestillinger og tanker om det gode liv som gammel.

Bogen bygger primært på kvalitative interview. Gennem disse afdækkes den enkeltes holdninger, livsperspektiv, forestillinger og drømme om det gode liv i alderdommen. Mennesker med forskellige aldre er blevet interviewet for at lade problemstillingen udfolde sig i et bredt udsnit af befolkningen.

Undersøgelsens hovedspørgsmål er udformet på baggrund af oplægget til projektet og har derfor ikke i sit udgangspunkt haft en teoretisk forankring, men derimod en eksplorativ. Det er disse hovedspørgsmål, der har ligget til grund for arbejdet med de anvendte spørgeguides.¹⁰

Undersøgelsen hviler på fem centrale spørgsmål:

- Hvilke ønskeforestillinger (drømme/utopier) om en ideel tilværelse som ældre har de deltagende?
- Hvordan påvirker de generelle holdninger til ældre og til alder den enkeltes forventninger til det at blive ældre? Hvordan er koblingen mellem de samfundsskabte opfattelser og den enkeltes subjektive synspunkter? Hvordan påvirker for eksempel såkaldte aldersgrænser ens alderdom og er disse aldersgrænser fortsat relevante i et postindustrielt

¹⁰ Se bilag A

samfund? Er der sket ændringer i opfattelsen af ældre, og/eller er der ændringer på vej?

- Betyder øget generel information og bedre uddannelse større indsigt vedrørende de valg, der træffes over livsløbet? Betyder det større eller mindre oplevet ansvar hos den enkelte med hensyn til de valg, der træffes livet igennem? Vil sådanne overvejelser fremover indgå i den enkeltes og i samfundets planlægning? Har højtuddannede andre forventninger til livet som ældre?
- Ønsker befolkningen – repræsenteret ved dem, der er blevet interviewet – at samfundet i højere grad stiller krav til dem, og hvordan forholder sådanne krav sig til opfattelsen af en god alderdom? Vil det at have forpligtelser som ældre betyde, at man samtidig oplever et større ansvar for sit eget liv? Hvad er forholdet mellem det personlige ansvar for livet og fællesskabets ansvar?
- Hviler ældrepolitikken på et fælles værdigrundlag og hvor stammer det i bekræftende fald fra? Er værdierne tilstrækkelig synlige, så de også kan gøre sig gældende fremover, eller trænger værdigrundlaget til en revurdering?

Det er bogens hovedformål nærmere at afdække:

- Om der er klare idealer, visioner og mål for holdningen til og behandlingen af ældre?
- Om der er overensstemmelse mellem holdningerne og ældrepolitikken, som den udmøntes i praksis?
- Opfattelsen af individets/familiens/fællesskabets ansvar og
- De drømme og utopier, yngre, midaldrende og ældre har om aldring.

3. Teori

I en vis forstand er selve titlen ”Et godt liv som gammel” misvisende i forhold til den lære, som interviewene har givet os. Når vi taler om vores liv, ser vi nemlig ikke det at være gammel eller at blive ældre som løsrevet fra det øvrige liv. Derfor er det i virkeligheden forkert at tale om et godt liv i alderdommen, da en afgørende pointe er, at det handler om et godt liv i livet.¹¹ Denne erkendelse må fremhæves som en optakt til kapitlets hovedinteresse, nemlig livsløbsforskningen.¹²

En central præmis for livsløbstilgangen er, at ingen periode i livet kan forstås isoleret fra menneskers tidligere oplevelser og fra deres håb til fremtiden (Mortimer & Shanahan 2004: xi).

Da livsløbsforskningen beskæftiger sig med, at mennesker udvikler og ændrer sig over tid, bliver tiden det centrale, hvad enten det er en kort eller lang periode af livet, som studeres, eller det er unge eller gamle, som bliver ældre, der undersøges. Tiden som en faktor indføres metodisk i studiet af aldringen (Thorsen 2005: 68).

¹¹ Tak til Myra Lewinter, mag.art. et ph.d., forsker og konsulent, som var den første, der rettede min opmærksomhed mod livsløbsforskningen.

¹² Livsløbsforskning baseret på livshistorier har haft en særlig rolle i USA, især inden for den sociologiske tradition med rødder helt tilbage i Chicagoskolens studier i 1930'erne (Thorsen 2005: 67).

Dette tidsbegreb er tosidigt, idet individet forandrer sig i en kontekst, som også til stadighed er under forandring. Aldring kan derfor aldrig opfattes som en universel, ahistorisk proces, men er bundet til konteksten (ibid. 68).

Derfor er det nødvendigt at kontekstualisere sit perspektiv og være opmærksom på, at de sociale mønstre, der er for et livsløb, er resultatet af en historisk proces. Men disse normative standarder, som præger vor opfattelse af at blive ældre, er altså hele tiden til forhandling i den forstand, at nye mønstre i livsløbet vinder frem.¹³ Der er dog tale om en vis form for inert i kulturen, som gør, at skabeloner for livsløb sjældent ændres med halve års intervaller. Det har for eksempel Pierre Bourdieu været med til at præcisere gennem sine studier og udviklingen af sit habitus-begreb (Bourdieu 1977).

Hans model demonstrerer, at der i de enkelte samfundsmæssige sammenhænge er et liv, som er socialt organiseret. Der eksisterer nogle forestillinger om bestemte livsforløb eller stier, som udgør det normale. I det danske samfund, for eksempel, eksisterer der en skabelon for, hvornår man skal uddanne sig og begynde at arbejde, hvornår man bør stifte familie og hjem, hvornår man helst skal føde sit første og siden hen sit ”obligatoriske” andet barn osv. Der eksisterer således nogle normer for, på hvilket tidspunkt man gør hvad i sit liv.

Det er selvfølgelig op til den enkelte at vælge sit livsforløb, men det vil altid ske inden for de muligheder, som struktureres af de sociale institutioner og den kultur, man er en del af.

Vi har nogle rammer eller strukturer, som vi hver især forsøger at agere inden for. Der er altså tale om en vekselvirkning, hvor der på den ene side eksisterer en model i et givet samfund, som udgør det normative grundlag, og på den anden side individer, der aktivt præger og former dette grundlag. Derfor er den normative struktur hele tiden under forandring.

For dette projekt er det helt afgørende, at den livsbane, som den enkelte har haft, har betydning for det jeg, som udtaler sig på interviewtidspunktet. Livsløbsperspektivet sætter altså fokus på, at vore liv påvirkes af historisk tid samt de biografiske kontekster. Ethvert menneske er derfor socialt situeret.

¹³ Elder Jr. et al (2004) påpeger, at der er forskel på, om der er tale om et livsløbsperspektiv (*life course*) i forhold til termer som levetid (*life span*), livshistorie (*life history*) og livscyklus (*life cycle*).

Hermed ikke være sagt, at det ligger fast, hvad det er, der påvirker os, hvordan processer sker over tid, og hvordan det komplekse samspil mellem, hvordan individer påvirker og bliver påvirket, udfolder sig i løbet af historien (Thorsen 2005: 65). Dette er en standende diskussion inden for ikke kun livsløbsstudier, men også human- og socialvidenskaberne.

Disse indledende betragtninger skal præcisere, at det for dette studie er afgørende ikke kun at overveje, hvor de interviewede står i livet rent aldersmæssigt, men også hvilket liv, de har haft, indtil de deltog i denne undersøgelse.

Som det vil fremgå siden hen, er det for eksempel vanskeligt for et ungt menneske at forestille sig sin egen alderdom. I de interview, som er blevet gennemført med yngre, er det nemlig et mønster, at de pågældende tager udgangspunkt i nuet, når de skal sætte ord på deres forventninger og ønsker til en god alderdom. Er man netop færdig med gymnasiet, er det planlægningen af det eller de umiddelbart kommende år, som er i fokus.

Parallelt hermed er det ulig meget lettere at forestille sig, hvordan man gerne vil have en god alderdom, hvis man er i slutningen af 50'erne og har besluttet sig for at gå på efterløn som 60-årig. Ved en sådan overgang har man netop været nødsaget til at tage nogle valg, og overvejelserne omkring det nye præger derfor naturligvis de svar, der gives. Det betyder mere generelt, at:

Innenfor den psykologiske livshistorietilnærmingen er det altså ikke det korrekte ytre livsløpet, men det oplevede livet, en søger. Gamles livshistorier blir beretninger om utvikling over hele livsløpet. Alle – unge og gamle – befinner seg i sine selvbiografier og har sin livshistorie. Personene har bare reist i forskjellig livslengde, med ulikt startpunkt (ibid. 77).

Alderdommen er ikke et ”afvigelsens livsafsnit” (Fromholt og Munk 1994: 128). Bortset fra, at alderdommen ikke kan ses løsrevet fra livet som helhed, er pointen, at der blandt den ældste del af befolkningen er tale om en så høj grad af heterogenitet, at det måske overhovedet er vanskeligt at give dem en kollektiv fællesbetegnelse? (ibid.).

For dette arbejde gælder det, at det jo netop kun er dem, som er længst oppe i årene, der har den faktiske erfaring med at nå den alder, som de nu engang har. Hvornår man end vælger at definere, hvornår man er blevet ældre eller det mere

uafvendelige, gammel, som det førhen hed, er i første omgang ikke det væsentlige, men derimod at de ældste medvirkende i undersøgelsen er i stand til at tale ud fra deres egne subjektive oplevelser af, hvordan de oplever det at ældes. Det vil vise sig, at der er nogle mønstre i disse erfaringer, men samtidig fremmer de individuelle, tilbagelagte liv også en variation.

Vi må altså se på livet i sammenhæng. Den, vi bliver som yngre, midaldrende, ældre og gammel, afspejler vort liv og den sociale kontekst, som vi er vokset op i (Hagestad 2002). Det er også derfor, man må stille sig særdeles skeptisk over for at omtale ”de ældre” som en ensartet grå masse. Som Hagestad påpeger, genspejler vor alderdom muligheder, begrænsninger og valg over mange år. Hvis vi på den måde er opmærksomme på den enkelte, bliver vi også mere opmærksomme på, hvornår vi kom ind i livet eller med andre ord, hvilken historisk tid vi er socialiseret i.

I dette studie af ”Et godt liv som gammel” er den enkeltes historie i historien en væsentlig omdrejningsfaktor. Det væsentlige er derfor individets begrundelse for og forklaring af den mening, som han eller hun selv tildeler tilværelsen. Det kan udmønte sig mere eller mindre bevidst.

3.1 Livsløb

Et livsløb består af livsfaser. Selve overgangene mellem faserne er med til at definere nye roller, nye status og positioner. Disse transitioner er ofte åbenlyst ritualiserede for eksempel i form af ægteskab, men kan også være skjulte handlinger, som for eksempel seksualdebut (Blaakilde 2005: 12). Det er her, vi viser, at vi er fuldt kapable til at tage fat på næste fase i tilværelsen. Selve overgangene er ofte betydningsfulde vendepunkter; da vi begyndte at uddanne os, fik arbejde, blev gift, fik barn, gennemgik skilsmissen og oplevede pensioneringen. Det er rollerne, faserne, hændelserne og overgangene, der danner mønstrene i vore liv (Thorsen 1997: 10,11).

Her vil nogle måske indvende, at med den frisættelse, som den enkelte har gennemlevet i Vesten efter Den Franske og Den Industrielle Revolution, en frisættelse, som de klassiske sociologer tager afsæt i og begræder, fordi moderniteten opfattes som en fællesskabsdræber (Nisbet 2004), er det fejlagtigt at tale om livsløb som noget mekanisk. Det er ikke længere slægt, stand og køn, som definerer den enkeltes samfundsmæssige rolle og position, men individet har derimod i stadig stigende omfang fået mulighed for selv at præge sit livsløb.

Der er ikke længere nogen fastlåste roller eller identiteter, som synes passende for en bestemt fase i livet, men vi leger med vores identiteter gennem hele livet. Måske konventionelt tænkende vil mene, at børn i dag bliver teenagere alt for tidligt, og at ældre mennesker forbliver unge alt for længe. Dette har Meyrowitz betegnet som en bevægelse mod en mere uformel uni-alder-måde at leve sit liv på, hvilket ikke kan ses løst fra mediernes indflydelse (Featherstone og Hepworth 1995: 372).

Vi kan for eksempel se, at nogle vælger at få børn, når de er over 40, og andre vælger at få dem, når de er i begyndelsen af 20'erne. Nogle bliver skilt som 80-årige, og nogle vælger at gifte sig igen.

Ikke desto mindre vidner interviewene med de udvalgte danskere om, at der eksisterer en række kulturelle forestillinger om, hvad der hører hver enkelt livsfase til. Denne timing bliver individernes indbyggede sociale klokker eller den "sociale timing", altså en alderspassende opførsel (Blaakilde 2004: 80).¹⁴

Der er nok næppe det barn i Danmark, der ikke er bekendt med, at forestillingen om den lykkelige og stabile kernefamilie – som i en dansk sammenhæng ofte fremstilles som et fænomen fra 1950'erne – ikke er dækkende i dagens Danmark.¹⁵

I den sammenhæng kan man spørge, om der i forbindelse med dagens brogede familieformer er tale om nogle kollektive fortolkninger, som dannes i de nye overgange og faser i livsløbet eller mere specifikt, om alderdommen i den sammenhæng bliver mere klar eller uklar som livsfase, altså mere rolleløs?

For forfatteren Kirsten Thorup¹⁶ er der ingen tvivl om, at vi ikke har fastlagte kollektive regler for, hvordan de forskellige livsaldre ser ud. Hvert enkelt individ skal sådan set opfinde sin egen alderdom. I dag er man derfor ikke på samme måde som førhen i historien spærret inde i sin egen alder, hvilket hun ser som positivt, men på den anden side problematiserer det også spørgsmålet for

¹⁴ Udtrykket sociale klokker er hentet fra Kirsten Thorsen. Blaakilde (2004: 80) refererer til den amerikanske historiker Tamara Hareven, når hun omtaler "social timing".

¹⁵ Hvis vi går længere tilbage end 1950'erne hentes den fra en ukonkret landbrugsfortid, men har fået tilføjet en intimitet, som stammer fra 1800-tallets borgerlige familie i byerne (Lützen 2005).

¹⁶ Kirsten Thorup blev spurgt, om hun ville medvirke som interviewperson i undersøgelsen, fordi hun i 2003 havde udgivet romanen "Ingenmandsland".

den enkelte om, hvordan det ydre og det indre skal harmonere. I vort samfund er der således både en begrænsning og en forløsning i, at vi ikke har en fastlåst kollektiv forestilling om, hvornår man er gammel. Eksistentielt kan det give problemer for den enkelte (Interview med Kirsten Thorup 2004).¹⁷

Den diskussion, som berører alder og identitet, har to meget væsentlige nøgleord som omdrejningsfaktor, nemlig stabilitet og omskiftelighed.¹⁸

Vægtlægges stabilitet, arbejder man inden for en forståelsesramme, hvor identiteter forstås som fastlåste og uforanderlige. Har man dette udgangspunkt, vil man hævde, at aldring er en naturlig proces med en bestemt række aldersspecifikke roller og identiteter, og at bestemte sociale strukturer eller økonomiske relationer vil begrænse det menneskelige potentiale til visse forudbestemte kategorier. Med en sådan tilgang vil fokus hele tiden være at forøge visheden om, hvad det betyder at blive gammel (Estes, Biggs & Philipson 2003: 26).

Som man nok kan ane, ligger der i ovennævnte tilgang en forståelse af, at livet udvikler sig kontinuerligt, og at man ikke har forladt tanken om, at identiteten er mere konsistent end foranderlig. Herved forstår man, at de fleste af os lærer kontinuerligt fra vore livserfaringer og fortsætter med at vokse og udvikle os i retning af vore egne valg (ibid. 31). Dette er klart en moderne tilgang til identitet og aldring, fordi vægten lægges på at bevare identitetens kontinuitet. Ved kontinuitet forstås konsistens i det generelle mønster af tanker, adfærd, relationer og livsbetingelser over en udvidet periode.

Når det er blevet et vedtaget dogme i et samfund, hvordan et livsløb skal se ud, vil mennesker også begynde at se dette forløb som det normale. Det bliver til normative bedømmelser eller til en slags ”opskrifter”.

På den anden side er der en mere postmoderne tilgang, som opererer med omskiftelighed; det vil sige spørgsmålet om og i hvilken grad identitet er foranderlig, og hvorvidt identiteten er genstand for valg og dermed også udsat for usikkerhed og risici. En pointe er, at identiteten er uden rødder, og at den enkelte vil eksperimentere med forskellige roller i forskellige livsaldre. Gælder det for

¹⁷ Dette, for denne bog meget relevante tema, vil senere blive behandlet mere indgående.

¹⁸ Disse to begreber kan overordnet relateres til debatten om henholdsvis det moderne og det postmoderne.

eksempel ældreroller, vil der konstant blive forsket i alternative muligheder for det at ældes.

I denne postmoderne tilgang vil der ske en fragmentering af såvel den personlige som de kollektive identiteter (ibid. 26). Her gælder det altså for den enkelte om at holde alle muligheder åbne og at undgå fastlåsnings af enhver art. Det, der førhen var relativt klart definerede stadier med en bestemt form for karakteristisk adfærd, som hørte de respektive faser til, bliver tåget og uklart (Featherstone & Hepworth 1995: 372).

I den mere postmoderne tilgang forlader man helt overordnet tankegangen om, at ens identitet skabes ud fra produktionen. Derimod er det en grundantagelse, at ens identitet skabes på grundlag af forbruget. Det afgørende er ikke længere, at du er, hvad du laver, men du er, hvad du køber og ejer. Som Bauman & May fyndigt formulerer det: *Sig os, hvad du køber, hvorfor du køber det, og i hvilke butikker, du køber det, og vi skal fortælle dig, hvordan du er, eller hvem du gerne vil være* (Bauman & May 2003: 213).

I dette perspektiv bliver livsstil et vigtigt begreb. Livsstil forstås her i den Giddenske betydning, hvor det er noget, man tilegner sig, snarere end noget man arver (1996: 100).

Så længe man blot har tilstrækkeligt med midler, kan man købe en hvilken som helst livsstil og slippe for begrænsninger i det fysiske forfald. I den sammenhæng har Stephen Katz påpeget, at træk fra den postmoderne aldring også stammer fra kultur-industrien, som distribuerer glæder og fritid over en bred kam. Disse industrier er med til at maskere alderen og bidrager til fantasier om *timelessness* (Katz 1995: 69). For ældre mennesker bliver betydningen af alder, hvad enten den er positiv eller negativ, på en måde opløst i en økonomi, som fremmer ”images”, der domineres af øvelser, diæter, kosmetiske ændringer og fritidsaktiviteter. Med andre ord, voksenlivet strækkes ud og ind i alderdommen via tidløsheden. Nogle argumenterer altså for, at et skift hvor identiteter er baseret på konsum frem for produktion helt afgørende har ændret opfattelserne af alder i det nutidige samfund og de muligheder, som står åbne for ældre voksne (Gilleard 1996 i: Estes, Biggs & Phillipson 2003: 35).

Selv om disse valg af livsstile ikke kan ses løsrevet fra uddannelse, social klasse, race (etnicitet) og køn, er der tale om en grænseløs fleksibilitet for den aldrende identitet. Aldring er nu i stedet blevet et sted, hvor selvet kan opfinde sig selv gentagne gange. Der kan derfor ikke i en mere postmoderne tilgang holdes

fast i afgrænsede faser. I denne proces befries aldring fra stereotype forestillinger og ses ikke længere som forståelig ud fra en enkelt erfaring, der er fælles for alle. Der er ikke længere regler for adfærd. Der er kun valg.

Når aldringsforskningen i stigende grad betoner livsløb (*life course*) til forskel fra livscyklus (*life cycle*), hænger det, mener Featherstone & Hepworth (1995: 386), sammen med diskussionen om det postmoderne. Med nedtoningen af begrebet livscyklus, forstået som noget stabilt og repetitivt, bevæger man sig over i livsløbsbegrebet, som står for den fleksible biografiske tilgang i et til stadighed ændret socialt system (ibid. 386). Livsløbet giver en mere dynamisk tilgang end livscyklus-perspektivet.

I interviewet med aldringsforskeren Henning Kirk fremførte også han et synspunkt, som ligger meget godt i forlængelse af ovenstående postmoderne tilgang til aldring og identitet. Kirk mener, at man næppe kan definere ældre som en kategori end ud fra andre kriterier end samfundets lovgivning. Og tilføjer: *Men det er jo svært, for når man gerne vil prøve at forbedre vilkårene for ældre, så bliver man nødt til at tænke i kategorier. Det gælder sundhed, økonomi og bolig* (Interview med Henning Kirk 2004).

3.2 Hverdagslivets praksis og refleksivitet

Det er imidlertid en væsentlig antagelse for dette studie, at vi lever vort liv på en rutinemæssig måde. De fleste af os lever og handler ganske rutinemæssigt hver dag. Vi følger en daglig skabelon, og i weekenden anvender vi andre ritualer, som gentages weekend efter weekend. Som sociologen Henrik Dahl skriver: *Der er ikke noget trist i dette. Tværtimod er det for de fleste mennesker en dyb kilde til glæde og meningsfylde* (Dahl 1997: 35).

Hvis man beder folk om at begrunde deres liv eller deres handlinger, kan det være, at begrundelsen lyder: *Det er ikke noget, jeg har tænkt nærmere over, eller Det har jeg bare altid gjort på den måde*. Det understreger netop vaner, rutiner og ritualer. Det udelukker ikke, at vi kan træffe mere bevidste valg i tilværelsen, men en stor del af vores liv leves vane- og rutinemæssigt i en ritualiseret form.

Dahl understreger også, at den vanepregede virkelighed, vi agerer i, har indflydelse på vore holdninger. Ved observation af ens egen adfærd slutter den enkelte sig til sin holdning. Eksemplerne, han giver, er: *Jeg bor i Slagelse, altså kan*

jeg lide det eller Jeg kommer aldrig nogen sinde til at tjene 2 millioner kroner om året, altså tror jeg, det er umuligt at bruge så mange penge (Dahl 1997: 37).¹⁹

Det skal parallelt medtænkes, at vores samfund samtidig er præget af refleksivitet. "At tvivle" er et generelt træk ved den moderne kritiske fornuft (Giddens 1996: 11). Når Giddens taler om selvets refleksive projekt, betyder det, at det for den enkelte handler om at bevare sammenhængende, men konstant reviderede biografiske fortællinger (ibid. 14). Denne post-traditionelle orden indebærer, at tanke og handling konstant brydes. Den forøgede refleksivitet er ikke mindst blevet gjort mulig via udviklingen af bl.a. massekommunikationen (Giddens 1994).

Selv om Giddens ikke er en postmoderne teoretiker, arbejder de mere postmoderne dog også med kommunikationsteknologi som en væsentlig forudsætning for udviklingen af det postmoderne selv. Lever man et liv i kommunikationsteknologiens favntag i ordets bredeste betydning, udvikler den enkelte sig ikke i en stabiliseret og ensrettet livsbane. De mange forskellige spejlinger med mange forskellige mennesker forskellige steder i verden gør, at de postmoderne taler om, at selvet multipliceres.²⁰ Selvet er med andre ord et relationelt selv. Den kontrol og bekræftelse, som ligger i at blive set af de samme mennesker i mange situationer, eksisterer ikke (Thorsen 1998: 114 ff). I en sådan forståelsesramme opløses selvet og "anything goes".

En af dette studiums konklusioner er, at de interviewede danskere ikke tænker sig selv løsrevet fra det liv, de lever. Derimod er de drømme, som folk giver udtryk for, rodfastet i det liv, de lever, og den kultur, de er en del af, hvorfor det faktisk vil være mere relevant at tale om forventninger end om drømme og utopier. Det er begrænset, hvor mange utopier, i ordets etymologiske betyd-

¹⁹ Bliver folk for eksempel lottomillionærer, holder de som regel på pengene frem for at bruge dem på en strandvejsvilla, en jordomrejse, en Jaguar eller måske endda en rumrejse. Når folk har vundet den store gevinst, går pengene til at afbetale gæld eller til en langsigtet opsparring i obligationer eller investeringsbeviser. Derfor betegnes denne kategori af nyrige som millionærige (Jepsen 2005: 16). Læseren vil sikkert også kunne huske interview, hvor folk har vundet den store gevinst og på spørgsmålet om, hvad det første, man vil købe, er, lyder svaret "en ny knallert".

²⁰ Thorsen nævner her det verdensomspændende kommunikationsfællesskab, som eksisterer i den akademiske verden. De kan siges at være intellektuelle nomader, som besøger internationale konferencer og udgør dermed en slags idealtype på et postmoderne menneske løsrevet fra tid og sted (Thorsen 1998: 114-116).

ning,²¹ der findes i den udvalgte gruppe af danskere. Hvis folk er tilfredse med tilværelsen her og nu, ønsker de, at ”det gode liv” videreføres i alderdommen. Derfor handler det ikke om et godt liv i alderdommen, men om et godt liv i livet.

Dette studie kan ikke bekræfte, at selvet er opløst. Interviewene afspejler ikke multiplicerede individer, men individer hvis historie er placeret i historien. Erindringen og personens fortælling om sig selv vidner om, at det levede liv og fortiden har betydning for det jeg, som der fortælles om.

Gerontologer har i studiet af aldring og alderdom i høj grad været optaget af at forklare forskellene blandt gruppen af ældre. De har villet afdække, hvad forskellene skyldes og hvilke konsekvenser, de har (Thorsen 1997: 8).

Megen gerontologisk forskning har også omhandlet spørgsmålet: Hvad er en god alderdom og hvem oplever den? Selve begrebet ”vellykket aldring” (*successful ageing*) er udviklet for at komme væk fra det sygdoms- og svækkelsesorienterede billede af, hvad aldring er, og komme frem til, at alderdomssvækkelse skyldes, at der er noget, der støder til, som for eksempel sygdom, kriser, negative forventninger osv. (Kirk 2004: 51).

For at kunne tale om ”vellykket aldring” er det væsentligt at vide, hvad den enkelte person ser som vigtigt og meningsfuldt. Thorsen mener imidlertid, at en af svaghederne ved mange modeller, som omhandler vellykket aldring, er, at selv om hensigten er at fange variation, bredde og individualitet i folks livsmål, er det forskeren, som opstiller dimensioner og kriterier: *Men det er ingen enighet innen gerontologien om hvilke dimensjoner, mål eller strategier som er sentrale for å oppnå den gode alderdom* (Thorsen 2005: 75).

Som afslutning på dette teoriafsnit skal læseren erindres om, at det foreliggende arbejde ikke er et gerontologisk studie i den forstand, at fokus er på ældre mennesker. Aldersspændet er 19-99 år.

Udfordringen bliver at fange spændingsforholdet mellem det heterogene og det homogene, eller m.a.o. at undersøge og forklare de sociokulturelle faktorer, som er væsentlige i relation til mønstrene i materialet.

²¹ Utopi stammer fra græsk: u (ikke) + topos (sted) + i; intet sted. Det kan omskrives til en uigennemførlig tanke eller plan, altså idealistisk drømmeri (Gyldendals Fremmedordbog 1984).

4. Metode

Bogen bygger på en kvalitativ undersøgelse foretaget blandt tre grupper i Danmark.

Den første gruppe består af lands- og kommunalpolitikere. De socialpolitiske ordførere i Folketinget²² og formanden og næstformanden for Kommunernes Landsforening²³ er blevet interviewet. Hensigten var at opnå et mere dybtgående billede af de holdninger og visioner, som personer, der arbejder aktivt med udformningen af ældrepolitikken, har.

Den anden gruppe, der udgør hovedparten af undersøgelsens materiale, omfatter en række danskere, som er udvalgt på baggrund af et forskellighedskriterium. Der er gennemført interview med 33 personer, som er udvalgt under hensyn til forskellige sociokulturelle parametre: uddannelsesniveau, beskæftigelse, økonomiske forhold, familiemæssig situation, køn, alder, geografi og etnisk tilhørsforhold.²⁴

²² På det tidspunkt, da interviewene blev gennemført, var de socialpolitiske ordførere: Sandy Brinck (Socialdemokratiet), Line Barfoed (Enhedslisten), Margrethe Vestager (Det Radikale Venstre), Charlotte Dyremose (Det konservative Folkeparti), Pia Kristensen (Dansk Folkeparti), Tove Videbæk (Kristendemokraterne), Eva Kjer Hansen (Venstre) og Villy Søvnal (Socialistisk Folkeparti).

²³ For KL's vedkommende blev formanden, Eigil W. Rasmussen, og næstformanden, Anker Boye, interviewet.

²⁴ En af de interviewede nægtede, at interviewet blev optaget. Selv om jeg i løbet af interviewet tog noter, er det ikke muligt at behandle interviewet i software programmet Atlas.ti. Interviewet er imidlertid ikke gået tabt, da den pågældende, en pensioneret

Den tredje gruppe består for det første af aldringsforskere, som forholder sig til aldring biologisk, kulturelt og psykologisk. Der er således foretaget interview med fire, som repræsenterer det medicinske, det psykologiske/ det gerontopsykologiske og det kulturgerontologiske felt.²⁵

For det andet indgår der også aktører, som har markeret sig i den offentlige debat om det at blive ældre. Disse debattører er inddraget, fordi de har udfordret de mest konventionelle forestillinger og ad den vej bidraget med ideer, visioner og refleksioner om en ideel ældretilværelse.²⁶

De danskere, som medvirker i gruppe 2, er udvalgt ved såkaldt *snow ball sampling*. Det betyder, at interviewpersonerne udvælges via kontakters kontakter eller efter devisen ”nogle der kender nogle, der kender nogle”. Der sker ofte det, at nogle kontakter og interview fører andre kontakter med sig. Undersøgelsen udvikler sig således løbende.

Nogle af de medvirkende er blevet udvalgt via avisartikler, hvor emner, der knytter sig til et godt liv som gammel, er blevet berørt. Da regional spredning også har været et kriterium for udvælgelsen, er der blevet trukket på kontakter fra et tidligere forskningsprojekt, hvor repræsentanter fra den kommunale sektor har videreformidlet kontakter. Endelig er foreninger blevet kontaktet for at finde frem til personer med en bestemt profil fx i relation til sygdomsbillede. Under interviewundersøgelsen er den sociokulturelle spredning blandt de interviewede

mand på 81, tidligere fisker og arbejdsmand, bosiddende på Vestkysten, repræsenterer et bestemt livsløb i undersøgelsen.

²⁵ Det drejer sig om Kaare Christensen, dr. med. og professor ved Center for Aldringsforskning, Syddansk Universitet, Bernard Jeune, cand. med., lektor og institutleder ved Institut for Sundhedstjenesteforskning, Syddansk Universitet og leder af Center for Aldringsforskning, ligeledes Syddansk Universitet, Karen Munk, sygeplejerske, cand. psych., ph.d. i psykologi, koordinator ved Sundhed, Menneske og Kultur, Center for Humanistisk Sundhedsforskning, Aarhus Universitet og Christine E. Swane, mag. art. et ph.d., leder af uddannelsen Master i Gerontologi og Rehabilitering, Syddansk Universitet.

²⁶ Markante bidragydere har været: Lone Kühlmann, journalist og foredragsholder, redaktør af bogen ”Den bedste Tid – er måske gemt til sidst” (1995), Kirsten Thorup, forfatter til bl.a. ”Ingenmandsland” (2003), Jytte Hilden, kemiingeniør, fhv. forskningsminister og kulturminister for Socialdemokratiet, fhv. kulturchef på Det Kongelige Bibliotek, København og Henning Kirk, dr. med, seniorkonsulent og forfatter.

For en samlet skematisk oversigt over de tre grupper (i anonymiseret og ikke anonymiseret udgave) se bilag B.

løbende blevet sikret. Det eneste kriterium for at deltage har været, at man havde lyst til at deltage i et interview, som handlede om alder og forestillinger om et godt liv som gammel.

Den ellers uformelle proces har dog været formel i den forstand, at folk, inden deres beslutning om deltagelse, har fået tilsendt eller forevist en beskrivelse af projektets hovedformål, ligesom de er blevet informeret om, hvem der står bag undersøgelsen.²⁷ De adspurgte i gruppe 2 har også fået garanteret anonymitet. Forsøget på at sikre forskellighed skyldes, at vi danskere ikke er en homogen befolkning. Arbejdet har derfor i høj grad handlet om at finde mønstre i mangfoldigheden.

Interviewene med deltagere i gruppe 1 og gruppe 3 foregik oftest på de pågældendes arbejdsplads, mens interviewene med gruppe 2 som regel fandt sted i deres hjem. Der var dog ganske få af disse interview i gruppe 2, som blev gennemført på Institut for Statskundskab, Syddansk Universitet, Odense.

Interviewene i gruppe 2 er blevet udført af forskningsassistent Ane Møller og Marie Konge Nielsen. Interviewene i gruppe 1 og 3 har Marie Konge Nielsen taget sig af.

Som udgangspunkt er der blevet brugt interviewguides dels for at sikre koordination af samarbejdet med forskningsassistenten og dels for at fastholde de væsentlige temaer, som hvert interview gerne skulle dække.²⁸

Tanken med at arbejde kvalitativt er at lade forskelligt positionerede danskere komme til orde på egne præmisser og sætte ord på deres egne drømme og forventninger. En væsentlig definition på kvalitativ metode er nemlig, at de vigtigste kategorier ikke er fastlagt af forskeren på forhånd. I en kvantitativ undersøgelse, fortsætter Dahler-Larsen, er man derimod nødt til at forudsætte, at man ved, hvad man vil måle (2002: 17).

Hvad angår gruppe 2 har nogle interview fulgt spørgeguiden og har derfor karakter af semistrukturerede interview. Andre interview har i højere grad udviklet sig til at være en fortalt livshistorie. At alderen har spillet ind som en afgørende faktor i dette forhold undrer næppe. Jo ældre interviewpersonerne har

²⁷ Se bilag C.

²⁸ Se bilagene med interviewguides til de involverede tre grupper.

været jo større vægt har fortællinger om deres levede liv haft. Interviewguiden er delt op i to sektioner. Første del omhandler holdninger til alder og ældre, mens anden del drejer sig om forventninger og ønsker til egen alderdom eller til et godt liv som gammel.²⁹

Politikerspørgeguiden har taget udgangspunkt i, hvordan og hvor meget ældrepolitikken fylder i det enkelte parti samt partiets mærkesager inden for ældreområdet. Sidst, men ikke mindst, er der blevet spurgt om fremtidige visioner. Interviewene med formanden og næstformanden for KL har fulgt samme skabelon, men her har det selvsagt ikke været et enkelt parti, men derimod KL samlet set, der var i fokus.

Interview med forskere har primært skullet give et indblik i, hvor ældreforskningen står nu nationalt og internationalt. Endelig har interview med markante bidragydere drejet sig om, hvorfor de har yttet sig og om hovedindholdet af deres budskab.

Studertermedhjælpere har transskriberet interviewene. En af studentermedhjælperne har stået for den indledende bearbejdning og kodning af materialet.

Bag bogen ligger i alt ca. 1000 siders transskriberet tekst. Interviewene med politikerne, forskerne og de markante bidragydere varede i gennemsnit ca. en time. Interviewene med de udvalgte danskere varede i gennemsnit ca. 1 time og 20 minutter.

Der har i forbindelse med interviewene ofte været tale om, at man har ”snakket sammen” både før og efter, at optagelsen begyndte. Sådant uformel ”snak” har ofte stor værdi for, hvor vellykket interviewet bliver. Den interviewede kan for eksempel være utryk over for, i hvor høj grad det forestående interview vil betyde en blottelse. Der kan også være nogle, som tvivler på, om de kan leve op til, hvad interviewerens forventer af dem. For eksempel kan de, inden interviewet

²⁹ For enkelte af de interviewede var det vanskeligt at forstå nogle af de mere abstrakte spørgsmål i spørgeguiden. Et ord som ”ældrebillede” er for eksempel ikke en selvfølgelig del af samtlige danskeres vokabular. Hvis dette gjorde sig gældende, omformulerede vi spørgsmålet. Enkelte gange var det allerede ved interviewets begyndelse klart, at nogle spørgsmål ikke skulle stilles. For eksempel var det en dårlig idé at stille spørgsmål af abstrakt karakter til mennesker, hvis livsløb gjorde, at selve formuleringen ville skabe mere afstand mellem interviewer og den interviewede, end godt var.

påbegyndes, udtrykke en vis ængstelse for, om de kan besvare spørgsmålene godt nok. Den mere uformelle snak kan løse op for sådanne bekymringer.

De fleste mennesker vil gerne fremstille sig selv i et så favorabelt lys som muligt. Det er også de færreste af os, som ønsker at blive betragtet som afvigere. Derfor vil de normative standarder eller den ideologi, som er fremherskende i samfundet, også finde udtryk i den narrative selvfremsættelse. Nu er der ikke kun én udlægning af en normativ standard, jf. den postmoderne opfattelse af en voksende forskellighed og værtdipluralisme, men det er vigtigt at holde sig for øje, at forklaringerne på adfærd for eksempel kan være udtryk for selvbedrag, en salgstale eller en ”oprigtighed”, hvilket David Riesman har karakteriseret som en mental tilstand, hvor mennesket sædvanligvis tror på sin egen propaganda (Berger 1963: 41). Dette er i en vis forstand parallelt med Bourdieu, som påpeger, at det ofte er den officielle repræsentation, frem for den faktiske strategiske handling, som antropologen vil få videreført i felten (Bourdieu 1977: 34). Den enkelte vil prøve at præsentere sig selv, så hans eller hendes liv ikke kolliderer for meget med det normale og accepterede.

Denne selvkontrol, som ovenstående også afspejler, er alligevel vanskelig at opretholde helt og aldeles i løbet af samtalen. Når vi interviewede de udvalgte danskere, kunne vi opleve, at den interviewede sagde: *Jeg snakker og snakker*. Det udtrykker, at der har været så meget på hjerte, at den interviewede har ladet sig rive med og for en stund har glemt selvkontrollen med sin ”talen”.

En helt konkret episode er illustrativ. I forbindelse med et interview af en 96-årig kvinde, bosiddende på landet i Jylland, bad hun mig på et tidspunkt om at slukke for ”den der”. Jeg slukkede for minidysken, og hun fortalte, at hendes datter var blevet skilt. Selv om skilsmisse er et ganske udbredt fænomen i dagens Danmark, udgjorde det alligevel så meget et tabu for den interviewede, at hun måtte bede om, at det ikke blev optaget – og det til trods for, at hun havde fået oplyst, at interviewet var anonymt. En af forklaringerne på denne diskretion må være, at den interviewede anså skilsmissen for at være en skamlet og en sorg i familien.

Selv om det ikke altid var tilfældet, var det alligevel som oftest sådan, at politikerne havde afsat et bestemt tidsrum til at deltage. I den slags professioner er interview en del af arbejdet. Imidlertid var det mit indtryk, at hovedparten af de deltagende politikere fandt det tilfredsstillende at få lov til at udfolde deres partis (ellers KLs) tanker og visioner uden at skulle tænke på at fatte sig i kort-

hed eller være opmærksom på tilstedeværelsen af en eventuel politisk kombattants modargumenter.

Interviewene er blevet læst gentagne gange med henblik på fordybet forståelse. Dernæst er vigtige temaer og kategorier blevet indkredset som grundlag for en tematisk analyse, som ikke har den rene abstraktion som mål. Sigtet er at fastholde empirien i analysen, således at det levede liv eller de konkrete mennesker af kød og blod ikke bliver borte i generaliseringer.

De ord, vi vælger at bruge, når vi beskriver vore holdninger til alder og alderdom samt et godt liv som gammel, er af helt afgørende betydning, fordi de formidler personens perspektiv. Det kan også siges at være ”individets sproglige klædedragt”, som er et væsentligt udtryk for den enkeltes opfattelse både af sig selv og sin verden (Thorsen 1998: 57).

Selv om der er foretaget både semi-strukturerede interview og mere livshistorieorienterede, er det den tematiske analyse, som er fremherskende. Det ville have været anderledes, hvis alle interview var livshistorieinterview, og at det derfor var muligt at sammenligne deres særpræg i forhold til livet forstået i et helhedsperspektiv og med en udvikling over tid (ibid. 53 ff). Imidlertid kan man også argumentere for, at selv om ovennævnte tilgang er blevet anvendt, henviser de interviewede alligevel ofte til erfaringer fra deres eget liv og derfor er den enkeltes livshistorie med, om end ikke så udfoldet, som hvis livshistorietilgangen var blevet anvendt konsekvent.

Gruppe 2 vil få den mest markante plads i bogen, fordi det er denne gruppes tanker om alder og det at blive ældre, som projektets problemstilling primært har som akse.

Lands- og kommunalpolitikernes bidrag vil dels blive behandlet selvstændigt og dels blive sammenholdt med konklusioner foretaget på baggrund af interview med de udvalgte danskere. Formålet er her at belyse om og i hvilket omfang, politikernes holdninger og visioner svarer til de udvalgte danskeres holdninger til og visioner om alder og et godt liv i alderdommen.

Forskerinterviewene vil indgå som bogens indledning, mens de markante debatter vil blive inddraget i en løbende perspektivering af bogen.

5. Temaer og ønsker om et godt liv som gammel

Vi kender alle den fælles fortælling om ”det gode liv som gammel” – eller i det mindste kender vi dele af den. Det er den, vi bygger på, når vi bliver spurgt om de kvaliteter og de egenskaber, vi forstår ved ”et godt liv som gammel”. De forestillinger, der indgår i historien, er ikke specifikke for de interview, som danner grundlag for denne bog, men skal forstås mere bredt.

Kapitlets fokus er således den samfundsfortælling eller den fælles, almene forståelse. Men samtidig viser det indsamlede materiale, at de interviewedes svar typisk ikke vidner om, at den enkelte grundlæggende reflekterer over eller problematiserer sin egen aktuelle eller fremtidige status som ældre eller gammel.³⁰

Kapitlet indledes med eksempler, der sandsynliggør, at vi lever vores liv og alder på en overvejende ureflekteret måde. Dernæst udfoldes den fælles fortælling om det gode liv i alderdommen og endelig afrundes kapitlet med ræsonnementer over modsætningen til det gode liv.

Kapitlet skal med andre ord afdække en række generelle træk i materialet, som knytter sig til projektets to hovedakser: Holdninger til det ”at blive” og til det

³⁰ I kapitlet trækkes der primært på materialet fra interviewene med de udvalgte danskere. Der inddrages også sekundært materiale med henblik på at gøre fortællingen mere almen samt for at den vej at perspektivere undersøgelsens resultater.

”at være” gammel samt forestillingerne og tankerne om det gode liv som gammel.

I alle interview indgik spørgsmål, der handlede om den enkeltes subjektive opfattelse af sin egen alder.

For eksempel blev en af de interviewede spurgt:

Har du oplevet, at du ikke har følt dig jævnaldrende med din egen alder målt i år? Har du for eksempel følt dig ung, hvor din fysiske alder har fortalt dig noget andet?

Den interviewede svarede:

Jamen, jeg føler mig da utrolig ung både oppe i hovedet og fysisk. Jeg har det faktisk også bedst med nogle mennesker, der er lidt yngre end mig selv. Folk, der er på samme alder som mig, har jeg det da også glimrende med, men på en eller anden måde så synes jeg sgu', at jeg er yngre end dem. Indtil videre har jeg aldrig mødt den påstand om, at man er gammel. Jeg oplever, at jeg bliver accepteret – selv af 25-årige. Jeg tænker mange gange slet ikke på, at jeg har den alder, jeg har. Mange gange så fatter jeg det jo ikke, for jeg synes ikke, der er så mange ting, der kunne sige en, at man var blevet ældre. Jeg synes bare, at jeg er den, jeg altid har været, og jeg har de venner, som jeg altid har haft. Jeg har godt nok ikke så mange venner, der er ældre end mig selv – andet end familie. Så jeg føler, at man er meget accepteret, selv om man har den alder, man nu engang har.³¹

En anden besvarede spørgsmålet:

Hvad er din egen holdning til alder og til det at blive ældre?

³¹ Selv om jeg har valgt at lave en generaliseret fremstilling i dette kapitel, kan det alligevel være nyttigt for læseren at kende til den interviewedes alder. Her drejer det sig om en person i slutningen af 50'erne.

Jeg hører til de mennesker, som aldrig nogensinde har været bange for: "Dengang jeg blev tredive, der synes jeg, det var skrækkeligt", "Da jeg blev fyrre var jeg ved at gå i coma", og "Da jeg blev halvtreds, da var man nærmest ved at stå med det ene ben i" Jeg har aldrig sådan spekuleret på alder i den sammenhæng. Jeg synes, hver alder har sin charme. Man gør de ting, man kan, i de forskellige aldre. Selvfølgelig kan jeg mærke på mig selv, og også min krop, at der er nogle ting, der ikke fungerer så godt for øjeblikket. Det sætter da selvfølgelig nogle begrænsninger for nogle ting, som jeg egentlig godt ville have gjort noget mere af, men sådan er det. Men altså det med alderen, det betyder ikke noget for mig. Forstår du, hvad jeg mener?"³²

En tredje forholdt sig til spørgsmålet:

Hvis man ser på din holdning til alder, hvad betyder alder for dig?

For mig personligt betyder det ikke noget. Jeg føler mig ikke anderledes – alder vil kun betyde noget, hvis man bliver syg. Så længe man har det godt, så føler jeg ikke, at alderen gør så meget. Altså hver alder har ligesom sin glæde. Jeg synes ikke, at det gør så meget, at man er gammel.³³

Eksemplerne viser, at vi i vid udstrækning lever vores liv og alder på en ureflekteret måde. Vi lever årene ud uden at tænke nærmere over, at vi bliver ældre. Nu'et spiller en stor rolle, mens selvstændige refleksioner over fremtiden har en mere beskedent plads. En af de ældst medvirkende, en kvinde på 96 år, fortalte da også, at det var svært at forklare, hvad det egentlig betyder at blive ældre; *fordi det ene griber jo ind i det andet.*³⁴ Det er netop det forhold, Kirsten Thorup

³² Den interviewede er i slutningen af 50'erne.

³³ Den interviewede er i begyndelsen af 80'erne.

³⁴ En anden i begyndelsen af 80'erne sagde direkte til mig, før interviewet begyndte, at han egentlig ikke syntes, at der var nogen grund til at lave et interview om "Et godt liv som gammel": *fordi de havde det da godt nok. De henviser her til hans samlever og ham selv.*

i sin roman ”Ingenmandsland” afdækker, når hun skriver ”Den ene dag glider forbi efter den anden. Månederne og årene griber ind i hinanden som foldede hænder” (2003: 51).

Den enkelte lever i sin alder på en ikke-problematiserende måde. Samtidig viser de citerede udsagn også, at kulturelle konventioner spiller en stor rolle i den enkeltes forståelse. Af det første interview fremgår, at det opfattes som godt at være ungdommelig i forhold til sin fysiske alder. I det andet udtrykkes det kulturelle dogme, at det kan være problemfyldt at passere en rund fødselsdag. Et nyt årti begynder, og den enkelte erindres om det individuelle livs endeligt.³⁵ I det sidste udsagn kædes alder og sygdom sammen, men det fremhæves samtidigt, at det at blive gammel ikke bør gøres til genstand for en problematisering, hvad hun da heller ikke personligt gør.

De tre svar peger på det centrale forhold, at selv om de interviewede ikke personligt tænker over deres alder, og selv om det er et fælles karaktertræk for de fleste af dem, vi har interviewet, så burde det at blive ældre eller – mere uafvendeligt – gammel være et problem i en alders- og ungdomsfikseret kultur som den danske. Det er klart, at de interviewede i forbindelse med deltagelsen i dette projekt, langt hen ad vejen opfordres til at tage stilling til det ureflekterede eller til at problematisere det uproblematiserede. Således kommer det også frem, at vi lever i en kultur, hvor ungdommen dyrkes og fremhæves som den eneste lykkebringende periode i tilværelsen. Gennem medie- og reklameverdenen opfordres vi konstant til at tænke positivt om de unge år og det modsatte om livets sene år.

³⁵ At vi i vores kultur har ritualiseret de runde fødselsdage (specielt fra 30 år og frem) i den forstand, at vi ofte festligholder og/eller gør dem til noget særligt til forskel fra ikke-runde fødselsdage, er et udtryk for, at vi forbinder dem med en slags ”rite du passage” i tilværelsen. Det vil sige en overgangsrite, hvor individet skifter social status. I den sammenhæng kender vi sikkert alle til for eksempel peberets betydning på en 30 års fødselsdag. Går vi 10 år frem fortæller Henning Kirk, at når man bliver 40 år, så får man for alvor et ændret perspektiv på, at livet er dødeligt. Når man er teenager og nyetableret familiemenneske, skænker man ikke livets midlertidige karakter en tanke (Interview med Henning Kirk). Her kunne man indskyde, at det måske er derfor det meget lidt poetisk klingende ”fyrre, fed og færdig” er blevet en almindelig kendt frase i forbindelse med denne runde fødselsdag. Hvad der imidlertid er nok så vigtigt er, at vi tilskriver de runde fødselsdage en betydning, fordi vi kulturelt har nogle forestillinger om, hvad de enkelte årtier i løbet af livet skal indeholde, samt at de er overgange til, at noget nyt vil ske.

Blaakilde skriver i sin bog ”Den Store Fortælling om Alderdommen”, at vores fortælling om alderdommen i udgangspunktet er negativ. Vi opfatter generelt alderdommen som synonym med forfald eller stagnation (Blaakilde 1999: 34).

”Alderdommen er i historisk perspektiv blevet udskudt, forlænget eller forbedret, helbredstilstand og gennemsnitslevealder er forøget, ikke desto mindre fortæller vi videre på historier om alderdommen, som er mere end 100 år gamle. Samtidig virker det, som om vi har ”glemt” visse nuancer i de historier, der sandsynligvis har været tidligere. **Det mest positive, vi i dag kan sige om alderdommen, er, at vi accepterer den, hvis den følges med ungdommelig adfærd. Det betyder, at vi ikke kan sige noget positivt om alderdom i sig selv** (ibid. 34, 35 – min fremhævelse).

I interviewet med Kirsten Thorup fremhæver hun, at alderdommen i næsten alle kulturer og i alle historiske tider har været forhadet. Der har dog været kulturer, hvor de ældre har nydt anseelse og respekt, for eksempel i Kina. Hvad, der er væsentligt, er, at den negative holdning til alderdommen ikke er opfundet i vores tid, der ellers er kendetegnet ved dens kropsfiksering og dyrkelse af det evigt unge, som for eksempel fitnessbølgen og plastikoperationer er tydelige udtryk for (Interview med Kirsten Thorup).

Hvis vi vender tilbage til de tre interviewpersoner, som ikke problematiserede deres alder, er det interessant, at de ikke identificerer sig med den store negative fortælling om alderdommen. Det viser, at mennesker på det personlige plan ikke nødvendigvis identificerer sig med dyrkelsen af ungdomsnormerne i samfundet.

Det blev tidligt i undersøgelsen tydeligt, at selv om vi prøvede at udfordre deltagerne til at spejle deres drømme om fremtiden eller til at sætte ord på deres utopi for deres alderdom, så de deres alderdom i umiddelbar forlængelse af deres tidligere liv. Havde den enkelte, hvad han eller hun på det tidspunkt interviewet blev gennemført anså for et godt liv, var ønsket, at dette liv kunne fortsætte fremover. Kunne morgendagen være som dagen i dag, var det godt! Derfor er det mere relevant at tale om forventninger end om ønsker til et godt liv. Forventninger bygger mere beskedent på en fremskrivning af dagen i dag, mens ønsker i højere grad knytter sig til et håb (Olsen 2003: 19). Som Olsen påpeger, taler vi om forventninger, når vi rent faktisk også regner med, at noget vil ske. Hvis vi i stedet taler om ønsker, håber vi, at noget vil ske, men regner ikke nødvendigvis med det. Når der i formålet bag denne bog står, at den vil afdække ønskeforestillinger (drømme/utopier) om en ideel tilværelse som ældre, så er pointen her, at de interviewede snarere er realister end utopister. Med andre ord

havde de interviewede generelt vanskeligt ved at se sig selv løsrevet fra såvel deres personlige liv og de kulturelle og samfundsmæssige rammer, hvilket også prægede deres tanker om tiden fremover.

Samfundsfortællingen bygger på flere centrale forhold, der afspejler kulturelt accepterede værdier. Derfor bærer de et sæt af positive bibetydninger. De uddrag fra interviewene, der gengives i dette kapitel, har til formål at illustrere og afdække det repræsentative eller det typiske mønster i den fælles fortælling om ”Det gode liv som gammel”. Selv om det altså er enkelte udvalgte citater, er de i første omgang også typiske for materialet.

I den fælles fortælling ser vi, hvilke ord vi vil bruge til at beskrive det gode liv som gammel. Her ligger den generelle opskrift på det vellykkede ældre liv eller dagens normative ideologi. Denne udgave er selvsagt præget af vor tid – nutiden- men bærer samtidig fortidens betydninger i sig.

”De ord, vi bruger, og de billeder, vi tegner, danner grundlaget for de historier, vi fortæller som ældre” skriver Anne Leonora Blaakilde (1999: 85).³⁶ Selv om vi måske skifter nogle ord ud i den store fortælling, er det alligevel vanskeligt at undgå, at de gamle ords betydninger ikke fortsat ligger under de nye ord (ibid. 159).

5.1 Aktiv

Den første værdi, som knyttes til den ideelle ældretilværelse, handler om ”at være aktiv”, ”at være i gang” og ”at være i bevægelse”. En kvinde svarer følgende på spørgsmålet om, hvorvidt hun tænker over det, at hun bliver ældre.³⁷

IP³⁸: Selvfølgelig tænker man da på, hvordan man gerne vil være, når man engang bliver ældre. Jeg vil da ikke være en af dem, der bare sætter mig. Jeg vil da foretage mig et eller andet.

³⁶ I den forbindelse nævner Blaakilde, at stokken som et ufravigeligt symbol fortæller den grimme historie om den gamle; at de er sygelige og mindre værd end alle andre mennesker.

³⁷ Kvinden er i slutningen af 30’erne.

³⁸ ”IP” står for interviewperson og ”I” står for interviewer.

I: Hvad kunne det være for eksempel

IP: Jamen ældre mennesker har jo altid fantasi om noget, når de bliver gamle. Så vil de jo gerne lære enten at kniple eller spille harmonika. Jeg behøver ikke at gå længere end til min mand, for det er hans drøm, når han bliver ældre. Man skal i gang med noget, man skal ikke bare sætte sig, for så bliver man hurtig gammel. Så man skal have noget at give sig til den dag, hvor man går af. Men hvad jeg så lige finder på, det ved jeg ikke, men jeg vil da ikke bare sætte mig.³⁹

Svaret viser, at det afskrækkende på ens gamle dage er ”stilstand”. Det er det, hun gentagne gange i interviewet kalder *at sætte sig*.

Hun fortæller også, at hun håber at kunne klare sig selv og fortsætter:

Men kommer der så en dag, hvor jeg ikke kan klare mig selv længere, så vil jeg også forvente at få noget hjælp. Jeg vil da ikke bare puttes hen i et hjørne.

Også en mandlig interviewperson lægger afstand til en stillestående ældretilværelse:⁴⁰

Så sådan som jeg sagde, så vil jeg altså ud og hjælpe nogle andre også og holde dem i gang. Jeg vil ikke bare sidde stille og lave min lille have derhjemme. Det er ikke mit mål, heller ikke min kones.

³⁹ At hun lægger ud med, at hun selvfølgelig har tænkt på, hvordan hun gerne vil være, når hun bliver gammel, kan bl.a. forklares med, at ”IP” er blevet spurgt, om hun vil deltage i undersøgelsen, fordi hun har været engageret i et projekt, som handlede om at forbedre forholdene for byens borgere. ”IP” havde fremsat forslag, som specifikt rettede sig mod ældre borgere.

⁴⁰ Manden er i begyndelsen af 40’erne.

Senere i interviewet siger han:

Igen kommer det ind med, at hvis du som pensionist er motiveret, har lysten til nogle ting, og ikke bare sætter dig hen og drikker din mokka, og så er din dag gået, fordi så er der jo fjernsyn resten af dagen. Nej, det gider jeg simpelthen ikke. Det ville aldrig være mig. Det vil også komme nu, som jeg sagde, med den generation som vi hører til i, i og med at vi er motiveret til at lave om på tingene.

Forestillingen om det stille liv, der er gået i stå, fordi man er blevet ældre, eksisterer i den fælles fortælling som skræmmebillede. At blive puttet hen i et hjørne er ensbetydende med, at man som ældre skal gemmes af vejen og være så lidt synlig som muligt.

Bag denne forestilling ligger den såkaldte biomedikalisering (Blaakilde 2004: 74). Herved forstås, at alderdommen i biologisk forstand er lig med en sygdomsfase og som følge deraf i ”sociologisk forstand en afvigelsestilstand med indbygget svækkelse og sociale problemer”.⁴¹ Det er forestillingen om, at når mennesket bliver ældre, begynder det uundgåeligt at gå ned ad bakke. I 1891 får Danmark som det første land i verden en fuldt offentligt finansieret alderspension for værdigt trængende mennesker over 60 år (Blaakilde 1999: 26 ff).⁴² Denne foranstaltning hænger meget godt sammen med, at det biomedicinske blik på alderdommen bliver det fremherskende. Man har således forestillingen om, at når man når en bestemt alder, har man ret til alderdomsforsørgelse, idet man regnes for at være uarbejdsdygtig. Dette biomedicinske blik betyder, at fokus flyttes fra ”alder i relation til arbejdsmarkedets strukturering og menneskets arbejdsværdi over til sygdomsparametre i fysisk og psykisk forstand” (Blaakilde 2004: 74 ff.).

Den stærke forestilling om, at man skal være aktiv for at have en god alderdom, kan således forklares som del af vores historiske og kulturelle arv. Vi har i det

⁴¹ Blaakilde refererer her til Estes & Binney (1989).

⁴² Det var for øvrigt forsikringsverdenen, der opfandt brugen af matematiske kurver i statistikens tjeneste. Forklaringen på forsikringsinstitutionernes interesse i dette felt var, at de var afhængige af pålidelige informationer om fødsler og dødsfald (Kirk 2004: 47).

folkelige sprog flere faste vendinger, som afspejler, at det er ønskeligt ”at være i gang”. En af de mere kendte er talemåden: ”Lediggang er roden til alt ondt”. Den erindrer os om, at vi er børn af den protestantiske etik. Her refereres der til Max Webers berømte værk: ”Den Protestantiske Etik og Kapitalismens Ånd”. Den protestantiske – eller mere præcist den calvinistiske – idé om prædestinationslæren, som dækker, at Gud på forhånd havde udvalgt dem, der skulle i himlen, bevirkede, at man i det verdslige liv søgte efter tegn på, at man var blandt de heldige. Disse tegn kunne for eksempel være, at man havde succes i sit arbejdsliv og derfor formåede at tilvejebringe velstand. Weber argumenterer derfor for, at det var den protestantiske etik, som var med til at skabe en kaldsetik i forhold til arbejdet. Man udviklede en arbejds- og opsparingsetik, som var med til at skabe grobunden for det kapitalistiske samfund. Denne kaldsetik fremmer flid og sparsommelighed og skærper samtidigt opmærksomheden omkring, at tid er penge (Weber 1981).⁴³

Med det tankegods in mente er det positivt at ”være i gang”. Man må ikke spille sin tid. Som folkepensionist eller som efterlønsmodtager behøver man ikke arbejde mere, men ikke desto mindre fører vi værdierne om foretagsomhed og aktivitet fra arbejdslivet med ind i det senere liv. At denne arbejdetik er så rodfæstet, siger noget om den store værdi, vi tillægger arbejdslivet i vort liv generelt; i den fælles fortælling vil vi til enhver tid distancere os fra en alderdom i lediggang. Hvad angår landets love og vedtægter, er der intet til hinder for denne lediggang, men hvad angår vore kulturelle forestillinger, er der i høj grad. Det virker måske som om, at bare man som gammel er i gang med et eller andet, er det positivt, ligegyldigt om aktiviteten har et mål, som er meningsfuldt for den enkelte. Her er vi fremme ved, at det bliver aktivitet for aktivitetens egen skyld. Alt i alt, kan denne forestilling lægge et pres på den enkelte om at synliggøre sin aktive færden.⁴⁴

Den, der er uden for arbejdsmarkedet, fordi han eller hun er arbejdsløs, har et problem, og vedkommende er per definition også et problem for samfundet. Er man aktivt arbejdssøgende, lever man op til systemets forventninger. Er man derimod ikke aktivt arbejdssøgende, vil der kunne komme påtaler og evt. sank-

⁴³ Måtte man ønske at vide mere om Max Weber og ”Den Protestantiske Etik og Kapitalismens Ånd” henvises til: ”Max Weber – personen og forfatterskabet” af Randall Collins (2000). Kapitel 3 handler specifikt om ideernes betydning i historien.

⁴⁴ Se også Povlsen & Hoff (2004: 246), hvor de påpeger, at dette perspektiv kan være med til at maskere, frem for at formindske alderdommens meningstomhed.

tioner for ad den vej at stimulere til, at man bliver aktivt arbejdssøgende. I dette system udarbejdes også *handleplaner*. Det er interessant at tænke på, at det ikke er så mange år tilbage i historien, at det udelukkende var det ene køn, som var udearbejdende og fik løn (og dermed også magt og status) for sit arbejde, påpeger Blaakilde. Vi tænker stadig ”arbejde” som et begreb, der associeres med en lønindtægt. Selv om man udfører mange arbejdsopgaver – for eksempel de traditionelle kvindeopgaver som børnepasning og opgaver i hjemmet – vil man alligevel som oftest blive kategoriseret som ”arbejdsløs”, netop fordi man ikke får løn. For et halvt århundrede siden, ville vi kalde det at være ”husmor” (Blaakilde 2005: 14).

Når vi taler om aktivitet som ældre, er det, som nævnt, ikke aktivitet på arbejdsmarkedet, der sigtes til. Fra efterløns- og folkepensionsalderen er det politisk legitimt ikke at være aktiv på arbejdsmarkedet længere. Ikke desto mindre er det et generelt mønster i materialet, at stilstand og ikke-gøren er ensbetydende med et dårligt liv i alderdommen. Det kunne umiddelbart ligne et paradoks, men det opløses, når det erindres, at man kan være aktiv på mange andre måder, når man er 65 år eller derover.⁴⁵

Ovenstående skal ses i nær forbindelse med den fortælling, vi har udviklet om, hvilke mennesker der har værdi i samfundet. I den sammenhæng kan det også være nyttigt at inddrage Blaakildes pointer om kronologiseringen af livsløbet. Vi har udviklet en model, hvor vi har fire faser i livet: barndom (skole), ungdom (uddannelse), voksenliv (arbejde) og alderdom (pensionering). I barndommen nyder man, i ungdommen nyder/yder man, i voksenlivet yder man og sidst – i alderdommen – nyder man. Det væsentlige er, at det er, mens man ”yder”, at man betragtes som et fuldgyldigt og aktivt medlem af det produktive samfund. Det er således også her, at man har den højeste status i det danske samfund. Hvis man ikke er produktiv, effektiv, aktiv og ydende, tilhører man alderskategorier, som nyder, og det er langt fra statusgivende (Blaakilde 2004: 78).

”Det er med andre ord blevet ældre menneskers pligt at *performe* en høj grad af aktivitet, både fordi aktivitet giver individet kulturel status, og fordi det modsatte indikerer, at man er en samfundsmæssig (ældre) byrde (ibid. 76).

⁴⁵ I forbindelse med interviewet med den på daværende tidspunkt socialpolitiske ordfører, og nuværende formand for SF, Villy Søvndal (SF), gik han i rette med den forestilling, at man som ældre i samfundet ikke bidrager mere, fordi man har forladt arbejdsmarkedet. Han henviste for eksempel til de mange civile opgaver, som folk, der er berettiget til folkepension, udfører i dagens Danmark.

Også bevægelses-paradigmet gennemtrænger vore forestillinger om, at aktivitet, her forstået som fysisk bevægelse, er en forudsætning for at leve godt og længe. Forestillingen bunder i vor tids fokus på kroppen og den enkeltes disciplinering af sin egen krop eksemplificeret ved den megen tale om forskellige livsstilssygdomme. Fysisk aktivitet er i høj grad blevet tidens løsen og er med til at forstærke den opfattelse, at er man ikke i bevægelse, i gang, i stavgang eller i løb, udsætter man sig selv for overvægt med deraf følgende risiko for hjerte-kar-sygdomme eller gammelmandssukkersyge.

Det er ikke mit mål at gøre op med dette mantra, da det vitterligt er videnskabeligt sandsynliggjort, at fysisk aktivitet reducerer risikoen for diverse livsstilssygdomme, men det væsentlige er, at forskellige budskaber i samfundet samstemmende fremhæver aktivitet og gør det til en positiv kulturel værdi. Dermed bliver det også en værdi, som den enkelte tillægger betydning ikke mindst i forhold til det at ældes og at blive gammel.

I det 20. århundrede er vi gået fra at betragte den aldrende krop fra at være en produktions/arbejdskrop til at være en forbrugs/fritidskrop (Povlsen & Hoff 2004: 245). Dette skift betyder, at vi nu ikke længere opfatter den aldrende krop som slidt af tidens gang og brug. Fra 1980'erne begynder vi at se på kroppen som formbar livet igennem. Således får vi også troen på, at vi kan være evigt ungdommelige af udseende, blot vi følger forskrifterne om et aktivt liv (ibid.).

Som nævnt har gerontologien været og er fortsat meget optaget af at vise, at alderdommens fysiske forfald kan forebygges med alskens former for aktivitet (ibid. 244; Blaakilde 2004: 76). Biomedikaliseringens vægt på sygdom og forfald og gerontologiens vægt på aktivitetsparadigmet – som det dominerende kulturelle påbud – vil uvilkårligt resultere i et skisma mellem, hvad vi generelt og ældre mennesker specifikt burde gøre, og hvad vi/de gør. Folks faktiske gøren og laden vil sjældent kunne leve op til et aktivitetsniveau, som det prædikes i vor tid.⁴⁶ ”Det uperfekte menneske” er ikke et barn af vor tid, men der

⁴⁶ Et af spørgsmålene i spørgeguiden går på hvilke ønskeforestillinger, de adspurgte har til deres helbred som ældre og herunder også kommentarer til en evt. overensstemmelse mellem nuværende levemåde og ønsker for fremtiden? Flere reagerer på spørgsmålet, som om de er blevet taget med fingrene nede i kagedåsen, og svaret ”burde” indgår i deres besvarelser, hvilket afspejler en dårlig samvittighed per se. For eksempel denne 25-årige kvinde: *Altså jeg kunne da helt sikkert godt leve sundere, men jeg kunne også have levet meget usundere. Altså, jeg tror da, jeg er en ganske almindelig ung. Jeg spiser ikke så meget mere usundt, end så mange andre gør. Jeg har en almindelig kropsvægt, og jeg spiser grøntsager hver dag. Men selvfølgelig kunne jeg altid motionere*

bæres i ekstrem grad brænde til bålet i dag og den enkeltes følelse af utilstrækkelighed forstærkes.

5.2 Uafhængighed

En anden central og fælles værdi, som har betydning for det gode liv som gammel, er uafhængighed. En kvinde besvarede spørgsmålet om sine egne forventninger med følgende ord:⁴⁷

Ja, men hvis jeg selv skulle bestemme, hvordan jeg skulle have det som ældre, så skulle jeg være en af de her aktive ældre, der ikke havde brug for så meget hjælp og kunne klare mig selv. Jeg skulle have sparet op til alderdommen, så jeg også kunne være så aktiv så længe som muligt. Jeg har heller ikke lyst til at være hverken en byrde eller belastning for samfundet. Jeg vil da også helst klare mig selv så meget, som jeg kan.

At kunne forblive uafhængig i den forstand betyder generelt, at man ikke behøver at bede andre om hjælp. Citatet placerer denne uafhængighed i forhold til det at være selvhjulpnen og at kunne klare sig selv, men også i forhold til koblingen mellem at være økonomisk uafhængig og være i stand til at være aktiv.

Afhængighed af andre, hvad enten det er familien, vennerne eller staten, ses som noget negativt. Angsten for at blive afhængig og at miste autonomi er også en del af den fælles fortælling om det gode liv.

Dette, at ens partner eller ægtefælle ikke skal lægge restriktioner på ens udfoldelsesmuligheder, træder også frem i fortællingen. Det forstås derfor som positivt, at man også på en vis måde er uafhængig af sin partner og har mulighed for selv at udvikle sig i parforholdet/ægteskabet, jf. denne mands udtalelse:⁴⁸

re - helt sikkert - mere end jeg gør. Jeg går på arbejde, og jeg går hjem. Det er så en time, jeg går hver dag, og det gør selvfølgelig også, at jeg rører mig. Men selvfølgelig kunne man motionere mere.

⁴⁷ Kvinden er 30 år.

⁴⁸ Manden er 59 år

Jamen, nu bor vi to sammen her, uden at der er hjemmeboende børn osv. og vi vil selvfølgelig bakke hinanden op i de ting og gøremål, der sådan er i dagligdagen. Men vi vil også begge to respektere, at – og gør det også for øjeblikket – leve på den måde, at vi har meget forskellige interesser. Og der har vi den totale frihed til at gøre det, som vi gerne vil. Og det er jo en herlig ting.

5.3 Autonomi

Når der spørges om den indflydelse, den interviewede kunne ønske sig at få på den evt. fremtidige hjælp, som han eller hun måske får behov for, er svarene meget ens: ”Så megen indflydelse som muligt”. Dette afdækker endnu en vigtig værdi for et godt liv i alderdommen, nemlig medindflydelse og retten til at bestemme selv; en værdi som spiller sammen med værdien uafhængighed.

Man kan måske mene, at spørgsmålet om indflydelse på den fremtidige hjælp i udgangspunktet er ledende. Men det er tankevækkende, at den individuelle indflydelse generelt fremhæves så positivt, som tilfældet er, også selv om flere syntes, at det er vanskeligt at forholde sig til, hvorvidt man foretrækker en offentlig eller en privat udbyder, hvis man for eksempel om 40 eller 60 år skulle have brug for hjælp.

”Selvfølgelig” forholder det sig sådan, vil de fleste måske hævde, men værdien skal ses i sammenhæng med den fælles opfattelse af, hvad der knytter sig til et godt liv som gammel.

For eksempel siger en interviewperson i relation til Frit Valg-ordningen:⁴⁹

...Når du går ud og spørger en gammel, og du spørger mig, om jeg gerne vil bestemme, så er det ikke så meget med, om det hedder det ene eller det andet, det sted, der kommer og leverer min rengøring. Det er mere det, at jeg får lov og..., altså den person, der kommer ind til mig, at det er en, der har forståelse for, at jeg er et individ, at jeg ikke er en af en masse. Det er ikke, om det er det offentlige, der skal have pengene, eller om det er en privat. Det er ikke det,

⁴⁹ Den interviewede er i begyndelsen af 50'erne.

der betyder noget for mig. Det tror jeg sådan set er lidt af en misforståelse. Det vil betyde meget for mig, at jeg kan få lov selv at bestemme, hvad for et menneske... Hvis der kommer et menneske ind i mit hus, som jeg under ingen omstændigheder kan døje, og jeg kan mærke, at der er nogle spændinger der, så vil jeg have mulighed for at sige: "Er der mulighed for at I kan sende en anden eller?" og sådan har vi det også i det offentlige i dag. Det synes jeg er "selv at bestemme". Men i det hele taget også, at jeg har det så godt, at jeg selv kan bestemme...

5.4 Værdighed og respekt

Et fjerde tema, der hyppigt blev anslået blandt de adspurgte, når de skulle antyde indholdet af et godt liv som gammel, var ønsket om at bevare sin værdighed og fortsat nyde respekt fra sine medmennesker.

En kvindelig interviewperson sagde således:⁵⁰

... Så håber jeg, at folk, der kommer i mit hjem, hvis de skal hjælpe mig, ikke taler hen over hovedet på mig. Taler til mig og ikke glemmer, at bare fordi jeg måske savler eller sidder i en kørestol, så kan det godt være, at jeg stadigvæk har forstand, en mening, en holdning og værdighed. Jeg tror meget, det der med værdigheden, at det er jo stadigvæk mennesker.

En anden interviewperson fortalte følgende:⁵¹

...Jeg synes nemlig, at det er så rart, som det har været i mange år, at jeg bliver hørt, at folk hører, når jeg siger noget. At jeg ikke er bange for at sige noget, det synes jeg er så rart, så det vil jeg nødtigt give slip på, altså andre menneskers respekt.

⁵⁰ Kvinden er i slutningen af 20'erne.

⁵¹ Kvinden er i begyndelsen af 60'erne.

Det er samme holdning, måske endda stærkere udtrykt, som kommer frem i svaret på spørgsmålet, om den interviewede mener, at der er sket ændringer i synet på ældre over tid.⁵²

Ja. Nu har jeg boet i Danmark i 20 år, og allerede i de 20 år er ældre blevet mere objekter, end de har været. For 20 år siden, hvor jeg begyndte at lære det danske samfund at kende, der var der stadig meget respekt, og man kunne sågar finde på at tale med dem som "De". I dag er de jo faktisk mindre end "Du". Man har det her element med i opdragelsen, at på et eller andet tidspunkt, så er de her kegler faldet. Så dem stiller man til side, indtil de falder af [sic]. Så bliver de jo betragtet som byrder, og det problem er blevet meget større, end det har været. Ældre har godt nok fået lidt bedre levevilkår, men de har mistet så meget andet. Og jeg tror faktisk, at det bliver sådan, at fremtiden kommer til at se ud. Man piller ved de maskiner, der ikke virker, og så putter man dem hen på et lager, indtil de er gået til, og så sender man dem til skrot-handleren.

Er man ikke længere funktionsdygtig i samfundet, nyder man ingen respekt. Med andre ord, er man ikke en del af arbejdsmarkedet, men tilhører man de grupper eller aldersfaser, som forenklet skrevet nyder i stedet for at yde, kan man ikke forvente at blive behandlet som et myndigt og synligt individ.

En yngre mands kommentar præciserer, hvorfor respekt og værdighed af mange knyttes sammen med et godt liv i alderdommen. Selv om han altså ikke direkte taler om respekt og værdighed, gør han det alligevel, når han omtaler ældre mennesker således:⁵³

...På gaden, der lægger jeg simpelthen ikke mærke til dem.

⁵² Den interviewede har en iransk baggrund.

⁵³ Manden er i midten af 30'erne.

5.5 Tætte familiebånd

Endnu en gennemgående værdi i samfundsfortællingen er forestillingen om, at man har tætte bånd i familien. Det fremstår som attraktivt, hvis der er hyppig kontakt til børn, børnebørn og oldebørn. Dette samvær kan også vedrøre andre former for fællesskaber, men drømmen er fortsat, at det især er med ens slægtninge, man har den nære og tætte kontakt. Det betyder ikke, at familiemedlemmer skal overtage det offentliges rolle. Flere af de interviewede understreger da også, at de fremover gerne vil gøre det praktisk muligt, at de har tæt kontakt til deres børn og udtrykker direkte, at de gerne vil bo tæt ved deres børn eller tæt ved deres forældre.

En kvinde i midten af 20'erne er eksplicit i forhold til hvilket fællesskab, der formodes at være det væsentligste, når hun bliver ældre. Hun siger:

...Så kunne jeg godt tænke mig at bo tæt på min familie. Lad os sige, at jeg har nogle gode venner. Det behøver selvfølgelig ikke være sådan, at alle bor i samme by.

Siden hen i interviewet siger hun:

Jamen, jeg har altid haft en drøm om at få et stort køkken. Jeg tror det for mig er noget af det vigtigste. Jeg har sådan en drøm om, at det er sådan et gammelt landkøkken med et kæmpe, kæmpe, kæmpe bord, kæmpe langbord. Hvor der er plads til alle dem, der har lyst til at være der. Og det skulle bare være hyggeligt, det skulle bare være rummet, alle havde lyst til at være i...

I forbindelse med de tætte familiebånd er der godt nok tale om en drøm og ikke en forventning. Denne drøm kan måske ikke siges at være udtryk for en utopi, idet familien per definition er en institution, som vi kulturelt tilskriver en positiv betydning. I den generelle fortælling om familien forbindes den med kærlighed, varme, nærvær, omsorg og støtte i trygge, stabile hjemlige rammer. Denne forestilling om familiens intimitet er også kulturskabt, som vi ved, og forestillingen om slægtens betydning rækker tilbage til svundne tider, som myten og romantiseringen af storfamiliens liv og levned synes at høre til.

Når vi siger, at vi håber, at vi vil have tætte familieband for at have et godt liv som gammel, er det således også, fordi vi her udtrykker nogle normative ønsker. Vi håber, at det vil indtræffe, fordi det både er en idealforestilling og samtidig et udtryk for vores spontane følelsesmæssige ønsker på længere sigt. Imidlertid er det sikkert de færreste af de interviewede, som overhovedet har tænkt så langt, så de har overvejet, hvad det reelt betyder for deres liv, hvis de for eksempel skal passe deres mor og far som gamle og syge.⁵⁴

En 58-årig enke fortæller om sine forældre, at faderen er 93 år og moderen er 89. De har været gift med hinanden i 70 år. Moderen er blevet lam på grund af en hjerneblødning og faderen er også plejekrævende, så de er begge på plejehjem. Datteren er imidlertid, grundet nedskæringer, meget utilfreds med forholdene på det pågældende plejehjem. På spørgsmålet, om hun føler sig magtesløs, svarer hun:

Ja, mange gange, fordi det er ligesom at slå i en dyne. For så er det sådan et eller andet med, at de siger jo, at som familie og som børn – vi er 3 piger i min familie – så må vi tage os af dem, så må vi gøre det, altså at det er familiens pligt at tage sig af de gamle osv. Sådan er vores samfund jo ikke indrettet mere, det var det måske før i tiden, men det er det jo ikke mere. Altså, jeg kan ikke magte at have 37 timers arbejde og passe det derhjemme og så skal passe mine forældre også, det kan jeg ikke. Sådan har samfundet jo ikke været indrettet i mange år. Så det har vi lidt diskussioner om dernede på plejehjemmet ind i mellem ...

Kirsten Thorup viser i sin roman ”Ingenmandsland” (2003), at den interviewede kvindes situation er et uforløst problem for samfundet.

I romanen lader Thorup en datter være utopisten, som repræsenterer den umiddelbare følelse, som hun tror, alle har, nemlig den at ”jeg skal da passe mine gamle forældre selv”. Ifølge Thorup er det i dagens Danmark sådan, at de følelser, man har inden for sin familie – i romanen handler det om den syge far, som er kommet på plejehjem – gives der ikke nogle samfundsmæssige rammer at realisere i. Derfor repræsenterer datteren utopisten, og derfor bliver hun også

⁵⁴ Der er ingen af de interviewede på 60 år eller derover, som har deres forældre tilbage.

det egentlige udtryk for hendes egen uformåenhed i forhold til ikke at kunne hjælpe sin syge gamle far (Thorup 2003, Interview med Kirsten Thorup).

Kirsten Thorup vil det gerne anderledes. I den forstand peger hele romanen fremad og datterens følelser, tanker og adfærd ligeså. Thorup opponerer mod, at vi konstant tænker i økonomiske rammer. I stedet burde man spørge: Hvad skal man have for at have et værdigt liv? (Interview med Kirsten Thorup). At vi i vort samfund sætter økonomien i centrum i al tankegang, er det samme som, at vi har fået en ny Gud ved navn ”Økonomi” (”Eksistens” 2004).

Men Kirsten Thorup er bevidst om, at de rammer, som samfundet giver for familien og giver for det enkelte individ også betinger de drømme, som man har. Vi ved, det forventes, at vi skal klare os selv med tiden, blive uafhængige af vore forældre, blive individualiserede individer med vor egen identitet eller individualitet.

Denne kulturelle prægning er en anden grund til, at det er værd at være en kende skeptisk over for denne drøm om tætte forbindelser i familien fremover. Det er heller ikke billedet af ens syge mor eller far, som man så for sig i drømmen. Måtte ens forældre have brug for personlig og praktisk pleje, har vi jo betalt til det over skattebilletten.

5.6 Frihed

Den sidste af de generelle værdier, der fremhæves som afgørende for en positiv forventning til alderdommen, er frihed. En kvinde, som stadig kan se frem til ca. en snes år på arbejdsmarkedet, fortæller:

... Jeg har sgu' nok en drøm, at "nej", når jeg ikke gider arbejde mere, så gider jeg ikke at arbejde mere, så skal jeg bare gå og hygge mig og have det rart. Vi har ikke bil min mand og jeg, så vi skal ud og køre med HT; i dag tager vi til S... og i morgen tager vi til H... og så tager vi bussen ud og oplever et eller andet (griner).

Det fremhæves som et plus, at man i alderdommen får friheden til selv at bestemme, hvad det er, man vil. Denne følelse af frihed hænger sammen med, at der nu ikke længere er en stemme – en arbejdsgiver eller en anden autoritet i baghovedet – der siger: ”Nu skal du op” eller ”Du skal”. Tiden er ikke længere

andres tid, men bliver din egen tid. Denne forestilling kædes sammen med at få frihed.

Det drejer sig ikke kun om, at man får de ca. 37 timers frihed forærende. Børnene er sædvanligvis også fløjet fra reden. Har man syge forældre, som ikke kan klare sig selv, træder det offentlige til. Man er på sin vis løsrevet fra, hvad man måske tidligere syntes udgjorde en begrænsning for ens handlefrihed. Her kan man så også tilføje, at denne løsrivelse også kan være forbundet med tabsoplevelser, for eksempel tab af status, sociale kontakter og arbejdets eller børneopdragelsens indhold i tilværelsen. Det er bagsiden af medaljen.

Den frihed, der forbindes med tilbagetrækningen fra arbejdsmarkedet, er, som vi har berørt, ikke ensbetydende med, at den enkelte ikke gør noget, ikke er aktiv. I vores umiddelbare forståelse af det gode liv er det fortsat vigtigt at have ”noget at stå op til”, noget det er meningsfuldt at gå op i.

Når aktivitetsparadigmet står så stærkt, hænger det også sammen med, at et af dagens ældrebilleder har elendighed som baggrundstæppe.⁵⁵

Er man gammel eller ældre, er man i dette portræt per definition syg, svækket, inaktiv eller stillestående. Flere bruger dette billede, at den aldrende sidder sammensunket i et hjørne og aldrig kommer uden for en dør. Omverdenen har glemte ham eller hende, og den ældre selv har også vendt ryggen til verden.

I reproduktionen af den gængse forestilling om alder ligger den implicite antagelse, at jo højere alder jo større fysisk og psykisk svækkelse. Bag aktivitetsparadigmet og lovprisningen af den fysiske aktivitet ligger forfaldstanken. Men et

⁵⁵ Der henvises til Charlotte Wien: ”Ældrebilledet i medierne gennem 50 år. En undersøgelse af ældrestereotyper i dagbladene fra 1953 til 2003” (2005). Se for eksempel pp. 84 ff.

I interviewet med Lone Kühlmann spørges der til, hvilket ældrebillede, hun mener, der dominerer det danske medie billede. Lone Kühlmann svarer: *Elendighed. Jeg synes, at ældreorganisationerne har været..., altså de har i deres iver for at skrape penge til sig, til fornuftige formål for deres medlemmer, så er de faldet i den der grøft, der hedder ”elendighedspornografi”. Det mener jeg virkelig. Altså hver gang vi hører ordet ældre – ”gammel” hører vi jo næsten aldrig, for det er forbudt at sige – men hver gang vi hører ordet ældre, så har vi en fornemmelse af, at åh Gud, nu skal det handle om en eller anden stakkel, der sidder i et hjørne i sin egen afføring, og ikke har set en hjemmehjælper i 30 uger (Interview med Lone Kühlmann).*

spadestik dybere ligger der under de værdier, som fremhæves som afgørende for et godt liv som gammel, en fælles kulturel fortrængning af døden.

Dødsangsten er sikkert den mest dybe angst, vi mennesker kan forestille os, og der er ikke noget, vi frygter så meget, som at dø. Vort syn på døden har imidlertid ændret karakter gennem tiden. Døden er gået fra at være en relativ naturlig del af vort liv og vor dagligdag til at blive et tabu (Jacobsen 2004: 253 ff.) Med reference til Philippe Ariès berører Jacobsen den såkaldt bortgemte eller forbudte død. Her taler vi om den udgave af døden, som hører det 20. århundrede til og kulminerer i efterkrigstidens velfærds- og overflodssamfund. Jacobsen påpeger også, at med lægevidenskabens landvindinger og medicinens mirakler begynder vi at betragte døden som en sygdom og som noget, der netop skal gemmes af vejen. Er man døende, gemmes man bort på hospitaler, så ikke-døende ikke behøver at forholde sig til det faktum, at døden kommer til os alle. Vi kan fortsætte, som om intet er hændt, hvilket i vores kultur vil sige fremskridtsorienteret og i hastigt tempo. Følgende iagttagelse er heller ikke uvæsentlig i denne sammenhæng, hvor Jacobsen skriver:

De familiære rammer er udskiftet med det kliniske, det sociale fællesskabs åbenlyse sorg er afløst af den stille og private sorg, og døden som en naturlig afslutning på livet er udskiftet med døden som en sygdom, som et fremmedlegeme og som noget ganske unaturligt (ibid. 256).⁵⁶

Inden vi sammenfatter den fælles fortælling om den gode alderdom og dermed også de interviewedes holdninger til at være gammel og blive gammel, vil vi kaste et blik på det gode livs negation.

⁵⁶ Som noget ganske nyt kan man nu læse om, at efter den massive fortrængning af døden er den på vej ud af skabet. Man taler om, at døden er blevet genopdaget og dødsforskere fra forskellige fag taler om, at døden nu er genstand for en ”omfattende mutation i de kollektive følelser” (Stensgaard: 2005). I selv samme avis kan man så i øvrigt også læse, at en forsker ved navn Aubrey de Grey forsker i ekstrem forlængelse af livet – helt op til de 1000 år!

5.7 Det gode livs negation

I den homogene fremstilling af værdierne bag det gode liv er der samtidig en modfortælling, som i virkeligheden er alt det, som ikke siges, eller som siges indirekte i løbet af interviewene. Meget af denne tavse eller implicite viden er blevet antydnet, men ekspliciteres her i den fælles fortælling om det gode livs negation. Det er historien om:

At være en byrde for samfundet, at være afhængig af andre, at være passiv, at mærke kroppens forfald og blive ramt af sygdom, at være ensom, at mangle respekt fra omgivelserne, at blive umyndiggjort, at miste identitet ved institutionalisering og sidst, at stå ved gravens rand. Negationen er, lidt forenklet sagt, at miste ”sig selv”.

I den fælles fortælling er de danske plejehjem sindbilledet på det dårlige liv som gammel.⁵⁷

En mand siger således:⁵⁸

Vi frygter det jo alle sammen at blive rigtig syg og skulle til at være på et plejehjem. Der har man jo indtrykket af, at folk er der og har det godt, men jeg tror sgu' ikke, at de har det optimalt. Det er jo noget, som man hører meget fra pårørende, at man skærer ned på normeringer, og der er kun tid til det allermest nødvendige. Så har man også indtrykket af, at det ligesom får lov til at sejle sin egen sø. Jeg har ikke nogle personlige erfaringer, for begge mine forældre døde rimelig tidligt. Så jeg har ikke oplevet den situation, og jeg har ikke nogen nærmere familie, der er i den situation. Men jeg har indtrykket af, at det er en del af kommunens opgaver, og den løser man vel generelt på en rimelig måde. Men du ser jo ikke, som jeg husker det, mange af de her alderdomshjem, hvor folk kunne sidde fra 65 år og op til 90-100 år, hvor det egentlig bare handlede

⁵⁷ For ikke at være med til at forstærke den til tider ensidige offentlige hetz eller det negative billede af de danske plejehjem skal det retfærdigvis nævnes, at der er nuancer i dette overordnede billede.

⁵⁸ Manden er i slutningen af 50'erne.

om, at de fik noget mad, og ellers tog man sig ikke meget af dem. Man er vel bedre til at få dem ind i de rammer, de skal være i. Sådan oplever jeg det i hvert fald. ...

Han fortsætter senere:

Dem, der er på hjemmet, de er jo på en eller anden måde også underlagt en form for magtstruktur. Men der er der så heldigvis mange pårørende, der gør opmærksom på, hvis der er problemer. Men de ældre, som ikke er kommet ind under den her struktur, det er jo ligesom den "sidste" gruppe i samfundet. Man har jo en tanke om, at det øjeblik, hvor du ikke kan klare dig selv mere ude i dit eget hjem, så har du en eller anden tanke om, at det er den sidste rest af selvstændighed, der ryger der. Nu går det virkelig kun ned ad bakke. Jeg vil da selv gøre alt for, at jeg aldrig selv skal havne på et plejehjem. Ikke fordi, at jeg ikke tror på, at jeg skal få den bedste pleje, men den her tanke om, at når du først er havnet der, så er det forbi.

En anden af de interviewede blev spurgt, hvad han mente, om den rolle, som ældre indtager i familien?⁵⁹

Der synes jeg, det er tydeligt, at ældre netop er et affaldsprodukt. De er den overflødige del af familielivet, som man skal sørge for at pleje, men som man dybest set ikke kan finde nogen plads til i det daglige liv. Der tror jeg egentlig bare, at vi i dag har fået muligheden for at anbringe ældre på plejehjem, hvor man før i tiden var tvunget til at have dem boende hos sig. Om det så er bedre eller ej, er svært at afgøre. Men jeg tror, at det er en mere ensom tilværelse for de fleste ældre.

En kvinde, som arbejder på et plejehjem, gav et bidrag til en forklaring på den negative holdning til plejehjemmene:

⁵⁹ Manden er i slutningen af 20'erne

Hvis man nu fokuserer på ældre, der bor på plejehjem, der synes jeg i høj grad, at medierne de fokuserer på alle de negative historier, altså hvor pressens magt er jo stor, og de er med til at skabe et negativt billede af at være gammel på et plejehjem. Det er de utilfredse pårørende, vi hører om. Dem der siger, at nu har min mor ikke fået bad i 14 dage, og det er også for galt, og nu skriver jeg altså et læserbrev, og så kommer der en artikel om det. Det kunne være, at den mor måske ikke har lyst til at komme i bad. Vi oplever som personale nogle gange, at der er et misforhold mellem den gamle og børnene, fordi børnene vil sikkert, at mor skal det, og mor skal det, og hun skal deltage, og hun skal male, og hun skal tegne, og hun har været så god til det, og så sidder der måske bare et gammelt menneske, som siger, jeg vil bare have lov til at sidde og være her og bare høre, at folk snakker rundt om mig eller sidde og høre lidt musik, men det er der nogen, der ikke kan få lov til. De pårørende bliver utilfredse pårørende, som så er med til at skabe et negativt billede i medierne, mener jeg...

Af denne præsentation af den fælles forståelse af, hvad det gode liv ikke skal indeholde, kan vi udlede mange negative holdninger til at blive og ikke mindst at være gammel.

I det seneste citatuddrag fremgår det, at det ikke er den ældre, som ønsker at være beskæftiget eller at være aktiv. Det hænger sikkert sammen med, at de pårørende, i kraft af at de er yngre, lægger større vægt på aktivitetsmantraet. Samtidig hænger det sandsynligvis også sammen med, at de pårørende ikke ønsker, at deres far eller mor skal ændre sig, fordi de bliver gamle. Dette forhold knytter sig til begrebet *timelessness*, der, som tidligere nævnt, er udviklet af den canadiske sociolog, Steven Katz, jf. det teoretiske afsnit. I dette begreb ligger en opløsning af alderen og dermed også alderens omkostninger. Idealet bag dette begreb om *timelessness* er at bevare ungdommelige og udødelige egenskaber, som dermed giver individet en følelse af, at tiden er udvisket. Med det begreb i baghovedet kan alderen aldrig udgøre en begrænsning for dig, og stort set alt er muligt (Christensen 2004: 10).⁶⁰

⁶⁰ Ifølge S. Katz er der to grunde til, at denne udvikling finder sted. Det ene er den demografiske udvikling i den vestlige verden, hvor flere og flere bliver ældre. Det andet

Konsekvensen af denne tænkemåde bliver, at det er den ældres eget ansvar at sørge for at undgå det fysiske forfald. Derfor er det fysiske forfald også et eksistentielt problem, fordi skyldfølelsen over ikke at forhale dette forfald eller fortrænge det lægges over på det enkelte ældre menneske (ibid. 18).

Den ældre skal også op i samfundets store hamsterhjul, og kommer personen ikke med, er det personens egen skyld, at han eller hun ikke formåede at fortrænge livets endeligt.

Generelt er det ikke en værdi at blive gammel i dette samfund. Alle de temaer, som handler om et godt liv som gammel, har den kerne, at vi hele tiden er i gang med at opbygge vores eget liv på en fremskridtsoptimistisk måde. Man ser fremad og ønsker ikke at blive mindet om, at livet ikke varer evigt. Høj alder knyttes implicit sammen med tab af status, værdi som menneske, indflydelse og manglende social kontakt.

En del af interviewet med Kirsten Thorup drejede sig netop om disse problemer, men tog også fat på det, der skal være det følgende kapitels omdrejningspunkt. Det handler om, hvorvidt de håb eller drømme, hun kunne have for livet fremover, er de samme, som hun havde, da hun var 20 eller 40 år.

Kirsten Thorsen svarer:

Nej, det synes jeg ikke det er. Fordi drømme – når man er yngre så er det mere, hvad man bliver til. Altså i sit arbejde, i forhold til børn og familie. Man drømmer ligesom om, hvordan ens liv kommer til at forme sig med de ting, som ligesom er meget betydningsfulde i livet for en. Hvordan kommer det til at gå for sig, går det godt? Og hvordan skal man prøve på at opnå det, som man gerne vil? Hvad for nogle mål skal man sætte sig? Sådan er det ikke nu. Nu er det mere sådan noget med, at... Nu er det mere reduceret, men når jeg siger det, så er det ikke på nogen pessimistisk eller trist måde, vel? Fordi nu kan jeg ligesom sige, at det som jeg har kunnet opnå i mit liv ..., jeg er ligesom på sådan et sted – hvis man kan give et billede, at ens liv er op ad bakke, på et tidspunkt kom-

er gerontologiens billeder af gamle som vitale, handlekraftige og ressourcerstærke. I forlængelse af dette får man forherligelsen af en livsstil, hvor for eksempel idrætsudøvelse også bliver et ideal for ældre (ibid. 10).

mer man til en højslette, hvor man så har fundet sig en plads – og der står man så, når man bliver ældre....

Denne kompleksitet vil vi begynde at udfolde i det efterfølgende kapitel. Det centrale bliver da at behandle materialet for at se, om der er forskel i besvarelserne afhængigt af de interviewedes kronologiske alder. Læseren husker sikkert, at de interviewede er udvalgt efter et forskellighedskriterium, og at den yngst medvirkende er 19 år og den ældste 99 år.

Variation bliver omdrejningspunktet for det følgende kapitel, som handler om temaer og ønsker i forhold til et godt liv, når der fokuseres på alder som dimension.

5.8 Sammenfatning

I dette kapitel har vi set, at alder og det at blive ældre ofte optræder som en ureflekteret størrelse hos de interviewede danskere. Imidlertid kommer det også frem, at selv om man måske ikke personligt tænker over, at man ældes dag for dag, så er man bevidst om, at vi lever i en kultur, hvor der er en markant ungdomsdyrkelse og en markant mangel på alderdomsdyrkelse.

Generelt ønskede man ikke at ændre på sit liv, hvis man da ellers var tilfreds med det på interviewtidspunktet, men man ønskede en alderdom i umiddelbar forlængelse af det levede liv. Derfor var der ikke tale om de store visioner og utopier blandt de interviewede danskere. De formulerede derimod deres forestillinger og tanker om livet på længere sigt i nær sammenhæng med deres personlige liv og de kulturelle og samfundsmæssige rammer, som det udfoldede sig i. De var snarere realister end utopister.

Materialet viser, at den fælles fortælling om den gode alderdom, det vil sige samfundets uproblematiserede og ureflekterede fortælling om, hvordan livet gerne skulle forme sig, når vi nærmer os senlivet, består af et liv, som er i bevægelse. Det er ligeledes præget af aktivitet, uafhængighed, autonomi og frihed. Vi ønsker også et liv i alderdommen med nærvær og samvær med familiemedlemmer samt et liv, hvor vi behandles med respekt og værdighed. Dette er kernen i de generelle ønsker til et godt liv som gammel.

Bag alle disse værdier, hvor det ultimative skræmmebillede er den totale stilstand, ligger en dødsfor nægtende kultur, som ser øget alder og svækkelse som uløseligt forbundne. Sidstnævnte er i kapitlet blevet omtalt som biomedikalisering. En sådan tankegang er årsag til, at vi betragter aldringen som lig med fysisk og kropsligt forfald. Samtidig skal denne forfaldsideologi også komplementeres med en udvikling i gerontologien, hvor ældre mennesker opfordres til at udvise en høj grad af fysisk aktivitet for netop at mindske tilbagegangen. Det var, hvad vi kaldte, gerontologiseringen.

En anden og ikke uvæsentlig forklaring er også vores kulturs kronologisering af livsløbet. Når man når en vis alder, forventes man at holde op med at arbejde og dermed ophører man også med at få en lønindtægt for sin indsats. Arbejdet er ikke kun identitetsskabende, men også statusskabende for den enkelte i vores kultur. Ophører man derfor med at arbejde, kommer man også til at tilhøre et andet lag i samfundets sociale stratifikation. Vi anser denne periode som en fase, hvor vi holder op med at yde til samfundet.

Viser man eksplicit, at man har trukket sig tilbage for at nyde sit otium og dase dagen lang, skal man ikke regne med, at omgivelserne vil nikke anerkendende. Denne tilgang til senlivet giver ingen prestige. Tvært om er man allerede som ældre per definition udsat for en stigmatisering, som man i og for sig forventes at kompensere for ved at dyrke kroppen, som om den vil forblive ung for altid. Aktivitetsmantraet, som gennemstrømmer alle livsfaser, er en del af vor kulturelle og historiske arv. Arbejdslivets protestantiske etik bliver også tydelig for vore forestillinger om det gode liv som gammel.

6. Ønskernes afhængighed af alderen

I dette kapitel vil vi først se på, hvad de interviewede tænker om alder set i perspektiv af netop deres egen kronologiske alder. Man kunne kalde det spørgsmålet om ”alderens relativitet”.

Et hertil sammenknyttet spørgsmål er, om de interviewedes holdninger til alder varierer med interviewpersonens alder. Hvad betyder det for respondenterne, om de ser det gode liv som gammel på lang afstand, eller om de allerede befinder sig i deres forhåbentligt gode liv som gammel? Det positive ved at blive ældre har måske en anden karakter for dem, der allerede selv vil definere sig som gamle, sammenlignet med de medvirkende som i højere grad udtaler sig på grundlag af en alderdom, de forestiller sig.

Kapitlet berører derfor et helt centralt emne for undersøgelsen, nemlig den erfaring og den tidshorisont, der ligger bag de interviewedes udtalelser. Er man rent faktisk i stand til som ung at forestille sig og at visualisere sin egen alderdom, og er det overhovedet noget, man har tænkt på? De yngste i undersøgelsen opfordres måske til at sige noget om et emne, som de dybest set ikke har nogen særlig mening om?

I forhold til det foregående kapitel, som beskæftigede sig med common sense opfattelser eller såkaldte selvfølgeligheder, vil dette kapitel have fokus rettet mod den erfaringshorisont, den enkelte taler ud fra i interviewet. Hvis den interviewede i løbet af samtalen har gentaget nogle selvfølgeligheder, kan der sættes spørgsmålstegn ved udsagnets validitet. Er der i stedet tale om, at den interviewede kæder sine værdimæssige ytringer sammen med forskellige erfaringer i livet, vil udsagnets status have en højere validitet. På den baggrund er det mu-

ligt at vurdere, om de interviewede har handlet (eller vil handle) konsistent med de holdninger, de giver udtryk for.⁶¹ Det ligger næsten i sagens natur, at et relativt kort liv giver en kortere erfaringshorisont og dermed også relativt færre år at have handlet i.

6.1 Alderens relativitet

De følgende citater fra tre interview skal illustrere en væsentlig iagttagelse vedrørende alderens relativitet.

På spørgsmålet om: *Hvornår er man egentlig gammel for dig?*, svarer en 30-årig kvinde:

*Ja, jeg tror, at det kommer meget an på, hvor man selv står i livet.
Da jeg var de der 15 år, der syntes jeg jo, at 30 år var gammelt.*

En mand på 58 år fortæller følgende:

Jamen, jeg ved ikke, om det var, fordi man tænkte som et barn eller et ungt menneske dengang, men jeg synes, at ældre mennesker dengang virkelig var ældre. Min far døde selv som 60-årig. Der var jeg så omkring 19-20 år, da han døde. Jeg har nu næsten samme alder, som da han døde, og jeg opfatter mig selv som langt yngre, end som jeg husker ham. Så jeg synes, at de ældre mennesker dengang var noget ældre, end de er i dag set ud fra deres respektive alder.

⁶¹ Tak til Peter Dahler-Larsen for at have påpeget disse centrale forhold i forbindelse med validering af materialet. P. Dahler-Larsen eksemplificerer ovenstående med følgende eksempel konstrueret frit efter hukommelsen. Hvis man spørger en person, om bevillingerne til en bestemt behandlingsform i hospitalsvæsenet skal øges, kan det være, at den adspurgte svarer med et ”Nej”. Har man derimod en nær slægtning, der netop lider af den sygdom, som behandlingsformen vedrører, er svaret sikkert ”Ja”. Eksemplet er medtaget for at illustrere, at i forbindelse med kvalitativ forskning – og nok næppe mindre i forbindelse med kvantitativ forskning – kan der være spørgsmål, som det er fuldstændigt omkostningsfrit at svare på. Har man derimod selv aktier i foretagendet, billedligt talt, forholder det sig anderledes.

Han siger også tidligere i interviewet:

....Jeg tror, at der er en opfattelse af, at man ikke sætter folk i en bås, fordi man er ældre. Ældre mennesker i dag er jo ikke, hvad ældre mennesker var for bare 20 år siden. Det er både åndeligt, fysisk osv. Så jeg tror ikke, at fordi man er 60 år, så hører man til den kategori, at man er ældre. Jeg tror, at det er en meget mere flydende grænse.

En kvinde på 81 år svarer på spørgsmålet, hvordan hun synes, synet på ældre har ændret sig over tid:

Der synes jeg, at det har ændret sig meget. For da jeg var ung, der syntes jeg jo, at dem, der var i 20'erne, at de var gamle. Min venindes søster, der var gift og var 22 år, jeg syntes allerede, at hun var gammel, og da var jeg jo selvfølgelig kun 14-15 år. Altså, ældre folk i dag, de ser jo ikke gamle ud, det synes jeg ikke nogen gør, men i det store og hele, hvis de selv er friske og med på den. De klæder sig jo anderledes. Når jeg tænker på, at min mormor gik i de der gamle lange kjoler, forklæde altid og håret sat op i sådan en frikadelle bagved, så syntes jeg jo, at de var ældgamle. Sådan synes jeg ikke, gamle ser ud i dag, heller ikke hvis man ser nogle i fjernsynet, der er ældre end mig. Om det så er med tænder og med tøj og alting, og folk holder sig mere friske sådan, prøver på at dyrke motion og sådan noget, – det tror jeg nok betyder meget. Men dengang gik de ældre jo heller ikke på arbejde. De gik derhjemme, og så gik de bare i deres egen trummerum og oplevede jo ikke. Jeg har jo oplevet en masse både godt og skidt, men det havde de heller ikke dengang.⁶²

⁶² En 93-årig kvindes svar er parallelt til dette. Hun besvarer spørgsmålet, hvordan man så på hendes forældres generation, når de blev ældre, med ”at de blev set som gamle”. Hun husker også selv sin bedstemor, som hun dengang syntes var ældgammel, selv om hun egentlig ikke var det.

En rejse tilbage i tid vidner om, at mange af de deltagende opfatter rollen som ældre i det danske samfund som ændret. Det er ikke længere et gråt og trist begivenhedsløst liv iført blød hat og stok. Det svarer heller ikke til billedet af en vogn af ældre model med en gråhåret mand eller kvinde i sneglefart ud ad motorvejen.

I det ovenfor citerede rubriceres ældre af i dag ikke som gamle og ikke som ikke-deltagende, men snarere som ”ungdommelige ældre”. I interviewmaterialet er der forskel på, hvor langt den enkelte kan gå tilbage i erindringen med henblik på at finde disse billeder frem, men materialet afspejler tydeligt, at alder er en relativ og subjektiv størrelse. Vi kan kun begribe vores egen alder, hvis den relateres til andre aldre i livsløbet, det være sig ens egen eller andres alder.

Som det fremgår af interviewuddragene fremkalder en rejse tilbage i historisk tid et andet ældrebillede, hvilket en rejse i rum – eller kulturel kontekst – også gør, uden at det skal forveksles med en evolutionær tankegang. Hvis vi lige skal dvæle en stund ved, hvad en evolutionær tankegang indeholder, så ligger der to forudsætninger bag en sådan. For det første den antagelse, at verden består af fænomener, som er rangordnede, dvs. at der findes ”højere” og ”lavere” former. For det andet antages det, at de ”lavere” stadier med tiden vil nå de ”højere stadier” (Hastrup & Olesen 1985: 91). Når det her understreges, at det andet ældrebillede ikke skal forveksles med en evolutionær tankegang, betyder det, at kulturel andethed ikke skal ses som synonymt med et lavere trin i samfundsudviklingen end vort eget.

En afghansk flygtning fortæller, at det kan være svært at forestille sig et godt liv som gammel, fordi han på interviewtidspunktet er 45 år gammel, og i hans hjemland er den gennemsnitlige levealder 48 år.

Han fortæller følgende:

Når man bliver 80 år i mit hjemland, kan hun [her refereres til en kvinde, fordi den interviewede har omtalt en dansk kvinde i 80'erne, som lever et for ham at se bemærkelsesværdigt aktivt liv] ikke lave nogen ting. De har ikke noget arbejde. De laver ikke nogen ting ligesom i Danmark. I Danmark har jeg set mange gamle mennesker, kvinder eller mænd, der cykler en time eller en halv time, og de løber, og de går bare en tur.

Pointen skal ikke udfoldes nærmere i dette kapitel, men medtages for at vise, at den kulturelle mangfoldighed, som ovenstående citat kun løfter en lille flig af, er en kulturel forskellighed, som ikke kan ignoreres i vort såkaldt globaliserede samfund.⁶³

Det interessante i henseende til alderens relativitet er det dobbeltperspektiv, som de interviewede giver udtryk for. På én og samme tid forandrer synet på andres alder sig, jo ældre man selv bliver, og derfor går synet på alder hånd i hånd med ens egen alder. Det ses ikke mindst, når perspektivet er den enkeltes rejse i sit eget liv. På den anden side knyttes fortællingerne om ens egen oplevede alder sammen med de væsentligste ændringer i den store historie eller de samfundsmæssige og kulturelle holdninger til identitet og alder. Her har vi eksempler på, hvordan den enkeltes historie indgår i en vekselvirkning med den store historie, jf. hvad der tidligere er blevet berørt i kapitel 3.

Det fremgår af udsagnene om alderens relativitet, at alder er et meget flydende begreb, og at alderdom/gammel defineres – hvis det defineres – ved en meget flydende grænse, som en af de interviewede også var inde på. Det sætter vores traditionelle anvendelse af en fast og ude fra defineret aldersgrænse som adgangskriterium for eksempel pension i relief. Som de ældre fremstilles i citaterne, er der i yderste konsekvens tale om, at alderen opløses. Det er ikke uden grund, at Nina Smith og Jørn Henrik Petersen har talt om det alderskonstruerede versus det aldersfrie eller aldersopløste samfund (Petersen & Smith 2005). Den ældres rolle har ændret sig bemærkelsesværdigt med udviklingen fra landbrugs- til industrisamfund og til det samfund, vi i dag befinder os i.

6.2 Ikke at være jævnaldrende med sin egen alder

I sammenhæng med alderens relativitet giver de interviewede udtryk for, at nogle fysisk og på den anden vis ikke føler sig 'jævnaldrende med deres egen al-

⁶³ I år 2000 var ca. 10 % af verdens befolkning 60 år eller derover. Ifølge FN's befolkningsfremskrivning (The United Nations Medium Variant Population Projection) vil faldende fertilitet og faldende dødelighed være medvirkende årsag til, at der vil være tale om 20 % i år 2050. Det betyder, at 400 millioner ældre mennesker vil leve i de udviklede lande og mere end 1½ milliard ældre i de mindre udviklede lande (World Health Organization 2003). Disse oplysninger hænger ikke umiddelbart sammen med forskellige kulturer, men med markante økonomiske forskelle globalt. Når vi maler med den brede pensel, er det alligevel værd at bemærke, at det ikke er i vestlige kulturer, hovedparten af de kommende ældre vil befinde sig.

der'.⁶⁴ Hermed anslås også temaet om individets subjektive opfattelse af sig selv eller vedkommendes aldersidentitet, ligesom der knyttes en sammenhæng til Kirsten Thorups udsagn om, at man bærer alle aldre i sig.

Et uddrag af et interview med en kvinde på 76 illustrerer meget rammende, hvordan hun har alle aldre med sig, og hvordan hun føler sig yngre, end hun er:

Ja, jeg er nemlig kun 28 år i virkeligheden, så det er meget mærkeligt, når jeg ser mig selv i spejlet om morgenen og tænker: "Hvem er dog det der? Hvad er det for en gammel dame, der er kommet på besøg?" Det er lidt mærkeligt, og det oplever jeg med mange af mine jævnaldrende, at vi sidder her, og vi er runkne, og vi krabber af sted, og vi har ondt alle vide vegne, og øjnene løber i vand og sådan noget. Og vi siger: "Hvor er det mærkeligt, for vi er jo ikke engang blevet 30 endnu". Jeg er 28, det er en god alder. Nu skal jeg have 20 gamle studenterkammerater her om 14 dage og vi er jo alle sammen 76-77 år, og når man ser dem, de kommer der...når vi har været sammen i to minutter, så er vi altså 18 år stadigvæk. De kedelige er stadigvæk kedelige, og de morsomme er stadigvæk morsomme, og de, der sværmer, de sværmer stadigvæk for hinanden. Det er så morsomt. Så der kan man sige, at vi kommer ikke overens med vores alder.

En 15 år yngre kvinde svarer på spørgsmålet, om hun kan give eksempler på, at hun har følt sig ung:

Ja, altså, det har jeg mange gange og det gør jeg sådan generelt. Mange gange, når jeg sådan ser mig i spejlet, så bliver jeg helt forbavset, fordi det passer jo slet ikke til den person, som jeg er inden i. Det er sådan ligesom det, at det jeg er udenpå, det passer ikke rigtig, fordi jeg er stadigvæk den samme unge pige, synes jeg, indvendigt, og det tror jeg, gælder de fleste.

⁶⁴ Dette spørgsmål i spørgeguiden er inspireret af Tove Ditlevsen, som påpegede vanskelighederne ved at være jævnaldrende med sin egen alder.

Her er der tale om, at to kvinder i deres selvopfattelse ser sig som yngre end deres fysiske alder. De undres over, at deres udseende ændrer karakter med alderen og føler ikke, at de er jævnaldrende med den, de ser.

Nogle unge i undersøgelsen giver derimod udtryk for det modsatte, nemlig at de føler sig mere modne end svarende til deres fysiske alder. Her går det ikke på, at de ser ældre ud, men at fx en udenlandsrejse har modnet dem. Som 19-årig eller i midten af 20'erne synes de pågældende selv, at det har positive konnotationer at fremstå mere modne, end hvad, de selv mener, deres fysiske alder kan tillade omgivelserne at forvente.

Både behandlingen af alderens relativitet og drøftelsen af ikke at være jævnaldrende med sin fysiske alder knytter sig til de interviewedes tanker og holdninger om alder. For at vende tilbage til kapitlets mere generelle problem om, hvorvidt man kan forstå og forklare bogens to omdrejningspunkter ud fra fysisk alder, repeteres følgende spørgsmål:

Hvad mener de unge, hvad mener de midaldrende, og hvad mener de ældre om det at være gammel og at blive gammel? Hvilke forestillinger og tanker har de unge, de midaldrende og de ældre om et godt liv som gammel? Derudover kan man også spørge, om disse spørgsmål overhovedet kan besvares uafhængigt af, hvor svarpersonen befinder sig i sit livsløb.

6.3 Livsløb og normalitet

Kaster vi et blik på de yngst medvirkende i undersøgelsen, nemlig aldersgruppen 19-30 år, er det, som nævnt, ikke hans eller hendes liv som gammel, den enkelte er optaget af, men derimod nuet og den nære fremtid. I stedet for at lægge vægt på det gode liv i en eller anden imaginær alderdom, handler det om det gode liv i livet nu og her.⁶⁵

De yngst medvirkende i undersøgelsen er således optaget af SU, uddannelse, kommende arbejde og kærester, alle temaer, som i et ellers så aldersfokuseret samfund ikke just umiddelbart knytter sig til alderdommen. De yngst medvir-

⁶⁵ Dér, hvor der kan være en variation inden for aldersgruppen, er, hvis man har oplevet nogle ældre, som regel bedsteforældre, som har givet én specifikke erfaringer i relation til, hvad et godt liv som gammel kan indeholde, og hvad det ikke skal indeholde. Disse forskellige erfaringshorisonter vil blive behandlet senere, i afsnit 6.3.

kende har svært ved at tænke på sig selv som ældre eller som gamle og har endnu ikke samlet så mange erfaringer, de kan gøre til genstand for refleksion, som de andre adspurgte aldersgrupper.

Den yngst medvirkende i undersøgelsen siger for eksempel, da hun bliver spurgt om, hvorvidt hun tænker over det synspunkt, som ofte fremføres i den offentlige debat, nemlig at der forventes at blive færre og færre til at forsørge flere og flere fremover?

Nej, det har jeg ikke tænkt videre over. Lige nu tænker jeg mest på mit næste årti og en lillebitte smule på mellem 30 og 40. Helt oppe i, hvornår jeg har tænkt mig at gå på pension, det har jeg ikke mange overvejelser omkring.

Jeg vælger at dvæle lidt ved denne unge kvinde, fordi hun er et eksempel på en endog særdeles fastlåst opfattelse af, hvad de forskellige faser i livet skal indeholde. Denne skabelonopfattelse af livet er hun ikke ene om at give udtryk for, da den kommer frem i flere af interviewene med de yngste.

...I forhold til det om jeg, hvad skal man sige, lever i den alder, jeg burde gøre, så tænker jeg meget over det her med, at nu går jeg snart ind i det næste årti, om knapt et år. Et eller andet sted er det måske mit sidste årti som ung, og det er allerede der, at jeg skal begynde at finde ud af, hvem jeg vil leve resten af mit liv sammen med osv. osv. Det synes jeg godt kan være lidt skræmmende, men jeg synes, at jeg følger meget godt med i forhold til, hvor jeg burde være.

Den pågældende person vil være færdiguddannet midt i 20'erne, og hun regner også med at finde sit hjertes udkârne i løbet af dette tiår i livet. Hun svarer benægtende, da hun bliver spurgt, om hun regner med at få børn i løbet af 20'erne:

Nej, det tror jeg ikke. Jeg tror det bliver tidligst i slutningen af 20'erne, tror jeg. Det har jeg slet ikke travlt med. Jeg synes måske ikke, at man skal fylde 40, før man begynder at få sine børn, men

de der 30 år, synes jeg, er meget passende. Ligesom stadigvæk nå at leve mit unge liv, mens jeg er i tyverne der. Det vil jeg jo på et eller andet tidspunkt [opleve] at: "Hov!", nu er det måske mig, der er gammel", og det er mig, der render rundt sammen med nogle 19-årige, som synes, at de har nogle gode venner i slutningen af 20'erne. Det vil nok også komme på et eller andet tidspunkt, og så kan det godt være, at okay, så skulle jeg måske begynde at tage den mere med ro, og sådan noget og bosætte mig et eller andet sted.

Med reference til livet i 30'erne forklarer hun:

Det ved jeg ikke, der er man måske lidt mere bevidst om, at nu skal livet rigtigt til at begynde, og nu skal man måske ikke være så udfarende mere, og gå ud og være skide stiv hver lørdag. Der skal man sådan ligesom, der skal vi "ned på jorden" og skabe os en god økonomi, og tænke fremad og sådan noget. Jeg vil gerne leve i nuet på det her tidspunkt. Stadigvæk med at vide, at man træffer nogle valg, som er fornuftige til fremtiden.

Senere i interviewet forklarer hun, hvad der hører 40-års og 50-års aldre til:

Det er måske bare at koncentrere sig om sine børn, kunne jeg forestille mig. Der kunne man så, hvis man siger, at man får børn som 30-årig, så får de en god teenagealder, når man er 45. Det tror jeg også tager rigtig mange kræfter. Det ved jeg ikke, så når man runder de 50, så begynder man måske bare ligesom at forfalde og glæde sig til sin pension – jamen stadigvæk at nyde sine venner. Når man runder de 50, så er man så på mine forældres alder, og så er børnene ved at flyve fra reden, og så får man måske mere tid til hinanden, mens man er 50 og 60. Så jeg ser måske mig selv meget i den måde, som mine forældre har levet deres liv på. Det er nok det, jeg kommer til at følge – kunne jeg forestille mig.

Det er symptomatisk, at hun ikke fører livsløbsskabelonen længere op end til de 50-60 år. Nok har hun bedsteforældre tilbage, men deres liv kan hun ikke spejle

sit fremtidige liv i på en positiv måde. Det fremgår jo også af det citerede, at forfaldet for alvor begynder ved 50-års alderen.

Her bør vi lige for en stund opholde os ved de erfaringer, denne unge kvinde har med sine egne bedsteforældre. Hun fortæller, at hendes farmor er dement og bor på plejehjem. Hendes mormor og morfar bor i en stor villa. Hun er ikke helt sikker på, hvor gamle de er, men mener de er et sted mellem 80 og 85 år. Hun fortæller, at *selvfølgelig døjer de jo meget med deres helbred, men sådan er det jo med deres alder*. På et uddybende spørgsmål fra interviewereren, som går på, hvilke helbredsmæssige problemer, de har, forklarer hun:

Min morfar har for højt blodtryk, og min mormor har haft en blodprop, men det hele er et spørgsmål om mangel på motion og gammeldags madvaner i forhold til masser af brun sovs og ikke så mange grøntsager og sådan. De lever ikke et så sundt liv, men de klarer sig fint nok, stille og roligt, men de har da også været bedre, men det er jo igen noget med alderen. Det kan man jo ikke undgå.

Selv om hun som barn besøgte begge hold bedsteforældre flere dage af gangen, besøger hun dem ikke meget mere. Hendes egen begrundelse er, at de er svækkede og ikke kan overkomme, at hun og hendes forældre kommer på besøg i længere tid. Hun håber dog, at hendes egne forældre kan give det samme til hendes egne børn, som hun på et tidspunkt fik fra sine bedsteforældre, da de havde kræfter; nemlig forkælelse og gode oplevelser. Nævnes skal også, at bedsteforældrene er ganske velstående og støtter hende med klækkelige økonomiske beløb for eksempel i form af uddannelseskonto, store pengegaver o.l. Imidlertid kommer det ikke på noget tidspunkt frem, at hun føler, at hun skal hjælpe sine bedsteforældre, eller at det er blevet ”pay back time”. Med andre ord, hun går ikke ud fra, at hun som barnebarn har forpligtelser over for sine bedsteforældre i dag, og det synes nærmest som om, hun er tilskuer til deres svækkelse; en svækkelse, som hun helt i overensstemmelse med vor common sense-opfattelse af alder nærmest anskuer som en deterministisk og uafvendelig proces, forårsaget af høj alder og usund levevis. Disse oplysninger, om den pågældende interviewpersons erfaringer med sine bedsteforældre, er sikkert også med til at forklare, hvorfor hun ikke tænker sit liv længere frem end til de 50-60 år.

Der er dog også nogle af de yngre, som har et helt anderledes syn på deres bedsteforældre. Blandt andet en 30-årig kvinde, som fortæller, at hendes mor er et forbillede for hende:

...Hun døde for fire år siden og blev 86. Hun havde lige til det sidste passet sit hus alene. Hun blev enke for omkring 40 år siden, så hun havde faktisk boet alene i omkring 40 år. Hun klarede hus og have alene og havde ikke noget hjemmehjælp. Så hun var virkelig en totalt selvhjulpne og stærk kvinde, som også var meget frivillig og socialt aktiv. Hun havde også en rigtig god omgangskreds og mange veninder...

Hendes bedstemor var aktiv, autonom, uafhængig og socialt engageret. Kvinden håber, at hendes mor og hendes egen familie på længere sigt kan bo sammen. Så kan moderen passe børnene, og for datteren vil det også være ”betryggende” at tænke på, at hendes mor ikke behøver at komme på plejehjem. Hun føler selv, at hun har et ansvar over for sin mor og svarer også bekræftende på, at hun står i gæld til sin mor.

De to eksempler viser den variation, der er i materialet forhold til, hvilke erfaringer de yngre i undersøgelsen har med deres bedsteforældre. Disse erfaringer er utvivlsomt med til at farve deres negative og/eller positive forventninger til det at blive ældre. For den 30-årige kvinde er der imidlertid et problem, og hermed er vi tilbage ved afsnittets hovedinteresse: livsløbets normalitet. Hun fortæller nemlig også, at hun har haft en krise omkring de 30 år og svarer følgende på spørgsmålet, som knytter sig til hendes situation som arbejdsløs akademiker:

Ja, for man føler, at ens liv står lidt på ”stand by”, når man ikke har noget rigtigt job. Jeg kan ikke rigtig planlægge det helt store. Jeg vil jo gerne have et job i et par år, inden jeg skal til at have børn. Det havde vi [her forstås hendes samlever] også snakket om, hvordan det skulle klares. Når så de der planer ikke lige går, som man gerne vil have dem til, så kan man godt blive lidt træt af det hele.

En 22-årig fortæller om denne skabelonagtige måde at leve sit liv på, at det kan føles:

...lidt at få trukket en hætte hen over hovedet. At der sådan er en skabelon udstukket, at det er sådan, det skal være. Man får en uddannelse, man skal helst ikke blive gravid, mens man læser. Når du så har gjort det, så skal du så ud, så skal du have børn, man skal giftes, man vil gerne have en hund, og man skal også have et hus og alt sådan noget. Det synes jeg også kan være lidt svært, fordi som jeg har det nu, så har jeg ikke brændende behov for hverken at blive gift eller få børn.

Ifølge normalitetens smalle sti – som næppe er mere normal, end at den afspejler en social konstruktion – følger det ikke af de kulturelle normer, der betinger, hvornår man gør hvad i sit liv i Danmark, at det er nødvendigt, at hun tænker på mand og børn i en alder af 22 år, hvilket hun jo også selv giver udtryk for. Imidlertid kan interviewuddraget tolkes som et tegn på det pres, der følger den enkelte, for at nå det hele i tide, et fænomen, der tidligere, da vi drøftede centrale elementer i livsløbsforskningen, blev kaldt ”social timing”.

Når det drejer sig om det gode liv som gammel, bevidner de ofte meget kortfattede svar blandt de unge, at der ikke er tænkt så meget på livet 50 eller 60 år frem i tiden. Den 19-årige besvarer spørgsmålet om, hvilke fritidsaktiviteter hun kunne tænke sig at dyrke, når hun bliver ældre med, at hun *kunne tænke sig at spille kort med de venner, man nu har, og så bare nyde sin alderdom og sidde og grille med en masse rødvin*. Svaret virker ganske ureflekteret og afspejler sikkert de sammenkomster, hun har deltaget i sammen med sine gymnasiekammerater og venner.

En anden, som blev interviewet kort før, hun skulle begynde at læse på et universitet i Danmark, siger også om det gode liv som gammel, at det skal handle om *at rejse, have det godt, spise god mad og så slippe for at leve nu og her af tomatsovs og pasta, som når man er studerende*.

Vedrørende mere konkrete politiske spørgsmål, som drejer sig om for eksempel efterløn, ”indrømmer” nogle af de yngre, at det har de slet ikke sat sig ind i. Da en 25-årig kvinde bliver spurgt, om hun mener folkepension og efterløn skal bevares, svarer hun, at hun helt klart mener, at folkepensionen skal bevares,

men hun kender dårligt til efterlønsordningen, *så den er jeg måske lidt mere imod.*

Parallelt hertil er der en jævnaldrende, som fortæller, at hvad angår efterlønnen, er hun ikke *sådan super meget inde i det*. Den interviewede har nogle betragtninger om, hvad en god økonomi betyder for en vellykket alderdom, og er især begejstret for boligsikring, en offentlig ydelse, som hun også selv får tildelt på interviewtidspunktet.

Mønsteret blandt de unge er, at det er vanskeligt for dem at besvare nogle af de mere abstrakte og principielle værdi- og holdningsspørgsmål. De yngste har reelt ikke gjort sig ret mange forestillinger om alderdommen som livsfase og har ikke drømme eller utopiske forestillinger om, hvad den skal indebære. Det fremgår tydeligt af følgende kommentarer:

Jeg har sådan en idé om, at når jeg bliver gammel, så vil jeg ud og lave noget gymnastik og sådan noget, så man ikke får knogleskørhed og hoftebrud og alle de der ting, de får de gamle. Så det er planen.

Eller en anden, som forventer at få tiden til at gå med følgende:

Det kommer nok også an på, hvor frisk man er. Men jeg håber selvfølgelig, at jeg er forholdsvis frisk. Men jeg kunne godt finde på at arbejde i sådan en Kræftens Bekæmpelses-Butik. Jeg tror, at når man bliver ældre, så tror jeg, det er virkelig vigtigt at have noget at gå op i – enten at begynde at gå til golf eller begynde at fiske. Både med sin kæreste, eller sin mand, og så med sin familie og med sine børn og børnebørn – for at holde sig frisk og blive ved med at have et tæt forhold. Jeg tror det er meget vigtigt, at man ligesom begynder at fiske med sine børnebørn. Og selv gør ligesom, at man har noget, som man kan stå op for [sic]. Så det vil jeg helt klart. Jeg regner med, at jeg både skal gå til maling og til sang, og jeg vil gerne lære at spille guitar.

Jo yngre man er, jo sværere er det at forestille sig selv som gammel. I forbindelse med en validering af udsagnene og på spørgsmålet om, hvorvidt aldersgrup-

pen mellem 19 og 30 også vil handle, som de giver udtryk for på interviewtidspunktet 50, 60 eller 70 år frem i tiden, er måske endda langt fra sikkert.

De midaldrende og de ældre taler ikke om deres tidlige, nuværende og fremtidige liv på samme skemasatte eller skabelonagtige måde, som de yngste.

Når det drejer sig om mobilitet og frihed, som omtales i det indledende kapitel, finder man en klar variation, der er betinget af den faktiske fysiske/kronologiske alder, den adspurgte har, og det er tydeligt, at de midaldrende, de yngre ældre og de ældre ældre af de deltagende i undersøgelsen står et andet sted i livsløbet, som gør, at de i højere grad er begyndt at tænke på deres egen alderdom.

Materialet viser generelt, at de midaldrende godt nok også er optaget af nuet: arbejde, børn og evt. børnebørn, men fra 30'erne og især i 40'erne begynder man at tænke mere fokuseret på, hvordan man skal sikre sig i sin alderdom, og at reflektere over, hvordan man vil leve den. Det er ikke mindst økonomiske dispositioner som køb af fast ejendom, pensionsopsparring o.l., der nævnes.

De ældste i undersøgelsen sikrer sig en god alderdom ved at prøve at forlige sig med, at det at blive ældre er forbundet med visse tab, herunder ikke mindst tabet af ægtefælle, men også venner og fysisk formåen i en vis udstrækning. Derudover handler det om at fortsætte med at gøre det, som man altid har fundet tilfredsstillende ved at gøre, frem for at fokusere på de fysiske skavanker, som nogle har fået på deres vej gennem livet. Mange af de ældste i undersøgelsen ”gør noget” for at holde kroppen i gang, men det er så godt som ingen af de ældste, der omtaler deres liv som ”aktivt”.⁶⁶

Hen ad vejen vil det stå læseren klart, at billedet er langt mere nuanceret end som så. I første omgang vil det forenkende blive udfoldet gennem drøftelse af

⁶⁶ Andre undersøgelser peger på, at med alderen bliver billedet af alderdommen mere nuanceret. Når man træder ind i de ældres rækker er det ikke kun billedet, som ændrer sig, men man begynder også at differentiere mellem forskellige aldersperioder i stedet for at betragte alderdommen som et ensartet livsafsnit (Fromholt 1998: 194). Fromholt fremhæver også en anden interessant iagttagelse, som går på, at de unge pensionister endnu ikke har mødt de eksistentielle udfordringer, som uvilkaarligt vil komme med det meget lange liv. De unge pensionister eller de unge ældre er generelt ved godt helbred, de er intellektuelt velfungerende, engageret i mange gøremål og har som regel fortsat deres ægtefælle ved deres side. Men bliver man så gammel, at alderdommen for alvor begynder at vise sig, er det nødvendigt at kunne tilpasse sig (ibid. 197).

to begreber: mobilitet og frihed. At det netop er de to begreber, som er valgt ud her, skyldes, at de begge viste et relativt entydigt billede, når de blev sat i forhold til fysisk alder. Som nævnt følger bogen en model, hvor vi går fra det enkle mod det komplekse.

6.4 Mobilitet

De forskelle, der er i de forskellige livsberetninger i forhold til mobilitet, kan forklares ud fra en aldersmæssig vinkel. Som bekendt har vi været vidne til en udvikling, hvor mobilitet er blevet en større del af stadigt flere menneskers liv og ikke længere er forbeholdt en minoritet. Derfor er det også interessant at se nærmere på, på hvilken måde de forskellige levnedsskildringer afdækker forskelle, som er sammenhængende med den fysiske alder.

Generelt er mønstret, næppe overraskende, at jo yngre man er, jo større mobilitet er der tale om. En indholdsbestemmelse af selve ordet mobilitet går på mobilitet i konkret forstand, altså at man før interviewtidspunktet har flyttet sig rent geografisk. Men det går også på, om de interviewede forbinder et godt liv som gammel med fortsat og vedvarende at være geografisk mobil inden for landets grænser.

På et andet niveau sondres der også mellem to former for mobilitet. Den ene drejer sig om at være turist samt at rejse rundt i verden med henblik på at studere eller arbejde. Den anden drejer sig om at være mobil uden for landets grænser og kan indeholde flytninger af mere permanent karakter.

Jo ældre folk er, jo oftere har de været bosat det samme sted igennem en længere årrække. Denne stabilitet og deraf følgende tilknytning til et sted afspejles i en 61-årig kvindes udtalelser. Hun er født og opvokset på Fyn og har boet i det samme hus i en mindre by på Fyn. Selv siger hun om sit hjem, at det er *næsten ligesom en del af min identitet*.

At man har boet det samme sted eller i det samme område næsten hele sit liv, betyder også meget for, hvordan man forholder sig til mobilitet fremover. Værdien i at kende de mennesker, som man er omgivet af, at kende ens slægt eller ægtefællens slægt er af stor betydning for flere af de ældst medvirkende. Ud over at de ældre har boet det samme sted i mange årtier eller det meste af deres liv, har flere af dem også haft den samme ægtefælle igennem hele deres liv.

Nogle af de ældre medvirkende har rejst i løbet af deres liv som fx charterturi-ster, hvilket passer ganske fint med Tjæreborg/Spies-bølgen, der begyndte at rulle i det danske land i 1960-erne. Nogle af dem rejser også fortsat, selv om forskellige genvordigheder som helbredet eller tab af ægtefælle enten vanske-lyggør det eller gør det mindre attraktivt. En anden, og ikke uvæsentlig faktor, som også spiller ind, er, om der er økonomisk råderum til, at det overhovedet kan lade sig gøre.

Selv om nogle har rejst og fortsat gør det, forholder det sig generelt sådan, at det er et udpræget ønske og mønster blandt de interviewede på 60 år og frem, at de ikke ønsker at flytte til andre egne eller overhovedet at skifte bopæl.⁶⁷ En af de mindst mobile i undersøgelsen, som har boet i en landkommune så godt som det meste af sit liv, fortæller en historie om, hvad et relativt kort ophold på en høj-skole gjorde for hende:

Senere igen kommer jeg på Rødding Højskole... og det var kun fra maj til august, tror jeg, og det var nok de bedste måneder, jeg har haft. Hvis jeg ikke havde fået det ophold, så tror jeg ikke, mit liv var blevet så rigt, eller hvad skal man sige, det blev anderledes. Det blev godt af det ophold, det var et godt ophold.⁶⁸

Denne kvindes forældre stammer fra det samme område som hende. Den gård, som hun og hendes mand flyttede ind i i løbet af deres 57-årige ægteskab, havde været i hendes mands slægt siden 1792, og i dag har sønnen overtaget den.

For de interviewede på 60 år og opad er det gode liv i alderdommen forbundet med at blive i de kendte og trygge rammer. Fortroligheden med de omkringbo-ende, selve huset og måske også, men ikke nødvendigvis, kontakten til børn og børnebørn er med til, at den immobiliserede tilværelse står så højt i kurs.

En anden grund, som en af de adspurgte også nævner, er, at det med alderen bliver sværere og sværere at flytte, fordi man så uvilkaarligt tvinges til at rydde

⁶⁷ Der er en enkelt, som godt kunne tænke sig at bo i et oldekolle, men hendes økonomi forhindrer hende i at kunne gøre det.

⁶⁸ Kvinden fortæller, at det især var mødet med Arne K. Pedersen, tidligere kirkemini-ster, som var lærer i dansk, som betød noget. Hun havde gået i skole i 7 år, dog kun hver anden dag.

op og smide ud. Ens ejendele og den besjæling, som effekterne er blevet tildelt og dermed også genstandenes mulighed for at støtte fortællingen af og om en selv, fremgår af det følgende, hvor en 81-årig mand siger om det at flytte:

... Det er for sent at flytte, når man først er rundet de 80, hvis man ellers har det godt. Flytter man så på plejehjem, og det er der mange, der gør i den alder....At skifte bolig, det er egentlig en ret stor ting at gøre, specielt når man bliver ældre. Ikke mindst det med, hvad skal man nu have med, og hvad skal man ...når man bliver ældre, så hænger man lidt mere ved tingene. Man skal passe på, at tingene ikke får magt over en. Vi havde faktisk det held, at havde vi sagt A, så skulle vi også sige B og komme ud af huset og få nogle af alle de der ting væk, solgt og foræret det til børnene, som vi ikke kunne have her, og det var vi da vældigt glade for...

Sammenligner vi med de 19-30-årige har flere i den yngste alderskategori enten allerede været i udlandet eller har planer om at rejse, studere eller arbejde i udlandet senere hen.

En kvinde på 29, som er den eneste, der i denne alderskategori har børn, fremfører, at hun gerne vil bosætte sig i nærheden af sine børn, når hun bliver ældre, men siger så samtidigt: *Jeg kunne godt tænke mig, at man havde et tæt forhold til sine børn og børnebørn, men kan godt forestille mig, at børnebørn vil tage uddannelse i andre dele af verden.*

Alene dette at forestille sig, at børnebørn vil have hele verden at uddanne sig i, er afgørende for, hvordan unge i denne alderskategori og kommende generationer har mulighed for at tænke mobilitet. Hun tilføjer:

Allerede nu synes jeg godt, at man kan se det bare i forhold til mine forældres generation – de flyttede 20-30 kilometer fra deres hjem. Vores generation er rykket længere ud, Århus, Odense og København for at læse. Så fik man job der i nærheden...det er ligesom, man rykker længere og længere ud.

Denne bevidsthed til trods har kvinden i samråd med barnets far bestemt sig for at bosætte sig i Jylland geografisk placeret midt imellem de to hold svigerforæl-

dre. Det kunne umiddelbart ligne et paradoks, men selv om det var en kombination af flere ting, som gjorde, at de flyttede, var det primært, fordi de gerne ville tættere på familien, efter de havde fået barn. Her ser vi et eksempel på vores muligheder for at forholde os reflektivt til traditionen. Det er ikke noget, som man bare gør, fordi man bevidstløst følger sædvanen. Derimod har det unge par forholdt sig reflektivt til beslutningen om at flytte.

En mand på 36, som på grund af sit arbejde har været særdeles mobil,⁶⁹ har i dag en lejlighed i København og siger:

Folk, de søger hen mod et meget, meget komplet København.....Altså hele det der forstads-København, det er ikke det, som min generation går og drømmer om. Fordi mange af dem fra min barndomsby Ølstykke, som ikke fik en længerevarende uddannelse og bosatte sig i Ølstykke og blev håndværkere eller fik noget ufaglært arbejde, de er formentlig blevet der og holder formentlig Ølstykke i gang.

Den pågældende nærer en drøm om at bosætte sig i udlandet med sin familie bestående af hustru og med tiden to børn. Udsagnet antyder, at det ikke kun drejer sig om alder, men også om uddannelse, når unge tænker i mobilitetsbaner.

Selv om det at kunne rejse fremover står som en værdi for de interviewede i denne aldersgruppe, er der samtidigt en tendens til, at familien skal involveres i drømmene om mobilitet. For eksempel kan der være tale om, at man forestiller sig, at man rejser med sine børn og sin mand og siden hen med sine børnebørn. Det er således værd at lægge mærke til, at det ikke er sådan, at nogle af de yngst medvirkende udelukkende lader sig friste af det postmoderne nomadeliv, men de har fortsat bindinger især i forhold til forældre og forestillet fremtidig familie, men i mindre udpræget grad i forhold til geografisk tilhørsforhold.

For de 30-årige og frem til de 70 år er mobilitet af en anden karakter, både når vi taler om det som en værdi i tilværelsen nu og her, og når vi taler om det som en forudsætning for at få et godt liv som gammel. I den sammenhæng er der stor

⁶⁹ Han fortæller, at han har rejst i 70 lande

heterogenitet i materialet, selv om mønsteret fortsat er, at jo yngre, man er, jo større værdi har mobilitet.⁷⁰

Kigger vi specifikt på aldersgruppen 51-60-årige, har de fleste også boet det samme sted i relativt mange år. Der er enkelte, som er flyttet, men da har det været fra et sted til et andet i Jylland, hvor de også fortsat er bosiddende, da interviewet blev gennemført. En kvinde på 51 år, som bor i, hvad hun selv betegner som, et udkantsområde, fortæller:

Gad vide om vi bliver her. Det skal da ikke være nogen hemmelighed, at vi føler her, at vi bor i et udkantsområde.

Hun mener ikke, at de kan regne med, at deres børn vil have mulighed for at hjælpe hende og hendes mand på samme måde, som de har hjulpet deres forældre, fordi de ikke fysisk vil bo i nærheden af hinanden. Hun og hendes mand har dog snakket om at købe en lejlighed i en større by i Danmark for ad den vej lettere at kunne være i nærheden af børn og kommende børnebørn.

De interviewede i aldersgruppen 50-60 begynder at tænke mere fokuseret på det gode liv som gammel, netop på grund af deres fysiske alder. Nok har de interviewede i denne aldersgruppe slået rod, men de begynder alligevel at tænke over, hvordan livet skal forme sig i de efterfølgende årtier. At det bliver udtalt på dette tidspunkt i livsløbet hænger sammen med samfundets fastsatte aldersgrænser og opfattelser af, hvornår vi trækker os tilbage fra arbejdsmarkedet. Også derfor bliver værdien ”frihed” meget central på dette tidspunkt i livet. De spørgsmål, som begynder at rejse sig, er, hvorvidt man skal gå på efterløn som 60 eller 62-årig, hvad ens økonomiske formåen bliver, og hvad tiden og friheden efter arbejdslivet skal anvendes til.

⁷⁰ De medvirkende med en anden etnisk baggrund end dansk stammer oprindeligt fra henholdsvis Libanon, Afghanistan og Iran. De tre interviewede passer ikke ind i det generelle mønster for de etniske danskere, da de dels er kommet til Danmark i forskellige aldre og dels er kommet til landet på grund af forskellige omstændigheder i deres hjemlande.

6.5 Frihed

Hvilke forestillinger og holdninger har man om det gode liv som gammel i sin alderdom i forhold til begrebet frihed, hvis man er henholdsvis ung, midaldrende eller gammel? Mønstret er, at frihed ikke er noget, man eksplicit forholder sig til, når man er ung. Nok siger de yngste, at de mener, at man som pensionist får mere tid til at gøre det, man har lyst til, men de bruger ikke begrebet på samme måde, som de noget ældre aldersgrupper.

Allerede de 30-40-årige begynder at tale mere eksplicit om frihed som et begreb med positive konnotationer. Denne udvikling forstærkes så at sige, så der blandt de interviewede mellem 50 og 60 er et todelt spor. Det ene handler om, at for den 51-årige, den 58-årige og den 59-årige opfattes det som meget positivt at tænke på, at man kan holde op på arbejdsmarkedet som 60-årig. Det positive består i det, at de kan få tid til alt det, som de ikke når, fordi de bruger størstedelen af deres tid på at gå på arbejde. Som vi allerede har været inde på tidligere, handler det om friheden til gøre, hvad man selv har lyst til og netop det, at det ikke er andre, som bestemmer over ens tid.⁷¹ Det handler om FRI-tid.

Det andet spor repræsenteres af to, som vil fortsætte med at arbejde, og som måske derfor ikke opfatter frihed, som forbundet med arbejdets ophør. En af forklaringerne er, at den ene har pensioneret sig selv for mange år tilbage og ser sit virke som motiveret af lyst og ikke af nødvendighed. Han har været selvstændig landmand det meste af sit liv. Den anden, som ønsker at blive ved med at arbejde, har voksne børn og børnebørn, men har for to år mistet sin mand pga. alvorlig sygdom. Hun har haft det samme arbejde igennem ca. 30 år. Disse to interviewpersoner kan både lide at arbejde og at nyde det sociale samvær i forbindelse med arbejdet og hvorfor holde op med noget, som man finder tilfredsstillende ved?

Jo højere op i alderen, vi kommer, jo mere giver de interviewede udtryk for, at de nyder den frihed, det er, at de ikke længere er forpligtet over for børnene, men kun har sig selv at tænke på. Nogle siger også, at det er dejligt, at der ikke

⁷¹ Et eksempel på, hvad det konkret kan være, kommer fra en mand på 58 år, som glæder sig til, at han får mere tid til at spille tennis og billard, lave mad, gå ture og læse bøger, rejse til Kina og Sydeuropa samt komme til USA og køre motorcykel på "Route 66".

er den samme fart over feltet mere. Det opfattes som frigørende, at man ikke skal nå dit og dat, men nu i sit eget tempo kan gøre, hvad man har lyst til.

Er man ung, er der stor sandsynlighed for, at man kun har sig selv, dybest set, at tage hensyn til. Man er endnu fritaget for de forpligtelser, som stiftelse af familie fører med sig, og ens forældre er sandsynligvis fortsat i stand til at klare sig selv. Selv om de unge ser det som positivt, at man som pensionist kan gøre, hvad man har lyst til, er det også tydeligt, at de yngst medvirkende ikke lægger vægt på friheden i alderdommen – måske netop fordi de har så rigeligt af den som ung.

Er man midaldrende og har børn og arbejde, der skal passes, er der relativt set ikke megen frihed og tid til sig selv. Men når man så nærmer sig de 60 år eller derover, er børnene som regel flyttet fra hjemmet, mange er stoppet på arbejdsmarkedet eller har planer om at gøre det inden for en overskuelig tidshorisont, og derfor oplever man frihed på en anden måde i denne del af livsløbet. Frihed er noget, som man allerede sætter pris på, og man glæder sig til at få mere af den. Har man i sin egen selvopfattelse et meget rigt arbejdsliv, er det ikke friheden i forbindelse med at standse på arbejdsmarkedet, som man er optaget af. Derimod fokuserer man på, at det synes helt naturligt at virke og en manglende mulighed herfor synes overordentlig vanskelig at forestille sig. Ikke mindst selve arbejdets indhold er væsentligt for, hvorvidt man har den trang eller ej.⁷²

I tilknytning til overvejelserne om frihed træder de forskellige livsfaser tydeligt frem i interviewet med den 76-årige kvinde, som egentlig føler sig som en 28-årig indvendigt. Interviewuddrag fra hendes livsfortælling vil afrunde afsnittet om frihed. Hun fortæller:

Jeg kan sige dig, at da jeg blev 41, så røg jeg ind i en krise, kæmpestor, for nu var jeg pludselig ikke den yngste og den kønneste og den klogeste, og den morsomste, og den alt muligt. Pludselig var jeg helt usynlig. Jeg tænkte: "Nu er jeg gammel", og gammel betyder altså at blive en sæk aske eller sådan noget. Det gik der så et halvt år med at spekulere på. Jeg har en meget klog søster, der er psykolog og da jeg endelig sagde det til hende, slog hun en høj latter op: "Tillykke! Nu har du fået din identitetskrise, nu kan du godt

⁷² Dette emne vil blive udfoldet yderligere i kapitel 8.

komme videre". Og så begyndte jeg at se, at alle, som går fra et rollefag til et andet, må jo erkende det her. Jamen, jeg var til et efteruddannelseskursus, hvor jeg pludselig opdagede, at jeg ikke var den yngste eller den kønneste og den klogeste eller den mest vidende mere. Der var kommet en helt ny generation, som sad der og fyldte det hele. Nå, men sådan lidt efter lidt – det oplever skuespillere for eksempel også – så begyndte det at gå. Så tænkte jeg godt nok: "60!, Ih du store!". Så blev jeg opereret og fik fjernet livmoder osv., og pludselig var jeg jo en sæk aske igen – troede jeg. Men det blev jeg så ikke, jeg blev ikke en sæk aske. Stille og roligt er jeg jo blevet ret tilfreds med at blive ældre og nu som gammel, der synes jeg, at det er dog en herlig alder. Der er ting, som det ikke kommer mig ved mere, det er ikke mit problem. Det må de andre selv klare og mine ord får vægt, for nu kan jeg, og jeg tør sige fra, og jeg tør sige til og jeg..., så nu er min holdning til det at blive gammel, den er rigtig god. Jeg synes, der er så mange ting, der falder på plads, når man bliver gammel. Min søster er 83 og hun siger: "Nu kan du lige vente til du bliver 80". Hun rejser til Berlin og ser på museer som 83-årig. Så min egen holdning til at blive gammel, den er god nok. Jeg synes, at det er fint at blive gammel. Alternativet er jo selvfølgelig...

Intervieweren fortsætter med spørgsmålet:

Det vil så sige, at der er livsfaser, der har været vanskeligere, synes du?

Ja, det synes jeg og det er midt i livet, midt i ægteskab og midt i der, hvor man både har børn, der er rædselsfulde, og man har forældre og svigerforældre, der er rædselsfulde og klemmer livet af en hele tiden, fordi man....Og parforhold, der skal justeres ustandseligt. Det var nok nogle år, plus arbejde, som virkelig var for mig et krævende job, jeg var god til det og ville ikke undvære det, men jeg kunne godt mærke at komme hjem til de her ulvetimer og: "Hvornår skal vi spise?" Og alt det der, fordi jeg er fra en generation, hvor, og det er så min generation, det er mor, der sørger for det hele derhjemme; der er købt ind, der er vasket op, der ligger tøj, maden er på bordet osv. Det er mor, mor og mor ordner haven, og

mor ordner...jeg vil sige, at der var en periode der midt i, og nu, hvor jeg tænker tilbage på det, så tænker jeg: "Herregud, det var da egentlig meget hyggeligt, vi klarede jo det hele". Når jeg hører unge mennesker nu, dem midt i 40'erne, nu er det dem, der sidder med de problemer med børn og sammenbragte børn og parforhold og skilsmisser og nye... jamen altså, jeg tænker; Hvor er det godt det ikke er mig, men på den anden side må jeg sige, at det er det, som jeg har lært mest af. Det er den mest opdragende periode i mit liv.

Denne kvinde tænker tilbage på sit liv, først den såkaldte "identitetskrise" som 41-årig og samtidigt den hektiske periode i midten af sit liv, hvor der var fart over feltet. Med alderen er hun også blevet mere sin egen i den forstand, at hun i højere grad end tidligere har modet til at sige til og fra. Hun nyder samtidigt, at der kommer en vis sortering i livets emner og føler en befrielse ved, at hun ikke mere bør engagere sig i problemer, som ikke kommer hende ved mere. Tingene begynder at falde på plads for hende, som hun siger.

Denne kvinde beskriver i øvrigt dagens ældrebillede, som karakteriseret ved en dobbelthed, nemlig de elendige, som det er synd for, og de ældre, som klarer sig glimrende. Selv om hun således ser samfundet og journalisterne som værende i besiddelse af en slags skizofren attitude til ældre, mener hun alligevel, at tiderne ændrer sig, og at der er en udvikling i gang, hvor: *Vi er ved at blive synlige igen*, som hun påpeger.⁷³

Hvad, der er vigtigt i ovenstående fortælling, er selve processen i livsløbet. Med tiden sker der en frisættelse for den enkelte i forhold til forpligtelser. Midt i livet er der imidlertid langt fra tale om et autonomt liv, da de mange krav på såvel arbejdsmarkedet, i hjemmet, fra børn, egne forældre og svigerforældre og partner, gør livet til en hektisk og turbulent størrelse. I denne kvindes livsløb er der kriser, som hun selv fremhæver som noget, hun overvinder og kommer styrket ud af. Imidlertid er der ingen tvivl om, at hun husker tilbage på tiden i midten af

⁷³ Der er tegn på, at kvindens iagttagelse har rod i virkeligheden. For eksempel kan man i dag læse, at læger nu opgiver aldersgrænser for operation. For få år siden var et større operativt indgreb på en 95-årig utænkeligt, men sådan er det ikke mere. Nu opereres der på alle, så længe lægerne tror på, at patienterne har en fremtid og naturligvis også mener, at patienten kan klare indgrebene (Dagens Medicin 2005). Se også Povlsen & Hoff (2004).

livet som presset og hårdt. Hun kunne måske i højere grad have ønsket at være blevet frisat fra noget af det pres, der opstår, når vi især i midten af livet tvinges ind i flere samtidige og spændingsfyldte roller, jf. Petersen & Smiths indlæg i debatten. I indlægget rejses spørgsmålet, som nævnt, hvorvidt vor alderskronologi hører en svunden tid til?⁷⁴

6.5 Sammenfatning

En af pointerne i dette kapitel er, at det har betydning for ønskerne til et godt liv som gammel, hvor man aldersmæssigt befinder sig i sit liv. I overensstemmelse med livsløbsforskningen viser materialet, at hvis man beder mennesker om at forestille sig en livsfase, som ligger langt ude i fremtiden, vil der være al mulig grund til at formode, at det er en vanskelig øvelse. Der vil i stedet være fokus på de faser, som man er i, eller som er nært forestående. Det vil sige, at jo yngre man er, jo sværere er det at forestille sig sin egen alderdom.

I kapitlet er det blevet beskrevet, hvilket dobbeltperspektiv interviewene giver belæg for at tale om. På den ene side forholder det sig på den måde, at ens syn på ens egen alder ændrer sig parallelt med alderen. På den anden side skal den enkeltes subjektive og relative opfattelse af sin egen alder også sammenholdes med samfundets ændrede holdninger til alder.

⁷⁴ At de højere aldersklasser ikke er nedslidte i samme grad som tidligere kan knyttes til en undersøgelse af de nye seniorer lavet af Huset Mandag Morgen for ÆldreSagen. Undersøgelsen er publiceret i august 2004 og bærer titlen: ”De nye seniorer – deres adfærd, krav og kompetencer i forhold til arbejdsmarkedet”. Af denne undersøgelse fremgår det, at mere end halvdelen af de 55-64-årige danskere, som i øvrigt er blandt de bedst uddannede seniorer i Europa, ville overveje at fortsætte med at arbejde fremover, hvis de blev opfordret til det fra deres arbejdsplads (Mandag Morgen 2004: 23). Derfor mener forfatteren til rapporten, Steen Svendsen, at Danmark burde sørge for, at denne opfordring bliver en realitet, således at vi vil begynde at tale om seniorressource frem for ældrebyrde. Der står endvidere, at det som taler imod, at Danmark kommer til at udnytte disse potentialer, er, paradoksalt nok, at de ældre har så gode betingelser for tilbagetrækning. Arbejdsmarkedspensioner, private opsparinger og lukrative aftrædelsesordninger har gjort det sværere og sværere for landets politikere at ”styre” danskerens planer om tilbagetrækning. Fakta er, at danskerne er blevet mere uafhængige af de politiske styringsmekanismer (ibid. 25). Der refereres til følgende i rapporten: ”...må den evindelige debat om efterløn og forsørgerbyrde afløses af en mere perspektivrig og positiv debat om seniorernes ønsker og kompetencer. Det kan bl.a. ske gennem en diskussion om, hvad samfundet og virksomhederne vinder ved, at befolkningen bliver ældre” (ibid. 26).

Generelt eksisterer den opfattelse, at ældre mennesker ikke er gamle eller ældre i dag. Der er intet i deres livsstil, som indikerer, at de tilhører en kategori, der består af ældre mennesker. Meget er sket med ældrerollen i løbet af den tid, som de medvirkende i denne undersøgelse formår at rejse tilbage i. I dag synes de ældre at være ungdommelige ældre. Alder er i dag en langt mere flydende størrelse. Hvad, vi her taler om, er en mere uformel uni-alder, som blev omtalt i kapitel 3.

Ikke desto mindre er der samtidigt tale om, at især de unge er meget fokuserede på, hvad de skal nå i de enkelte årtier. Nok fokuserer de på det nært forestående, men de har alligevel nogle ganske fastlåste forestillinger om, hvornår de skal uddanne sig, bosætte sig, finde livsledsager, sætte børn i verden osv. Selv om vi lever i en såkaldt senmoderne tid, hvor der gives mange flere muligheder at vælge imellem for den enkelte, eksisterer der fortsat en konventionel normativ skabelon, som de yngste i undersøgelsen reproducerer. Det bliver også nævnt, at det er en form for bevidstløs handlen, men de yngste af de medvirkende er langt fra ubevidste om den. Her berører vi den samfundsskabte normalitets smalle sti, som på en helt fundamental måde har en indbygget alderskronologi. Der er meget, der skal nås, og der hviler et pres på den enkelte for at nå det hele til tiden, jf. begrebet ”den sociale timing”.

I forhold til de to centrale værdier, mobilitet og frihed, og deres betydning for et godt liv som gammel, finder vi et mønster, hvor mobilitet er af stor betydning for de yngste af de deltagende. Fra 60 år og frem er det generelt sådan, at man ikke ønsker at flytte, fordi tilknytningen til hjemmet, lokaliteten og de sociale relationer i højere grad udgør bindinger end hos de yngre.

De yngste taler ikke meget om frihed, sikkert fordi de ikke er kommet til den såkaldte ”yde-fase” i tilværelsen endnu. Jo tættere vi kommer på de 60 år, jo mere begynder de interviewede at tale om, at de glæder sig til den genvundne eller den forøgede frihed, de vil opnå, når de ikke længere skal hænge i en klokkestreng og gå på arbejde dagligt fra 8.00 til 16.00. Det er dog kun det ene billede. Der er nemlig også en anden tendens i denne aldersgruppe, som viser, at nogle ikke kan forestille sig at ophøre med at arbejde som 60-årige. De er yderst tilfredse med deres arbejdsliv og ønsker ikke, det skal standse – for den enes vedkommende vil det aldrig ophøre, så længe han er i live.

For de ældste er friheden, og det at man kan nyde tilværelsen uden forpligtelser og krav, en stor frihed, som der sættes pris på. Med alderen kommer uvilkårligt tab, såsom tab af ægtefælle og tab af helbred og fysisk formåen, men ikke desto

mindre er en god alderdom, at man, så vidt det er muligt, kan fortsætte med at gøre det, som man tidligere fandt glæde ved i livet.

Normalt anskuer vi oplevelsen af egenkontrol over livet som særdeles vigtig for vores egen psykiske sundhed. Formår vi aktivt at tage hånd om problemer, anses det også for at være en positiv ressource (Fromholt 1998: 208). Herover for står det passive menneske, der forbindes med afmagt og opgiven. Fromholt spørger, om dette ideal passer bedre på yngre mennesker og deres livssituation end på det gamle menneske? Med disse tab, som høj alder uvilkårligt vil medføre, kan man karakterisere senlivet som en ophobning af hændelser, der ikke kan kontrolleres. I sidste ende taler vi jo om at miste livet. Her har Fromholt den pointe, at disse grundbetingelser gør, at det lange liv stiller udfordringer til særlige tilpasningsformer, som mere præges af accept og resignation (ibid.).⁷⁵ Den 76-åriges processuelle accept af sine rolleskift, som den fysiske alder skridder frem, og hendes tiltagende tilfredshed med tilværelsen: *Stille og roligt er jeg jo blevet ret tilfreds med at blive ældre og nu som gammel, der synes jeg, at det er dog en herlig alder*, kan ses som et udtryk for det samme, som Pia Fromholt er inde på.

Denne sammenfatning lægger op til at spørge, om der er generationseffekter i materialet? Næste kapitel vil derfor belyse, om der er særegne træk, som præger hver af de tre generationer, uanset om de interviewes, når de er 30, 60 eller 90? Hermed har jeg antydnet et generationsbegreb, som spænder over et 30-års interval, men generationsbegrebet er en vanskelig størrelse at få hold på. Som kulturgerontologen Christine E. Swane formulerede det i forbindelse med et interview til denne undersøgelse:

Ja, men der kan man også diskutere, hvad en generation overhovedet er, for det ved vi jo heller ikke. Vi kan snakke om generationer på vidt forskellige måder, ligesom vi snakker om det at blive ældre. Hvor sætter vi grænserne der, og er der nogle faste grænser for noget?

⁷⁵ Fromholt skriver, at det er karakteristisk for interview med 100-årige, at de ”tager en dag ad gangen”. Oplevelsen af egenkontrol med fremtiden er skrumpet ind og afløst af en mere deterministisk grundholdning til livet modsat yngre mennesker (ibid. 209).

7. Ønskernes afhængighed af generationen

7.1 Generationsbegrebet⁷⁶

Vi bruger forskellige betegnelser til at beskrive forskellige generationer i det danske samfund: Curling-generationen, MTV-generationen, nå-generationen, X-, Y-, Z-generationen, 68-generationen, efterkrigs-generationen osv. Det er ikke længe siden, folkeviddet lancerede endnu en betegnelse: Helikopter-generationen, dvs. den generation, hvor forældrene bestandig svæver over deres børn for at holde øje med dem. Børnene udstyres med mobiltelefoner og anden teknik, som gør det nemmere hele tiden at overvåge dem.⁷⁷

Godt nok dukker disse generationsbetegnelser op og anvendes mere eller mindre af alle, men det er ikke ensbetydende med, at der eksisterer en definatorisk enighed om, hvorvidt der er nogle typiske træk, som kendetegner de enkelte generationer. Vi ved ikke nødvendigvis helt nøjagtigt, hvordan sådanne betegnelser eller termer dukker op, hvem der er deres ophavsmænd, eller hvorfra de kommer, men pludselig en dag er de en del af vort sprog. Måske tror vi, at vi

⁷⁶ Tak til Morten Hoff, ph.d. og adjunkt, som henlede min opmærksomhed på Kirsten Thorsens generationsstudier. Kirsten Thorsens arbejde har været inspirerende for nærværende kapitel.

⁷⁷ Der berettes nu om stunder om forældre, der ringer til universiteter for enten at høre, hvad deres søn eller datter ”har for i lektier”, eller hvorfor deres søn eller datter dog ikke har fået en højere karakter, end tilfældet er.

ved, hvad der tales om, når vi for eksempel siger ”68-generationen”. Det er imidlertid langt fra sikkert, at to personer i samtale med hinanden vil bruge – endsige mere præcist indholdsbestemme – begrebet på samme måde.

Det er ikke mit formål at afdække, hvem der står bag disse generationstermer eller at indholdsbestemme de mange betegnelser. Mit fokus er et andet: Hvordan karakteriserer de medvirkende sig selv i forhold til generationsbeskrivelserne? Optræder der i materialet værdimæssige forskelle knyttet til generationen? Er der m.a.o. fælles træk i de enkelte generationer, som skiller generationerne i deres indbyrdes forhold, eller er generationsbetegnelserne uden forankring i folks selvopfattelse eller i de værdier, de orienterer sig efter i deres levede liv?

Mens kapitel 6 så på ønskerne til et godt liv som gammel og deres sammenhæng med alderen, er det centrale i dette kapitel at se på ønskernes mulige sammenhæng med tilhørsforholdet til en bestemt generation; men som vi tidligere har set, er generationsbegrebet ikke helt let at håndtere.

Skal man kunne tale om generationer, er det en forudsætning, at den historiske udvikling bevirker, at forskellige aldersgrupperinger har forskellige erfaringer med livet. Er man vokset op i en periode med lav arbejdsløshed, tryghed i ansættelsen, materiel tryghed og et udbygget offentligt velfærdssystem, eller er man vokset op, så man har oplevet begge verdenskrige og krisen i 30’erne, sætter det sine spor – forskellige spor. To personer med så forskellig baggrund vil ikke have samme habitus.

Når man beskriver generationer ved hjælp af forskellige kohortekendetegn, lægges der på en og samme tid vægt på forskellene mellem generationerne, men samtidig fremstilles de enkelte generationer i fortættede billeder, der netop er afledt af historiske vilkår og opvæksterfaringer, jf. Thorsen (2005: 64, 65). Variationer og mangfoldighed forsvinder i generaliseringerne, som reducerer kompleksiteten.

En af livsløbsforskningens styrker er netop, at man ikke får et øjebliksbillede, der er ude af stand til at beskrive menneskets udvikling og erindring over tid og heller ikke kan beskrive årsag og virkning; men – som tidligere berørt – står det fortsat tilbage at spørge, hvad der påvirker hvad, hvordan processer sker over tid og hvilke komplekse sammenhænge, som den enkelte samtidigt påvirker og

påvirkes af (ibid. 65).⁷⁸ Tidsopfattelsen i livsløbsstudier er tosidig, fordi individet forandrer sig i en historisk proces, som også ændrer sig løbende.

Historiske perioder er faser, som alle mennesker, der er samtidigt levende, oplever samtidigt, uanset alder eller kohorte. Det kan for eksempel være perioder som 1. og 2. verdenskrig, de glade 60'ere og de mere mørke 80'ere, men de historiske perioder påvirker folks liv forskelligt afhængigt af alder og fase i livsløbet og de spor, der sætter sig, beror på køn, klasse, familietilhørsforhold og lokalitet (ibid. 70).

Livsløbsforskningen forholder sig til og anvender tre betydninger af ordet generation, nemlig generation i betydningen kohorte, generation som udtryk for placeringen i familien og generation som historisk generation. En historisk generation omfatter dem, som uafhængigt af alder eller kohorte oplever den samme historiske periode (for eksempel krigsgenerationen). Begreberne kan optræde meget lig hinanden, men deres betydning må i det enkelte tilfælde holdes klar.

*”Age, period and cohort intersects with each other to produce different life patterns among different age groups of generations”
(ibid.).*

Arbejder man med befolkningens holdninger til at være gammel og til at blive gammel samt med befolkningens forestillinger og tanker om det gode liv som gammel, er en strukturel generationsforskning, som Qvortrup plæderer for, et godt udgangspunkt (2003: 6). Han er i sit bidrag optaget af barndomsstudier, men hans pointe er, at barndomsstudier, der ikke forholder sig til voksendom eller alderdom, er sociologisk uinteressante. Denne tanke er også fint i tråd med kontinuitetsperspektivet i livsløbsforskningen – også selv om vi ikke specifikt har blikket rettet mod barndomsstudier. I ”Et godt liv som gammel” er der mulighed for at beskæftige sig med *generationsrelationerne*, d.v.s. *forholdet* mellem generationer, som i princippet omfatter alle de generationer eller aldersgrupper, befolkningen består af (ibid. 6). Det er en strukturel tilnærmelse, og derfor bliver ungdom, voksendom og alderdom strukturelle former eller seg-

⁷⁸ Individet forstås her både som aktør og som en, der reagerer på sine livsvilkår.

menter i en generationsrelation. Qvortrup fremhæver, at man så vidt muligt bør undgå aldersbegrebet på grund af dets biologiske konnotationer (ibid. 45):

Selve generationsbegrebet er ikke entydigt og bruges på forskellig måde. Ikke desto mindre foretrækker jeg dette begreb frem for andre på grund af dets fleksibilitet. Netop det forhold, at det ikke lægger sig fast på bestemte aldersgrænser og derfor er mindre mekanisk end begrebet alder, muliggør sammenligninger historisk og kulturelt.

Et grundlæggende spørgsmål i vores analyse er, hvorvidt det er muligt at forudsige noget om de unges og midaldrendes præferencer vedrørende et godt liv som gammel, når de engang er nået frem til dette stadie i livet. I den sammenhæng er nogle forskere (eksempelvis Kirk 1999) skeptiske over for måling af menneskers ønsker og forventninger til fremtiden. Selv om man ikke har kendskab til de holdninger, som respondenter måtte være bærere af i fremtiden, opfordrer man dem til at forholde sig til fremtidige situationer:

...når det gælder spådomme om ældre, er det næsten obligatorisk, at forudsætningerne i større eller mindre grad kommer til at tage udgangspunkt i forældede ældrebilleder. Fordommene tages med ind i fremtiden (anf.skr. 49) (Olsen 03: 39).

Det er en interessant iagttagelse, som rejser spørgsmålet, om der er nogle karakteristika hos de unge og midaldrende, som de vil tage med ind i fremtiden, eller om deres specifikke holdninger vil ændre sig med alderen, med samfundets ændringer og med ændringer vedrørende individet selv.

Det kan vi ikke vide med sikkerhed, og det er da også velkendt, at forskere ikke ynder at spå om fremtiden, men måske kan der alligevel spores nogle tendenser.

7.2 Kulturbegrebet og moderniteten

I kapitel 3 er behandlet begreber som identitet, det moderne og det postmoderne. Det er ikke hensigten at lade denne diskussion udfolde sig videre her, men alene at fremføre nogle væsentlige kendetegn ved moderniteten, som således

også forstås som den kulturelle og samfundsmæssige ramme for ”Et godt liv som gammel”.

Mørck (1998: 51) opsummerer følgende kendetegn:

- Øget refleksivitet, idet der er stigende muligheder for at iagttage og iscenesætte sig selv og sin identitet samtidig med, at man kan skabe distance til sig selv;
- Forestillingen om, at alt lader sig forme, at alle muligheder er åbne på forskellige livsområder, og at den enkelte ses som et ansvarligt menneske, der selv kan forme sit liv;
- Øget individualisering, idet alle i princippet må og kan vælge inden for alle områder, fx livsstil. Man er frigjort eller frisat fra traditionelle tolkningsmønstre, der har deres oprindelse i den sociale arv.

Overordnet set er der tale om en pluraliseringstendens, der får mange mennesker til at skabe nye fællesskaber og søge efter nye rødder. Dette centrale kendetegn ved moderniteten er ikke et nyt fænomen eller en fuldstændig ny udvikling. Der er snarere tale om en intensivering. Der har aldrig været tale om homogene værdisystemer fælles for hele nationer, men derimod nok om en ideologi, der hævdede enshed.⁷⁹ Bag ordet enshed ligger forestillingen om en kulturel ensartethed. Et eksempel kunne være, at man for at fremme national integration eller nationalfølelse lægger vægt på, at alle danskere repræsenterer værdierne ”hygge” og ”lighed”. Pluraliseringstendensen er en væsentlig forudsætning for projektets forventning om at møde forskellige holdninger og værdier samt ønsker og forventninger til et godt liv som gammel.

Det moderne menneske fødes ikke til bestemte kategorier af fællesskaber, men må i stedet konstant være med til at udforme og definere disse. Heraf følger, at sådanne fællesskaber er ustabile og foranderlige. Men hvilke forhold er med til at skabe fællesskaberne? (ibid. 55). Førhen havde vi forskellige institutioner som kirken, kroen, husmands- og husmoderforeninger, fagforeninger, politiske partier m.fl., som vi i langt større grad end i dag bakkede op om og tilsluttede os. Gælder det for eksempel politisk tilhørsforhold, er det en kendt sag, at vælgerne i stigende grad opfattes som troløse. Det er ikke længere sådan, at man

⁷⁹ Her referer Mørck (1998: 52) til Liep & Olwig (1994).

holder fast i et bestemt politisk parti, ofte det som ens forældre i øvrigt også sympatiserede med, hele sit liv, – snarere tværtimod. Dagens politiske billede bærer præg af, at mange vælgere beslutter, hvad de vil stemme på fra gang til gang eller fra valg til valg. Man kan måske næsten sige, at passer deres tidligere politiske præferencer ikke længere til deres nuværende, ”zapper” de videre til et andet parti.

Vender vi blikket mod generationsaspektet for at spørge, om der er en fælleshed at spore i de enkelte generationer, er det vigtigt at slå fast, at der ikke arbejdes med rigide og fastlåste aldersgrupperinger. I de interviewedes fortællinger om deres liv og om deres holdninger til at blive gammel og til det gode liv som gammel er der forskelle alt efter, om man er ung, midaldrende, yngre ældre eller ældre ældre. Disse opfattelser indgår tydeligvis i den enkeltes selvopfattelse og selvbeskrivelse.

Vor analyse har to niveauer, når det drejer sig om ønskernes afhængighed af tilhørsforhold til en generation. Det ene drejer sig om, hvorvidt den interviewede føler sig som en del af en generation og i bekræftende fald hvilken, mens det andet handler om forskelle i de værdier, man sætter højest for at have et godt liv i al almindelighed og et godt liv som gammel i særdeleshed.

På det første niveau er der en del varierende svar. En af de interviewede kalder den generation, som hun identificerer sig med, for ”generationen, der kan nøjes”, og en anden taler om ”smid væk generationen”. Det er ikke sikkert, at læseren har hørt disse generationsbetegnelser før, men vil umiddelbart gætte, at det netop er en ældre og en yngre af de medvirkende, der udtaler sig sådan.

I det følgende vil vi se på, hvordan de interviewede kan rubriceres som unge, som midaldrende, som yngre ældre og som ældre ældre generationer. Kapitlet hviler således på en sammenskrivning af interviewpersonernes selvopfattelse af, hvorvidt de identificerer sig med en bestemt generation og på en analyse af, hvad der kendetegner de forskellige generationssegmenters værdier. Har man vitterligt sine ”egne” værdier, synspunkter, smag, sprog og stil i de forskellige generationer?

7.3 Den ældre generations ønsker til et godt liv som gammel

Den ældst medvirkende i undersøgelsen er 99 år. Hendes mand var ofte syg i løbet af deres ægteskab, og det var sygdom, der var skyld i hans død og dermed deres ægteskabs ophør efter 30 års samliv. De havde et husmandssted sammen, men på grund af ægtemandens svagelige helbredstilstand passede kvinden i det store og hele stedet på egen hånd.

I løbet af interviewet fortæller hun, da der spørges om, hvad hendes mand fejlede:

IP: Jeg ved ikke rigtig noget om, hvad han fejlede. Det kunne være lige pludselig, så gik han i seng – og det kunne jo ikke hjælpe noget. Det, der skulle gøres, det skulle gøres, om det gik op eller ned. Det er også det, jeg siger, man havde aldrig rigtig nogen, man rigtig kunne stole på, man skal kunne stole på sig selv.

I: Det mener du kun man kan eller?

IP: Ja, det måtte jeg

I: Det lærte du?

IP: Ja. Der får man en anden indstilling til livet. Det kunne ikke hjælpe noget, at jeg peb over det for, hvis det ikke blev gjort, så blev det ikke gjort – og det skulle det jo.

Hun ønsker fortsat ikke at være afhængig af andre, og derfor ønsker hun heller ikke at modtage nogen form for hjælp. En central værdi for et godt liv som gammel, ikke kun for den citerede, men for flere i den generation, er dette at kunne klare sig selv så lang tid som muligt. Det er ærefuldt.

En kvinde på 96, som ligeledes har boet det samme sted i en meget lang årrække og har været gift med den samme mand hele sit liv, fortæller, da hun bliver spurgt, om hun synes, det var bedre at være ældre, da hendes bedsteforældre var ældre, end det er at være ældre i dag:

IP: Det vil jeg ikke sige, at det var, for der var jo ikke så meget at slå til siden [sic] med dengang. Der er jo meget i dag, for alle får jo en god løn, for det de laver og sådan noget, og så skal de også have det til at slå til, men det er jo nærmest sådan, at der fordres mere af alle. Jeg ved såmænd ikke, hvad jeg skal sige..., jeg synes ikke, det kan gøre noget, at man ikke har, som vi havde... vi fik ikke det hele sådan....

I: På en gang?

IP: Nej. Men det vil du vel også sige... Vi synes også, at det hører sig til, at de skal have det og det og det. Men det kendte vi jo ikke til dengang.

Kvinden lever ikke kun af sin folkepension i dag for:

Ja, for vi havde da heldigvis lagt lidt til side og fik da også noget for gården.⁸⁰

Der er andre eksempler blandt de ældre på, at det at spare op er en dyd i sig selv. Livet igennem har det handlet om ikke at gældsætte sig. Derimod har det optimale været at spare op, hvis man har haft mulighed for det, så man i dag har noget på kistebunden, som man kan supplere sin folkepension med. Det følgende interviewuddrag ligger meget godt i tråd med en spartansk og mådeholden livsstil, hvor en kvinde på 86 år refererer til en samtale med en yngre kollega på sin arbejdsplads, da hun stadig var aktiv som sygehjælper.

Den yngre kollega klagede over, at hun ikke havde penge nok, fordi det var sidst på måneden:

⁸⁰ Det er i forbindelse med interviewet med denne kvinde, at hun beder mig om at slukke for diktafonen, fordi hun fortæller om sin datters skilsmisse. Den pensionerede fisker og arbejdsmand, som slet ikke ønskede, at interviewet skulle optages, tysser på sin samlever, da hun vil fortælle, hvordan de fandt hinanden. Samleveren får blot at vide, at "det" behøver hun ikke at komme ind på. De forskellige episoder vidner om, at skilsmisse, eller at man ikke lige har fulgt den slagne ægteskabelige vej, er tabuiseret og forties. To andre kvinder, på henholdsvis 76 og 81 år, som har været gift før, nævner deres første ægteskab en passant og går hurtigt videre med deres fortællinger.

De skulle betale afdrag på biler og fjernsyn og de skulle have nyt tøj og de skulle ..., så sagde jeg "I køber for meget, I køber mere, end I har råd til".

Det er rigtigt nok, men det vil vi have, vi vil have sagerne, imens vi er unge derhjemme.

Jamen sager, der ikke er ens eget, for det kan man jo ikke sige, det er, det er ikke Jeres, når I køber det på kredit. Det er jo andre folks.

Nå, jo men det tænker man ikke over, man køber det da bare..

Så sagde jeg: Jamen, det er da forkert.

Åh, men du er gammeldags.

Ja, det vil jeg have lov at være, hvad det angår.⁸¹

Man skal sørge for at lægge noget til side, for man ved aldrig, hvad der venter om hjørnet. Er det ikke muligt, så skal man da i det mindste ikke bruge mere, end man tjener. Sådan ser de ældre på det.

Den 86-årige kvinde, som har fem børn og fem børnebørn, har imidlertid ikke til sinds at gemme pengene til arvingerne, fordi hun mener, at de kan klare sig selv. Det er, ifølge hende, forældrenes pligt at lære børnene at klare sig selv. Hun tilføjer: *Brug de penge, du har... men det bedste man kan lære børnene, det er at bestille noget. Jeg er så gammel, at det fik jeg lært med det samme.*

Den samme kvinde har nogle holdninger til en bestemt mentalitet, som hun finder, er markant hos de unge, og efterhånden er den også at finde blandt de ældre:

... men der er jo sådan en kræve-mentalitet iblandt mennesker, sådan i almindelighed, og det når vel også op i de gamles rækker, tror jeg. Jeg synes også, at unge mennesker især, de er meget kræ-

⁸¹ En kvinde på 93 gør sig sine tanker om, hvad der bliver tilbage: ...Til jul, der flatter vi os jo meget. Men jeg har sagt til dem, at de selv måtte bestemme, om vi skulle fortsætte med julefrokoster eller ej. For det forringer jo arven. Men de sagde, at vi beholder julefrokosterne, og det er jo rigtigt. For hvad skal der spares sammen til? Der ville de hellere have fornøjelsen. Men der kan godt være dem, der synes, at det er unødvendigt. Men jeg vil hellere ofre det på børnene end at spare sammen. I starten købte vi jo mad ude og så spiste vi her. Så skulle de stå og vaske op, og det var da heller ikke sjovt.

vende. Det kender jeg ikke fra mine unge dage, men efterhånden synes jeg også, de ældre bærer præg af det.

Hun fortæller om sine børn, at de har klaret sig godt, men som nævnt ovenfor, har hun også lært dem værdien af at bestille noget og at tage fat. De regner ikke med, at andre kommer og klarer tingene for dem.

Ikke kun er det ”helt forkasteligt”, at man kan gå på efterløn så tidligt, men hun fremhæver også, at man skal gøre noget for det, man skal have:

I dag er det ligesom, jeg synes, jeg hører sådan i krogene, at du skal have så meget som muligt og gøre så lidt som muligt... Folk får for meget for bare at gå og ”dappe” rundt. Og ikke foretage sig noget.

En anden jævnaldrende kvinde siger tilsvarende om efterlønnen:

....Jeg synes jo, at det er helt vanvittigt, at de skal holde op, når de er 60, så kan de gå på efterløn. Det synes jeg er for vildt, det synes jeg ikke rigtig passer. Det tror jeg ikke, nogen har godt af, når jeg nu skal være helt ærlig. Hvis de er slidt ned, så er det i orden, men folk, der siger, nu skal vi bare lige skynde os at blive 60, så holder vi op, det er en helt forkert indstilling, synes jeg. Lad os sige 65, det er så i orden, men jeg synes, det der med 60, det hører ingen steder hjemme, da er man jo faktisk i den allerbedste tid. Det er min overbevisning.

At være flittig, arbejdsom og at lære værdien af, at man høster, som man sår, er centrale værdier for de ældre ældre. Samtidig går det også igen i flere af de ældstes livshistorier, at de har måttet kæmpe og gøre en indsats i livet, for at det skulle lykkes. Livet har ikke nødvendigvis været let, men viljen til at ville overvinde problemerne og komme videre med livet kommer også frem. Der ligger en stolthed og en ære i, at man har kunnet klare sig selv og/eller har været ansvarlig over for dem, som man har haft forpligtelser over for.

En kvinde på 81 fortæller for eksempel om en turbulent barndom med en stedfar, som slog hende og med flere små søskende, der døde tidligt eller som helt spæde. Hun flyttede meget rundt, og der var ikke mange midler at gøre godt med. I løbet af interviewet bliver det tydeligt, at hendes succes på arbejdsmarkedet står som noget meget væsentligt i hendes selvforståelse. Denne succes har langt fra været en bevidst karriereplanlægning, men på grund af hendes indsats udviklede hendes arbejdsliv sig til at indbefatte et større og større ansvar i virksomheden. Hun endte med at blive indkøbschef og blev i samme firma i 33 år. Som hun siger i interviewet:

*Jeg har altid været nødt til at bestille noget”.*⁸²

Derfor kan hun heller ikke holde ud at sidde stille som 81-årig:

Jeg kan jo ikke sådan holde ud og sidde stille. Jeg skal have noget håndarbejde eller sågar krydsogtværs.

Hun mener selv, at hendes generation *er sådan lidt mere taknemmelige for det, der er, hvor de unge brokker sig lidt mere, gør de ikke?* Selv om hendes generation har haft det hårdt og har måttet spare, så er de mere tilfredse med det, de får. Hvad angår yngre mennesker, vil hun ikke sige, at *de kræver for meget, men de kræver mere. For de skal jo næsten have både hus og bil og det hele, inden de nogensinde bliver gift.*

Selv om denne kvinde har haft et aktivt arbejdsliv, har hun ikke haft mulighed for at spare op til sin alderdom, fordi pengene skulle bruges til børnene og manden. Hun ville gerne have lidt mere til tøj, rejser og til gaver til børnene. Hun har altid kunnet give dem noget, de kunne blive glade for, men det er der ikke penge til i dag.

At have lært at bestille noget, at være udholdende og at tage det lange seje træk er for mange i denne generation en fundamental værdi. Om ikke i samme omfang er det dog stadig vigtigt, når man kommer op i alderen.

⁸² Kvinden blev skilt fra sin første mand, da deres datter var 1½ år gammel. Hendes anden mand var syg og i lange perioder uarbejdsdygtig.

I en 93-årig kvindes fortælling kommer det således også frem, hvordan hun dagligt opøver, hvad hun kalder selvdisciplin:

Ja, mit bedste måltid er om morgenen. Der får jeg min kaffe og min avis. Så laver jeg en plan for, hvad jeg skal lave i dag, og der er forskellige ting. Somme tider får jeg gjort det, som jeg skulle, og andre gange når jeg det ikke helt, for det hænder jo, at man falder i snak med en. Men jeg synes ikke, at man skal sætte sig hen og trille tommelfingre og regne med, at der kommer nogle og besøger en. Jeg synes, at man skal vise lidt selvdisciplin.

Opsummerende har flid og arbejdsomhed, ansvar og pligtopfyldelse, udholdenhed og kontinuitet værdi i sig selv for den ældste generation. Man har forpligtelser over lang tid, man er trofast, og man skal agere selvstændigt. At kunne spare og kunne spare op er også positive værdier. Den tryghed, som ligger i, at man gemt lidt til hårdere tider, vidner også om, at man har kendt til knaphed og derfor har bevidstheden om, at tiderne kan ændre sig til det værre. Det handler om at kunne yde, før man kan nyde. Man har også måttet tilpasse sig. Der er ikke nogle, der taler om selvrealisering i denne generation.

En kvinde på 92 karakteriserer sin egen generation med ordet selvstændighed, men påpeger, at hun samtidig finder, at ikke nødvendigvis alle har en sådan autonomi, men er i stedet meget ydmyge og ligger under for, hvad deres børn måtte mene om dem. I denne udtalelse ligger en fundamental, beskæmmende og nedladende holdning til aldringsprocessen.

Kvinden bliver spurgt:

I: Hvad kendetegner din generation, hvis du tænker tilbage?

IP: Selvstændighed. Men der ved jeg også, at der er mange, som ikke deler mit engagement, når vi diskuterer. Der er mange, der er utrolig ydmyge. De er bange for deres børn og andre forskellige ting. Det, synes jeg, er forfærdeligt.

I: Det vil sige, at de er bange for, hvad deres børn synes?

IP: De er bange for, at børnene skal synes, at de er gamle og ulækre. Sådan tror jeg, at mange har det. Mine børn kan da også godt komme med en bemærkning og rette mig i, at det skal være sådan og sådan, men så hugger jeg da igen.

Mennesker i denne generation har fundet deres vej i livet, ikke så meget fordi de satte sig selv og deres selvudvikling i centrum, men snarere fordi de har evnet at indordne og tilpasse sig de vilkår, som livet nu bød dem. Man er stolt af at kunne fortælle, at man klarede den trods hårde odds.

Nogle af de medvirkende har oplevet begge verdenskrige, depressionen i 30'erne og har derfor levet under stor usikkerhed. Denne usikkerhed har måske netop gjort, at man har sparet op til de hårde tider, der måtte komme. Derfor har kontinuiteten i livet også en stor værdi, således at man kan reducere alt for stor usikkerhed og manglende forudsigelighed. Det skal også tilføjes, at når nogle af de ældre betoner tryghed som en central værdi i deres alderdom, hænger det unægteligt også sammen med, at de er klar over, at der med den høje alder kan komme situationer, hvor selvstændigheden ikke længere kan udfoldes.

Flere har været ude at tjene i deres ungdom og har levet i et samfund, hvor autoriteter og klasseskel har været helt anderledes manifesterede og entydige end i dagens Danmark. Det har været det nemmeste og det kulturelt legitime at kende sin plads i sin gruppe. Kulturen har samtidig støttet kontinuitetsperspektivet eller forudsigelighedsperspektivet ved at værdisætte ægteskabet ”til døden jer skiller” og trofasthed over for ens arbejdssted eller arbejdsgiver.⁸³

7.4 Yngre ældre

Ser vi på de yngre ældre uden dermed at sige, at de er født i det og det år, sker der en ændring i forestillinger og tanker om det at blive ældre samt i de værdier, der knytter sig til et godt liv som gammel.

⁸³ Kirsten Thorsen skriver om samme generation, at det ikke er nogen skam at sige, at man har levet et ganske *almindeligt* liv. Livet handlede ikke om at finde den rette hylde, men om at finde sig til rette på den hylde, man nu kom på (Thorsen 2005). Thorsens karakteristik hviler på en undersøgelse af generationen født mellem 1905-1915. De medvirkende er mennesker bosat i de nordiske hovedstæder Stockholm, Helsingfors, København, Reykjavik og Oslo.

For det første opfatter de på ingen måde sig selv som ældre eller unge ældre. Flere taler om, at de tilbringer tid sammen med yngre mennesker, uden at de af den grund føler sig som ældre. At generationerne ikke af ”de yngre ældre” opfattes som skarpt opdelte, kommer tydeligt frem i følgende interviewuddrag, som netop berører en vis opløsning af roller baseret på fysisk alder i det danske samfund:

En kvinde i begyndelsen af 60'erne fortæller:

Ja, også fordi jeg taler med folk i alle aldre. Jeg har i mange, mange år ikke oplevet, at der er nogen generationsforskelle, når vi taler, fordi vi taler samme sprog. Der er ikke forskel på, om jeg taler med dig eller taler med én på 20 eller én på min egen alder, vi taler jo samme sprog. Vi forstår hinanden og taler om de samme ting. Jeg er meget glad for, hvis et ungt menneske, fx vil tale med mig om, hvad jeg har oplevet og været ude for. Ja, det kan være seksuelle problemer og sådan nogen ting, meget private ting. Hvad man overhovedet ikke kunne forestille sig at spørge ældre generationen om, da jeg var ung, det synes jeg.

Hun mener heller ikke, at der er så mange emner, som engang var tabubelagt, som fortsat er det.

Nej, det er der faktisk ikke. Dengang jeg var ung, da var det, jeg kalder alle de vigtige ting, dem talte man jo ikke om. Det var jo kærlighed, religion, sex og sådan nogle ting der, hvor alle de der ting, som man hele tiden spekulerede på, dem talte man ikke om, ikke generationerne imellem i hvert fald. Nej, det talte man ikke om, og det er jo det, man taler meget om, når man taler med folk i al almindelighed, så det er jo alle de der sådan store vigtige ting. Det kan jeg godt lide.

Det er også derfor, at man begynder at se anderledes på ældre. Man begynder at være klar over, at fordi man bliver ældre, behøver man jo ikke at blive gammel; man behøver ikke at være en del af den der ”store grå masse”, som hun udtrykker det.

Selv om de yngre ældre ikke identificerer sig med fortidens ældre, identificerer de sig alligevel med en generation.

En mand i slutningen af 50'erne, som har bestemt sig for at gå på efterløn, svarer, da han bliver spurgt, om han ser sig selv som en del af en generation:

Jamen, jeg ser da mig selv som en del af en generation. Jeg ser mig selv som en del af en generation, som næsten har fået alting foræret. Vi har været utrolig heldige i forhold til det, som samfundet har tilbudt os. Nu er man så begyndt at pille lidt ved min generation og for eksempel snakke om efterlønnen. Du kan jo bare gå 3-4 år tilbage, der fik man pension, efterløn osv. ., man fik alt fra samfundet. Du kunne jo sagtens klare dig uden at have sparet op og så videre. Så den generation, jeg hører til, har jo været lige midt i hele opdriften. Den er jo kommet til os helt af sig selv, uden man skulle gøre særlig meget for det. Der var masser af arbejde, og man gled automatisk ind i arbejdsstyrken og fik bedre stillinger, end det der egentlig var forudsat fra begyndelsen. For det gik jo ligesom lidt af sig selv, altså 60'erne. Samfundet lyttede også til en, så der har den generation, jeg hører til, virkelig været heldig. Nu har det ændret sig, for der er blevet hårdere krav til den generation, der er 10-15 år yngre end mig. Og jeg ser også, at der virkelig bliver stillet krav til den helt unge generation. Så jeg føler, at jeg hører til en generation, der har været utrolig heldig.⁸⁴

En anden af de interviewede, som er jævnaldrende med den foregående, og som også har bestemt sig for at gå på efterløn, forklarer, at han også ser sig selv som en del af en generation. Hvor den førstnævnte ikke benævner sin generation 68-generationen og måske ville have haft lettere ved at kalde den efterkrigsgenera-

⁸⁴ Apropos generationsrelationer havde dramatikeren, Line Knutzon, følgende kommentar til 68-generationen: "68'erne er bare den mest heldige generation. Der er noget med, at de har været krigsbørn og oplevet den første banan. Men ellers har de jo fået alting, job og uddannelse og hus og poster og penge. Og pengene fyrer de bare af, deres børn må klare sig selv. Og samtidig får vi så den der konstante kritik og skal være så engagerede, imens vi spæner rundt og prøver at klare os i den her mærkelige blanding mellem kapitalisme og en kommuniststat" (Kaarsholm: 2005).

tionen, er der for den anden ingen tvivl i hans sind om, at han tilhører 68-generationen:

Ja, jeg tilhører nok 68-generationen med kulturelt, hvad det betyder af oprørstrang og kamp....Jeg synes, vi skal have en god verden, hvor der ikke er så meget forurening. En verden, hvori mange mennesker, så mange mennesker som overhovedet muligt får det så godt som overhovedet muligt. Det har altid været min grundfilosofi. Den har jeg ikke glemt, selv om jeg er blevet mere sat, og har bedre økonomi og sådan noget. Der har jeg stadigvæk nogle idealer, som jeg synes, jeg vil blive ved med at slås for, til jeg dør.

Thorsen refererer til denne generation, født mellem 1940-47, som velfærdsstatens børn (2005). I denne generation begynder især middelklassen at bevæge sig socialt og demografisk. Fremskridt er en gennemgående beskrivelse af livet i efterkrigstiden, hvilket det første interviewuddrag også ganske rammende giver udtryk for. Der kom større tryghed og sikkerhed i form af offentlige støtteordninger for eksempel studielån, som åbnede for nye valgmuligheder.

Med flere, der blev uddannet i samfundet, skete der også en idealisering af den individuelle udvikling, fordi mange i denne generation netop ikke fulgte i deres forældres fodspor, men via uddannelse i højere grad fandt deres egen vej. Med udviklingen af den moderne velfærdsstat og den generelle velstandsstigning opstod der flere muligheder for den enkelte. Nu blev håndværkerens datter sygeplejerske, og husmandens søn blev lærer. Den sociale mobilitet var også med til i højere grad at frisætte individet fra traditionens og religionens dogmer. Man kunne nu komme frem i samfundet på andre måder end ved at blive ved sin læst og slide for sin løn. Med denne generation ses også ungdomstiden som en særskilt fase, inden man indgik i ægttestanden og stiftede familie. Vi ihukommer 50'erne med strutskårter og James Dean. Forældrene til disse børn så også mulighederne for, at deres børn fik et bedre liv og flere muligheder, end de selv havde haft.

Det er også i denne generation, at kvinderne kom ud på arbejdsmarkedet, at velfærdsstaten (med udbygning af statens omsorgs-, sundheds- og uddannelses-system) blev etableret (Levinsen 2003: 76), at den sociale mobilitet for alvor slog igennem. Det medførte øget bevidsthed om kønsroller og ligestilling, en

betydelig social mobilitet, der dog ikke – som tilfældet er for de yngre – også gav sig udslag i en stærkere grad af kosmopolitisk holdning.

De, der er født i perioden fra den 2. verdenskrig og frem til 1960, har oplevet en fortsættelse af denne samfundsudvikling. Uddannelsessystemet har fået et væsentligt bredere rekrutteringsgrundlag, og de offentlige velfærdssystemer er blevet yderligere udbygget. Nogle af de unge har været aktivt engagerede i det politiske liv (ibid.). Derfor møder vi også eksempler på livshistorier, hvor den interviewede identificerer sig med 68-generationen og dens opgør med det såkaldt borgerliggjorte Danmark i 60'erne.

De ældre ældres værdier er forskellige fra de yngre ældres. Utvivlsomt er de øgede muligheder, etableringen og den fortsatte udvikling af velfærdsstaten en væsentlig del af den kontekst, som bestemmer, hvordan man ser sig selv og sit gode liv – også som gammel.

Det er ikke pligten, tilbageholdenheden og tilpasningen til de givne livsomstændigheder, som præger billedet for de interviewede på ca. 60 år. Som en af dem siger (til forskel fra de ældre ældre): *Efterlønnen det er en dejlig ting.* Samme respondent har også nogle bemærkninger til hvilke forestillinger, han mener, hans generation har til det gode liv som gammel, sammenlignet med de ældre ældre. Han besvarer spørgsmålet, som handler om det fremherskende syn på ældre i dag, med dette udsagn:

Det kommer an på, om det er en "ny" ældre eller en "ældre" ældre. Nye ældre, de vil foretage sig en hel masse aktive ting. De vil foretage sig..., hvad nu de sådan vælger at bruge deres pensionsalder på. Og de vil også gøre det med forholdsvis "kold" samvittighed, for de synes, de stadigvæk har et liv. De er ikke bare dømt til at være bedsteforældre eller andre familiære ting, men vil altså også pleje de interesser og lyster, som nu er der.

Han fortæller, at han kender nogle af disse yngre ældre, som ikke har dårlig samvittighed over, at de har god tid til at dyrke deres interesser, *og de diskuterer livligt, om det er kl. 10 eller 11, man mødes på golfbanen i morgen.* Han ser selv sit liv fremover som godt, hvis han har mulighed for at bruge tid på interesser, som optager ham og giver ham tilfredsstillelse, og er ikke i tvivl om, at han selv tilhører en af de unge ældre. Han ønsker under ingen omstændigheder at

være *professionel barnebarns...* *Jeg har skrækkelige eksempler i familien, hvor man fuldstændig sletter sig selv og al sin identitet.*⁸⁵

Der er ingen tvivl om, at selvrealisering i langt højere grad er et livsmål for flere i denne generation end blandt de ældre ældre. Et godt liv som ældre handler om at realisere noget i livet, som giver én selv glæde og tilfredsstillelse. Friheden til selv at kunne bestemme, hvad livsindholdet skal være, ses som et privilegium, som flere igennem et relativt langt arbejdsliv har længtes efter.

Denne frihed beskrives af en 61-årig kvinde som en *dejlig fornemmelse*. Hun, der er mor til 5, har ikke kun i dag, men i flere år *følt en enorm frihed, fordi så er jeg kun mig selv*. Hun har været og er fortsat opmærksom på at få andre menneskers respekt samt at blive hørt, hvor hun gerne vil høres. Hun er nu på efterløn. Der er faktisk også en af de interviewede, der kalder det et ”egotrip”, at han ønsker at bevare efterlønnen.

De interviewede i denne generation har generelt haft det samme job over en lang årrække, men der begynder nu at være nogle, som i andre henseender har oplevet omskiftelighed, fordi de er blevet skilt og gift igen. Det kontinuerlige har dog i det store og hele været fremherskende for denne gruppe. På den anden side ser flere gerne, at deres individuelle lege- og udviklingsproces tager fart, når de ikke længere skal være bundet af et arbejde.

7.5 De midaldrende

De midaldrende i undersøgelsen har mange fællestræk med de unge ældre i deres vurdering af et godt liv som gammel.

Der er for eksempel en kvinde på 51 år, som godt nok ikke føler sig som en del af en generation, fordi som hun siger: *Jeg har ikke været så involveret i oprøret og den slags ting. Det har jeg ikke*. Ikke desto mindre er der noget af det samme på spil som for de yngre ældre, når hun fortæller om sit forhold til sine egne forældre og sine erfaringer fra sit arbejde i ældresektoren:

⁸⁵ Den interviewede giver imidlertid udtryk for en vis bekymring i forhold til, om de yngre ældre er ved at sætte sig på magten i brugerråd og andre demokratiske organer. Dette vil resultere i en marginalisering af de ældre ældre, som ikke i nær så høj grad har været vant til at markere i demokratiske sammenhænge, mener han.

[Det er] helt andre krav, der bliver stillet i dag. Hvor familien gik mere ind dengang. De besøgte deres familie meget mere. Altså mine forældre rendte jo ikke til alle de ting, jeg synes, jeg skal rende til i min fritid. De besøgte min bedstefar i hvert fald to gange om ugen, hvor andre kan få svært ved at få det passet ind.

I dag er det det offentliges ansvar at tage sig af samfundets ældre, og de ældres børn har ikke i deres livsplaner kalkuleret med, at deres forældre er en opgave, de må tage på sig. Hun siger selv, at det med at stille krav til vore institutioner for børn og ældre for eksempel er en del af en generel samfundsudvikling.

Denne kvinde betegner også sig selv som en ”stor egoist” i forhold til, om hun vil have en gradvis nedtrapning fra arbejdsmarkedet, eller om hun ønsker at stoppe helt. Hun ønsker således at høre helt op, fordi hun ser, hvor godt et liv kolleger, som er gået på efterløn, har fået. For hende og andre jævnaldrende er det vigtigt for at få et godt liv som gammel, at hun selv kan bestemme. Ud over at hun vil bevare autonomien, er det af afgørende vigtighed, at hun bliver behandlet som et individ.

De midaldrende synes at have mange fælles træk med velfærdsstatens børn. En 46-årig kvinde, der arbejder som musikpædagog på et plejehjem, mener, at den måde, plejehjemmene i dag er indrettet på, ikke kan fungere for hendes generation, når de engang får brug for den slags institutioner. Dagens plejehjem tager ikke i tilstrækkeligt omfang hensyn til den enkelte. Hun siger selv, at hendes generation er alt for meget individualister til at ville affinde sig med, at man for eksempel spiser morgenmad sammen, samles til frokost, eftermiddagskaffe og igen til aftensmaden.⁸⁶ Når hun bliver gammel, vil hun ikke på plejehjem, men hun glæder sig meget til at gøre det, hun har lyst til, og siger:

Det er noget rent personligt egoistisk noget, som jeg skal, noget som jeg bare har lyst til.

⁸⁶ Det skal dog påpeges, at kvinden nævner, at man i dag er begyndt at blive mere opmærksom på at få nedskrevet beboernes livshistorier for på den måde i højere grad at kunne tage individuelle hensyn.

Vi møder igen friheden til at gøre, hvad man selv har lyst til. Den er fremherskende blandt de interviewede, der ser tilbagetrækning fra arbejdslivet som 60-årig som en særdeles attraktiv mulighed.

7.6 Den yngre generation

I overensstemmelse med de tidligere overvejelser om selvrefleksion og tvivl som væsentlige egenskaber bag identitetskonstruktioner i senmoderniteten, fortæller en 29-årig mand følgende om sin generation:

Jeg ser min generation som værende meget i tvivl. Den er meget påvirket af udefra kommende påvirkninger, og der tænker jeg specielt på medierne. Det har jeg tænkt meget over og snakket meget om, og derfor føler jeg også, at jeg træder meget i en anden retning. Men jeg ser det også som en tendens, som er ved at sprede sig blandt unge. Man ønsker dybest set at få noget mere sammenhæng i livet, så derfor er man villig til at give afkald på den her selvrealisering. For man kan dybest set ikke bruge den på langt sigt, for den bliver værdiløs, hvis den ikke kan deles med andre.

En af de yngste i undersøgelsen ser sin generation sådan:

Det ved jeg faktisk ikke, at min generation er lidt den der generation uden en mærkesag. Altså, vi har ikke haft noget, der sådan har bundet os sammen. Vi har ikke skullet kæmpe for noget sammen. Jeg kan huske, da Berlinmuren faldt, jeg kan også huske den første Golfkrig, jeg har sådan en svag erindring om det. Jeg kan også huske den kolde krig, da den sluttede, jeg kan også huske noget fra den, men sådan deciderede store begivenheder, der har bundet os sammen, og nu skulle vi ud og kæmpe, vi skulle på barrikaderne, og vi skulle stå sammen som de her unge mennesker, vi var, det har der slet, slet ikke været. Det er altså sådan en eller anden fællesskabsfølelse og noget med at have en fælles sag, man skal kæmpe for, det gør altså noget ved folk, at man kan sige, at det var jeg med til, eller det gjorde vi, og det har der slet ikke været. Jeg tror også, at vi er de første børn i mange, mange år i Danmark, der har

haft det så nemt. Der var penge nok, ja, bilfri søndag var lige tidligt nok, der var kartoffelkuren i 80'erne, men det var ikke noget som sådan, der påvirkede os. Vi fik jo stadigvæk mad på bordet; det var ikke nogen bekymringer, vi havde. Vi har altid fået at vide, at vi er de bedste. At jeg som individ var enormt god, at jeg kunne det hele, og jeg kunne alt, og jeg var bare så dygtig, og der var ikke den ting, man ikke kunne. Så også fordi vi er så få i vores generation, så har vi også hele tiden fået at vide, at vi kan komme ind på lige netop den uddannelse, du vil, du kan få det arbejde, du vil. Der var en masse ting, du kunne, fordi vi ikke er særligt mange. At det så ikke holder helt i praksis, det viser sig jo så senere, det er så, hvad det er. Men vi er enormt dygtige individer, og vi kan enormt mange ting, når vi er os selv. Vi er måske ikke så gode til at arbejde sammen til gengæld – sådan med gruppearbejde og få løftet i flok, det er vi nok ikke særlig gode til. Netop fordi, man har fået at vide, at man som individ er de bedste.

Hun tilføjer senere, at hendes generation også er mere åben over for det nye, og her gælder det både andre etniske grupper, som kommer til landet, samt strømninger ude fra. Hun ser ikke sin generation som god til at løfte i flok, fordi der har været lagt så stor vægt på individet. Derfor kan det ikke overraske, at den forestilling, at et kommende arbejde skal være et arbejde, hvor det er lysten, der driver værket, så klart kommer til udtryk. Hun siger om sit fremtidige arbejde:

Altså jeg vil ikke have et arbejde, som bliver sur pligt, hvor jeg bliver ked af at komme på arbejde, hvor jeg er ked af at være der, og jeg gider ikke være der, og det siger mig ikke rigtig noget. Altså så hellere være i et arbejde, hvor du er journalist, og så siger jeg, okay det kan godt være, at det ikke var det, jeg skulle alligevel, og så bliver jeg skolelærer eller sådan et eller andet. Bare det, at man har noget, man har lyst til at stå op til. Det skal være lysten, der driver værket et godt stykke hen ad vejen...

Også andre i denne generation giver udtryk for, at det er igennem deres arbejde, de finder udfordringer og tilfredsstillelse. For eksempel en højtuddannet kvinde på 32 år, som har en stor stilling i det private erhvervsliv, og som har fravalgt børn. Hun har ikke lyst. Selv om børn er søde, er de meget krævende, og vi er

begge to meget egoistiske og gør lige præcis, hvad vi vil. Hun siger også et andet sted i interviewet: *Jeg føler virkelig, at man selv er herre over den måde, man vil leve på, og de ting, man gør.* Om det arbejdsliv, som fylder ca. 60-70 timer om ugen, fortæller hun:

Jamen, jeg synes, at det giver mig udfordringer og tilfredshed. Jeg får lov at bruge mig selv. Så kan jeg måske også godt lide den her uro, som man har i maven, især når man lige har skiftet job. Der hvor man tænker, om man overhovedet kan stå mål med det her. Kan jeg det, som jeg tror, jeg kan? Og man finder jo næsten altid ud af, at man kan mere, end man tror.

For hende er det en væsentlig del af hendes identitet, at hun har et spændende og udfordrende job. Arbejdet må aldrig blive sådan, *at man siger, i dag ved jeg lige, hvad der skal ske.*

Denne unge kvinde regner med at blive ved med at være aktiv på arbejdsmarkedet lang tid frem, fordi arbejdet giver hende ”udfordringer og tilfredshed”. Hun prøver sig selv af og meget af hendes selvrealisering og identitetsopbygning foregår via arbejdet. Hun regner med, at hun vil have det godt som gammel i kraft af sine økonomiske dispositioner, mens hun er på arbejdsmarkedet. De vil sikre hende et godt liv, når hun bliver gammel.

På trods af 10 års aldersforskel på de to sidst omtalte interviewpersoner har de en solipsistisk, dvs. totalt selvcentreret livsanskuelse til fælles.

Der er flere af de yngre, som sætter spørgsmålstegn ved, om der vil være efterløn eller folkepension, når de når den alder. Nogle har derfor valgt at begynde selv at spare op, men de yngste af de medvirkende (omkring de 20 år eller i midten af 20'erne) er endnu ikke begyndt at tænke på disse pekuniære aspekter af ældrelivet. Det ses som noget, der kommer senere i livsløbet. Den yngst medvirkende har godt nok ikke sat sig ind i velfærdsreformerne, men hun regner alligevel med, at hendes folkepension engang *bare går ind på kontoen ligesom min SU.* Folkepensionen vil således blive et supplement for hende, da hun selv regner med at spare op til sin alderdom, når hun bliver ældre.

Der er også stemmer, som ytrer, at der er omkostninger forbundet med, at begge de yngre forældre befinder sig på arbejdsmarkedet og derfor er familie- og samlivet under pres. Det kan måske ses som et tegn på en begyndende tendens,

som også kom til udtryk i det første interviewuddrag i afsnit 7.6. Nogle af de interviewede i 20'erne begynder at tvivle på, om samfundets og egne krav til realisering på arbejdsmarkedet parallelt med høje materielle krav er en model, som er eftertragtelssværdig. I de kommende interviewudsagn ser vi eksempler på den Giddenske selvrefleksion og tvivl, som uvægerligt ledsager det senmoderne menneske. Det fremgår, at nok har man mange muligheder – hvilket heller ikke formindskes af, at man er så relativt få i denne aldersgruppe – men måske parforhold, børn og fællesskabet ofres på effektivitetens og karrierevejens alter? Nok er nogle af de yngste klar over, at den enkelte på mange måder kan forme sit eget liv, men samfundets øgede individualisering og ledsagende pluralisering får nogle til at reflektere over, hvad selvrealiseringen giver igen i tilværelsen.

En pige på 25 år, som arbejder i en tøjbutik som salgsassistent, og som i øvrigt allerede fokuserer meget på, at tiden er knap i hende liv, siger om dette at tilhøre en generation:

Ja, måske lidt på den måde at dem, der er lidt ældre end mig, der synes jeg, der er mange, der bliver skilt. Og der tror jeg faktisk...., at jeg er lidt yngre, hvor man har set mange blive skilt, at det der – når jeg sidder sammen med mine veninder – så er der mange, der snakker om, at det vil de ikke. Så vil de hellere arbejde lidt mindre og have mere tid til familien. Så der tror jeg også, jeg er sådan én, ligesom mine veninder, sådan meget, at man har set dem, der er sådan lidt ældre have kanongode jobs og arbejde helt vildt og så er familien gået fra hinanden. Der er mange, tror jeg, i min alder der lidt mere, sådan ”nej, der vil man måske hellere undvære lidt og så....

En 29-årig kvinde, som, til forskel fra den 25-årige, har et barn sammen med sin samlever fortæller:

Nogle gange så synes jeg, at det har en høj pris at have fuld tid ”to mand”, og så gerne ville have det hele; karriere, perfekt hjem, perfekt familieliv og man vil også gerne kunne bage en gang i mellem og dit og dat. Det kan jeg misunde ved deres [de ældres] generation nogen gange.

En jævnaldrende mand, som dog ikke har sat børn i verden endnu, forholder sig meget skeptisk til det individualiserede forbrugersamfund. Han påpeger nemlig også, at det ikke kun er mangel på fleksibilitet på arbejdsmarkedet, men også at hans jævnaldrende har det, som deres egne forældre har været et helt liv om at samle sammen; hus, bil og fuldt inventar. Han vurderer, at de yngre er på vej til at ændre sig, selv om der fortsat skal ligge et element af selvrealisering i arbejdet. Det vil alligevel ikke være som før, forudser han, at man lægger hele sin identitet i det at være på arbejdsmarkedet. Han ønsker selv at bestemme, og der skal derfor ikke være et arbejdsmarked, en karrierevej eller nogle ydre forhold, som hindrer og begrænser ham i at foretage sine egne velovervejede valg. Det var et interviewuddrag med denne unge mand, som indledte dette afsnit og han får også ”lov” her på kapitlets faldereb at komme til orde igen:

For eksempel når man snakker om at give afkald på sig selv. Man snakker nærmest om en eller anden ret til at vælge sig selv hele vejen igennem livet. Og det kan man som sådan også fint gøre. Problemet er bare, at på et eller andet tidspunkt, hvis man gerne vil opnå at have familie og børn, så kræver det, at man er i stand til at skubbe sig selv til side. Det ser de fleste som et tab og noget negativt.

De yngste skal vælge på en bred palet af livsstile, uddannelse og selvkonstruktion. Nogle af dem fortæller da også, at det kan være et pres, at der er så mange valg, og man bestandig skal sørge for at vælge det rigtige. Bevægelse og selvudvikling er idealet for mange, mens kontinuitet og forudsigelighed ses som idealets modpol. At være noget i sig selv som individ er helt klart meget afgørende for de yngste medvirkende. Men hvordan vil de udvikle sig, når de bliver ældre, kan man spørge. Deres opvækstvilkår og kulturelle prægning er radikalt forskellige fra de ældre generationers og deres historiske erfaringer forskellige. De yngste har i deres fortællinger lavet projektioner af sig selv ind i en fremtidig verden og måske kan disse projektioner opfattes som retningspile for senere adfærd? (Fromholt 1998: 199). De kan måske blive en selvopfyldende profeti og ad den vej påvirke vor tids – nutidens – fordomme om de ældre?, jf. Kirks tidligere omtalte skepsis.

7.7 Sammenfatning

Dette kapitel har behandlet, om de interviewedes holdninger til et godt liv som gammel er forskellige alt efter, hvilken generation de tilhører. Et formål har været at besvare, om de interviewede i deres selvforståelse anser sig selv for at tilhøre en bestemt generation. Et andet formål har været at analysere, om der er nogle distinkte værdier i de enkelte generationer. Sagt på anden vis, kapitlet har kredset om en strukturel forståelse af *generationsrelationerne*. I kapitlet er livsløbsstudiers todelte tidsopfattelse også blevet udfoldet, nemlig opfattelsen, at individet forandrer sig i en historisk proces, som også ændrer sig løbende. Derfor er det vanskeligt at vide, om de forskellige generationers værdier og holdninger vil ændre sig med tiden, som samfundet ændrer sig, og som de selv ændrer sig, men der er dog tendenser.

I kapitlet er generationerne blevet inddelt i fire kategorier: de ældre ældre, de yngre ældre, de midaldrende og de unge, som alle har hver deres distinkte træk. Det skal dog bemærkes, at de yngre ældre og de midaldrende har mange sammenfaldende værdimæssige træk.

De ældre ældre lægger vægt på, at man kan klare sig selv. Har der været modvind på livets vej kommer det i fortællingerne frem både som en betingelse sine qua non og som noget, man forsøgte at kæmpe imod og kæmpe sig igennem. At tilpasse sig livets vilkår og være udholdende er positive værdier for denne aldersgruppe. Derudover har man altid vist mådehold, og har man haft mulighed for det i livet, har man altid forsøgt at have lidt på kistebunden – også til senlivet. Af den grund kan det også udledes, at tryghed og sikkerhed værdisættes af de ældre ældre.

Det har ikke været ens egne ønsker om at realisere sig selv, som har stået i centrum. At man sætter pris på evnen til at arbejde og arbejde hårdt hænger også sammen med, at det har været en nødvendighed for mange af de ældre ældre for i det hele taget at kunne opretholde en anstændig tilværelse. Fysisk manuelt arbejde var også langt mere fremherskende, da de var erhvervsaktive sammenlignet med det arbejdsmarked, som de yngre i undersøgelsen møder i dag. At være flittig, pligtopfyldende og ansvarlig er alle dyder, som henviser til kollektivet eller fællesskabet. For de ældre ældre handlede det ikke om at finde den rette hylde, men om at finde sig til rette på den hylde, som man nu blev anvist.

De yngre ældre bærer præg af, at de er vokset op parallelt med udviklingen af den moderne velfærdsstat og den generelle velstandsstigning i det danske samfund. Opblødningen af traditionelle og religiøse dogmer har bevirket en begyndende frisættelse af individet. Ydermere har udbygningen af uddannelsessystemet – og den heraf forårsagede sociale mobilitet – også været medvirkende til, at der blev givet flere muligheder for den enkelte. Med udbredelsen af uddannelse i det danske samfund indtraf også sideløbende en idealisering af den individuelle udvikling. En sådan idealisering har været med til at problematisere ”at man skal slide for sin løn, og man skal blive ved sin læst”. For denne generation så man også en opmærksomhed rettet mod ligestilling og kønsroller, der efterhånden kommer på dagsordenen.

Det er også blevet behandlet i kapitlet, at der udtrykkes en slags generationsopblødning. Dvs., at der kan iagttages en vis opløsning af aldersspecifikke roller i det danske samfund. Den yngre ældre generation, de midaldrende og de unge nærmer sig hinanden værdimæssigt. Eksemplet herpå er, at det nu synes lettere at tale sammen om emner, som førhen var tabubelagte grundet religiøse og traditionelle dogmer.

De yngre ældre har nydt godt af at være ”lige midt i hele opdriften”, som en af de interviewede i slutningen af 50-erne siger. På den måde har de også – til forskel fra de ældre ældre – haft et større fokus på deres egen individuelle udvikling, og hvordan de kunne præge den. De enkeltstående individer er kommet tydeligere frem, og det er nu ikke pligten, tilbageholdenheden og tilpasningen til de givne livsomstændigheder, der er i højsædet. I forbindelse med et godt liv som gammel er det generelt sådan, at de yngre ældre vil værdsætte den kommende frihed, når de trækker sig tilbage fra arbejdsmarkedet. Til den tid vil de nyde deres interesser og beskæftige sig med det, som giver en glæde og tilfredsstillelse.

I lighed med de ældre ældre er der også tale om kontinuitet i deres liv. Flere af de yngre ældre har boet det samme sted igennem mange år, været gift med den samme partner og haft det samme arbejde. Imidlertid har diskontinuiteten sneget sig ind i form af for eksempel brudte parforhold og skilsmisser. Flere af dem har dog også overvejet deres økonomiske situation efter ophøret på arbejdsmarkedet. Det handler også om at skabe tryghed og sikkerhed, alias de ældre ældre, men samtidigt har samfundet og banker også skabt en bevidsthed om, at ”man bør tænke på at spare op til sin pension”.

De midaldrende kan langt hen ad vejen karakteriseres med de samme værdier som de yngre ældre. De lægger også vægt på frihed, ikke mindst når de holder op på arbejdsmarkedet. Samtidig finder de midaldrende, at det er af afgørende vigtighed, at man selv kan bestemme og derfor bevare sin autonomi, – også i det gode liv som gammel. Den øgede individualisering bliver mere og mere tydelig, hvilket for eksempel afspejles i musikpædagogens beretning om, hvorfor hendes generation ikke vil på dagens plejehjem. Med en sådan ensretning vil kollektivitet kolliderer med de midaldrendes værdisæt.

Den yngre generation fremstår knapt så entydigt. På den ene side fremhæves det, at ens kommende eller nuværende arbejde skal være udfordrende, for at det kan være tilfredsstillende. Rutinearbejde er ikke i høj kurs for disse unge. Der lægges også vægt på, at der skal være en form for selvrealisering i forbindelse med ens arbejde. Hermed er arbejdet med til at være identitetsopbyggende for den enkelte. Arbejdet skal være lystbåret frem for pligtbåret. Man skal have følelsen af selv at bestemme, hvilken hylde man kommer på, frem for at andre eller samfundet bestemmer det for en.

En af generationens egne repræsentanter fremhæver, at de ikke kender til værdien af en fælles sag; de er meget individualistiske, og derfor står solidaritet heller ikke i centrum for deres tankegang. At de er så få i deres generation er med til at forstærke følelsen af, at de har alle muligheder og kan vælge frit på alle hylder. Imidlertid forholder det sig ikke reelt sådan, som en af de interviewede er inde på.

De yngre tager afstand fra et liv uden bevægelse og selvudvikling. De ønsker ikke kontinuitet, selv om de alligevel lægger stor vægt på normalitetens skabelon. Det er et af paradokserne hos denne generation.

Parallelt med at være ”lykkens pamfilius generation” udtrykkes også en grundlæggende tvivl og konstant selvrefleksion. Det skal også bemærkes, at det ikke kun er blandt de yngre, at dette gør sig gældende, men det er et mere generelt fænomen blandt især de yngre medvirkende. Dette er en af grundene til, at det ikke er rimeligt at arbejde med et rigtigt generationsbegreb knyttet til kronologisk alder.

I forbindelse med det at tvivle er der nogle af de yngre, som udtrykker skepsis i forhold til den manglende fleksibilitet på arbejdsmarkedet, som er med til at lægge et pres på familielivet og den enkelte. Man vil gerne kunne frigøre sig fra arbejdsmarkedets åg og egne forventninger samt reducere den materielle leve-

fod for i stedet at fremme en livsstil, som man selv kunne tænke sig. Som tidligere nævnt har klasse og køn mistet noget af sin definerende kraft og er i stedet blevet afløst af en langt mere individualiseret kultur, hvor den enkelte skaber sig selv gennem køb af varer, livsstil, mode etc. Her er der stemmer i materialet, som giver til kende, at de gerne vil gøre op med al denne selvrealisering og i stedet få mere sammenhæng, tid og fællesskab ind i tilværelsen. Om man så vil give afkald på at være noget i sig selv og i højere grad vil se en værdi i det almindelige, står hen i det uviste.

Kapitlets sammenfatning kan perspektiveres med hjælp fra Hans L. Zetterberg (1984b: 76). Zetterberg beskriver, på baggrund af et omfattende interviewmateriale i slutningen af 1970'erne i Sverige, en slags idealtipe for to generationer. Disse to generationer har vi også langt hen ad vejen kunnet se i vort materiale.

Den ældste bryder sig ikke om afvigelser af nogen art, men lever efter devisen: Kend din plads. Tro ikke, du er nogen eller noget. Lev som andre og tænk som andre. "Sven Svensson" elsker tryghed og sikkerhed, kontinuitet og stabilitet. Han er loyal, punktlig og samvittighedsfuld over for sin arbejdsgiver. Han stemmer på det svenske socialdemokrati og besynger ligheden i samfundet. Han holder traditionen i hævd. Det "at høre til" er meget væsentligt, og han tilhører derfor den trofaste gruppe: "The Group-Faithful".

Idealtypen på en ung svensker i 20'erne stiller langt flere spørgsmål til, om det højtbetalte, men meget pressede arbejde er det værd, han får ud af det. Han ønsker kun to børn. Hans mor bor en halv times kørsel fra, hvor han bor, men han besøger hende kun en gang om måneden. I en vis forstand føler han, at hans skattebetaling fritager ham fra ansvaret for de ældre generationer og de trængende. Han er ikke tilknyttet et politisk parti og er i det hele taget ikke involveret i politik. Han er ikke særlig patriotisk og elsker ikke Sverige. Hans verden er en lille, ret selvisk cirkel. Han ønsker ikke at ændre samfundet, men det højeste, han ønsker at ændre eller at eksperimentere med, er sig selv. Han lytter mere til sine indre følelser end den ældste generation, som i langt højere grad bliver 'styret' af nogle forhold. Han ønsker et job, hvor han kan udvikle sig som en person. I det politiske liv vil han lægge vægt på frihed og ikke – som den ældre – lighed (ibid. 80, 81).

Vel vidende, at det er en kvalitativ forskers lod at skulle reducere i kompleksiteten og materialets rigdom for overhovedet at kunne sige noget om noget, vil kapitlet ikke desto mindre blive afsluttet med endnu en af de interviewedes udtalelser. Den yngre kvinde har arbejdet og arbejder fortsat med ældre. Hun

fortæller, da hun bliver stillet spørgsmålet, om hun identificerer sig med en generation:

Jeg tror nærmere, den hedder udskiftningsgenerationen. Vi skifter ud løbende på mange fronter. Når man kommer ud til de der gamle mennesker, der sidder der, og de gemmer resterne fra dagen før, de genbruger, de stopper sokkerne, og de strikker selv strømperne, og nej, den her kan godt bruges lidt endnu, selv om den mangler et ben, den her stol, så går det, hvis jeg hælder lidt til siden. Sådan er vores generation slet ikke, vi skifter ud, egentlig også i forhold til de folk, man omgiver sig med. Man kan ikke træde så meget ved siden af mere, tror jeg, [før] man er i fare for at blive skiftet ud, hvad enten det så er i parforholdet eller det er i vennekredsen, det tror jeg præger mere. Hvor man nogle gange kommer ud til de ældre, og der sidder de her to ved siden af hinanden, og de hader hinanden som pesten, ser det ud som om, og man tænker, hvorfor er de stadigvæk sammen, men det [skilsmisse] har ikke været i deres kultur. Der synes jeg, at det har været sjovt at opleve, faktisk har jeg været ude for et tilfælde, hvor de er blevet skilt som 80-årige. Nu kunne det lige pludselig lade sig gøre, nu er det pludselig okay. Eller hvor man kommer ud til nogen, hvor det er sådan, jeg kan huske, at jeg var på forebyggende hjemmebesøg hos en, der var blevet enke, og hvor hun siger til mig, nu er det tre måneder siden han er død, skal jeg stadigvæk blive ved med at være ked af det, fordi jeg kunne ikke så godt lide ham. Sådan er vores generation ikke, tror jeg ikke, tværtimod, måske kunne vi lære lidt af dem, og de kunne lære lidt af os.

8. Ønskernes afhængighed af fortællingen

Det foregående kapitel handlede om den voksende pluralisering og individualisering, der indtræder, når man bevæger sig fra ældre mod yngre generationer. Dette kapitel har fokus på den enkeltes individuelle fortælling og dens betydning for, hvordan den enkelte opfatter et godt liv som gammel. Vi ser m.a.o. på en række af de forhold, det ikke har været helt let at forklare med afsæt i de temaer, de foregående kapitler har anslået.

Som tidligere nævnt er det en grundantagelse, at den livsbane, som den enkelte har gennemløbet, har afgørende betydning for det ”jeg”, der udtaler sig på interviewtidspunktet. Formålet med dette kapitel er at vise, at netop den enkeltes selvfremsstilling gør det nødvendigt at se på livet i sammenhæng. Når det enkelte menneskes selvfremsstilling og vedkommendes beskrivelse af sit livsløb ses i et sammenhængende perspektiv, bliver det tydeligt, at alderdommen genspejler muligheder, begrænsninger og valg over mange år. Det er derfor illusorisk at se det gode liv som gammel løsrevet fra livet i det lange løb. Samtidigt står det også klart, at det tidspunkt, da man interviewes, bestemmer det ”før”, der ligger til grund for den enkeltes udsagn. Vi kan ikke vide, hvad den interviewede fremover vil opleve i sit liv, og denne ukendte verden kan meget vel have afgørende betydning for ønsker og drømme vedrørende fremtiden. Den, vi bliver som midaldrende, ældre og gammel, er en spejling af vort liv og af den sociale kontekst, som vi er vokset op i, jf. Hagestad (2002).

De 33 såkaldt almindelige danskere har hver deres livshistorie, som på en og samme tid repræsenterer noget alment og noget unikt. Der er imidlertid nogle af de interviewede, som har haft en tilværelse forud for interviewtidspunktet, der ikke har fulgt den skabelon eller den sociale ’timing’ i relation til kronologisk

alder, som vi kender fra den danske kulturelle kontekst. Der er også nogle blandt de interviewede, som adskiller sig fra den generelle udvikling, hvad angår generationsperspektivet. Derfor tager dette kapitel højde for den mangfoldighed, som præger dagens danske samfund. I senmodernitetens Danmark er det ikke muligt at tale om livsløb hverken i et cyklisk eller i et mekanisk perspektiv, fordi individet i højere grad end tidligere har fået mulighed for at præge sit livsløb.

Når jeg bruger betegnelsen senmoderniteten og ikke anvender termen det post-moderne, hænger det sammen med, at samtalerne har vist, at der for den enkelte og især for den yngre generation er flere valg og muligheder sammenlignet med den ældre generation; men samtidig viser mønsteret, at der fortsat er tale om så megen kontinuitet og stabilitet for den enkelte, at han eller hun kun sjældent genskaber sin identitet, men i stedet tager udgangspunkt i det levede liv, sine erfaringer, sin common sense og de indtrådte samfundsændringer, når den gode alderdom sættes på ord.

Det er fremgået af det foregående, at vi i dag lever med en relativ ny idealforestilling, især blandt de yngre og midaldrende ældre, som fremhæver den aktive ældre. Man kan næsten sige, at der på dette niveau er blevet udviklet en ny rollemodel for den gode alderdom, og dermed er der også foregået en udvikling mod et nyt identitetsmæssigt dogme for, hvordan et aldrende livsløb ideelt set bør forme sig.

Det blev også berørt i bogens indledende afsnit, at forbruget i dag har en helt anden og bestemmende betydning for hvilke grupper, vi vælger at markere et identitetstilhørsforhold til. Det er, hvad Bauman & May kalder ”neo-stammer” (2003). Nok er det muligt via symboler og varer at markere vore præferencer og vores livsstil, men disse valg af livsstile kan ikke ses løsrevet fra uddannelse, social klasse, etnisk tilhørsforhold, køn, geografisk tilhørsforhold, erhverv, økonomiske forhold og familiemæssig situation. Disse forskellige sociokulturelle parametre blev medtænkt, da vi udvalgte dem, der skulle medvirke i undersøgelsen, og de vil også blive inddraget i dette kapitel.

Selv om den enkelte i sin selvfremstilling, sine tanker, sine holdninger og fremtidige præferencer som regel lægger vægt på at få en sammenhængende og meningsfuld fortælling ud af det, såvel for interviewerens som for sig selv, ser vi i dagens Danmark en bevægelse mod den mere fleksible biografiske tilgang. Vi lever et liv, som domineres af vaner og rutiner, men samtidig er samfundet præget af refleksivitet. Selvets refleksive projekt går ud på, at det for den enkel-

te handler om at bevare sammenhængende biografiske fortællinger, der er under konstant revision. Den øgede refleksivitet og den mere fleksible biografiske tilgang er to sider af samme sag.

En værdi, holdning eller en kultur skal ikke forbindes med essenser eller abstraktioner. På sin vis er vi alle "kulturelt kreoliserede", fremhæver Mørck (1998). Det betyder, at vi er blandingsprodukter, der ikke repræsenterer en homogen kultur. Derimod har mange forskellige påvirkninger skabt et menneskes identitet. Kultur, identitet og rødder er *relationelle* konstruktioner, som derfor er bevægelige, foranderlige og processuelle. At forstå kultur som ét fælles meningssystem, som deles af alle i et samfund, giver ikke den mening, det måske en gang gjorde. Netop i moderne komplekse sammenhænge, hvor der er tale om en høj grad af social differentiering, findes der mange, oftest modstridende opfattelser af kultur (Mørck 1998: 78 ff).

En af vore væsentlige konklusioner er, at de interviewede danskere ikke tænker eller ser sig selv løsrevet fra det liv, de lever. Tværtimod er de drømme, som folk giver udtryk for, rodfæstet i det liv, de har levet og den kultur eller de kulturer, de er en del af. Denne undersøgelse kan derfor ikke bekræfte en postmoderne opfattelse af selvet som opløst. Vi har derimod at gøre med individer, hvis historie er placeret i historien.

Med risiko for at fremhæve dette kapitels udgangspunkt og konklusioner på bekostning af de afsæt og indsigter, der prægede de to forrige kapitler, er det alligevel en pointe, at det netop er dette kapitel, der fuldt ud udfolder en af den kvalitative metodes styrker, sammenkoblet med det teoretiske udgangspunkt. Det er netop i denne sammenkobling, vi bliver i stand til at fange den forbindelse, der er i den *enkeltes* fortælling mellem før og efter fortælle tidspunktet. Dermed er vi fremme ved det mest komplekse eller det mest heterogene i fremstillingen. Det vil blive tydeligt, at den interviewede reflekterer over sit levede liv og på denne baggrund reflekterer videre over, hvad han eller hun ønsker at bringe med sig eller ikke ønsker at bringe med sig videre i livet.

De mange fortællinger vil i det følgende blive struktureret efter, hvad den enkelte hidtil har oplevet, og efter, om han eller hun i forhold til dette "før" i sit liv, ønsker kontinuitet, diskontinuitet eller kompensation.

8.1 Den selvstændige

Vores samfund er indrettet sådan, at den enkelte borger på et bestemt tidspunkt i livet har ret til at holde op med at arbejde for i stedet at modtage pension eller andre ydelser fra samfundet. Det er en ret, som næsten alle benytter sig af. Denne tilbagetræknings- og pensionsmulighed eller - ret er en indgroet del af vore forestillinger om og forståelse af det at blive ældre. Det illustreres bl.a. af, at flere af de interviewede undrede sig over det spørgsmål i undersøgelsen, der handlede om, hvorvidt han eller hun mente, at der stilles for få eller for mange krav til ældre mennesker. Med andre ord, de interviewedes undren gik på, at man overhovedet kunne finde på at tale om ordet ”krav”, når det gjaldt den ældre aldersgruppe.

I formuleringerne af ønskerne til at godt liv, som forskellige generationer gav udtryk for, var det et generelt træk, at de midaldrende og unge ældre ofte glædede sig til at slippe for at gå på arbejde. De så frem til et liv, hvor de selv kunne bestemme over deres tid.

Der er imidlertid én, som skiller sig ud fra dette mønster. Manden er 57 år, bosat i Jylland og driver et stort familiebrug. Han er gift på 36. år og har to børn på 32 og 35 år. Hans far bor i en bolig i nærheden, og de to børn har deres egne landbrug.⁸⁷

Han er, ifølge sig selv, ”atypisk”. Nok ser han sig selv som en del af en generation, nemlig den der ikke har haft mulighed for at få en uddannelse. Den generation, som han aldersmæssigt ville kunne tilhøre, nemlig 68-generationen, distancerer han sig fra.⁸⁸

Hans fremhæver derimod sin skoling som livsbaseret. Allerede som 6-7-årig satte han sig det mål, at han gerne ville eje et stort landbrug. Dette mål nåede han som 25-årig, hvor han sammen med sin far købte en gammel herregård. Da

⁸⁷ Den interviewede fortæller, at sønnen og datteren bor på andre gårde. De har ca. 10 landbrugsejendomme med hver deres økonomi. Imidlertid har de andre selskaber sammen, hvor der er tale om en overordnet og fælles økonomi.

⁸⁸ Han benævner sidstnævnte generation ”egoistisk” og mener, at de, efter først at have fået magten, nu lever et liv på 1. klasse uden at tænke på konsekvenserne af deres handlinger.

han havde nået sit mål, fandt han imidlertid ud af, at det skønneste var bestræbelserne på at nå målet. Han fortæller blandt andet:

Jeg havde jo nået mit mål om at få det største landbrug og bevise, at jeg kunne drive det, og så var det lige pludselig ikke så spændende længere.

I dette udsagn ligger den indsigt, at det er processen mod målet, som er givende. Efter at have bevist over for sine omgivelser og sig selv, at han kunne nå målet, mister han udfordringen og glæden ved at være i processen. Herefter kan følelsen af tomhed opstå.

Han er fortsat landmand, men er sideløbende engageret i andre projekter. Eftersom han i en alder af 40 år fik økonomisk frihed til at gøre alt muligt andet, har han i en længere årrække lavet det, som interesserer ham. Han fortæller også, at han som 57-årig har realiseret det, han gerne ville

og så er der bare tilbage at gå på pension. Men det er der jo ingen livskvalitet i....

For denne mand er det at arbejde en så indgroet del af hans levede liv og samtidigt så meningsgivende for ham, at han slet ikke kan forestille sig et liv, hvor han ikke arbejder. Han siger det helt eksplicit:

For det første kunne jeg slet ikke tænke mig ikke at være arbejdsom hele mit liv. Jeg vil altid arbejde alt efter, hvor meget kræfterne slår til.

Hans liv har ikke været delt op i arbejdstid, fritid og ferietid. Som selvstændig har der været en helt anden og flydende grænse. Han har så at sige altid været sin egen arbejdsgiver. At han i økonomisk forstand slet ikke behøver at virke mere, afholder ham ikke fra det, for et liv uden at arbejde vil, som han siger, være lig et arbejde uden livskvalitet; helt enkelt, fordi han altid har gjort det og slet ikke kan forestille sig et liv uden arbejdsmæssige mål.

Dette kan knyttes sammen med interviewet med aldringsforskeren Henning Kirk. Han mener, at det – med henblik på at studere forholdet mellem arbejde og det gode liv – er vigtigt at se på folk, der ikke har aldersgrænser i deres arbejdsliv. Kirk nævner kunstnere, konsulenter og selvstændige erhvervsdrivende som eksempler. Selv om der ikke er forsket så meget i denne sammenhæng, ser man alligevel, at disse mennesker kun holder op, hvis helbredet tvinger dem til det, eller hvis rammerne for virksomheden ikke følger med. En kunstner kan ikke lade være med at være produktiv, og folk der har beslutningshjerte kan ikke lade være med at være medlem af en bestyrelse eller en forening (Interview med Henning Kirk).⁸⁹

Vender vi tilbage til den selvstændige landmand, oplevede han netop på et tidspunkt, at helbredet drillede. Som 50-årig overlevede han en blodprop, og i den forbindelse frarådede lægen ham at arbejde så meget, som han tidligere havde gjort.

Denne oplevelse betød, at han fandt ud af, at der er noget, der er væsentligt, og noget, der er uvæsentligt. I forbindelse med sygdomsforløbet skulle han opereres. Hans kone var hos ham i disse dage, og om det fortæller han:

Vi gjorde så de 14 dage til en oplevelse, så min kone var deroppe med mig. Der skulle så gå 5 dage til undersøgelse, og så skulle jeg ligge der 10 dage efter operationen. Og der må jeg sige, at det har været en af de bedste tider, vi har haft sammen, for det at være sammen om sådan noget problematisk der, så finder man sammen på en helt ny måde igen. Jeg blev flyttet ind på en enmandsstue, og

⁸⁹ I tråd med, hvad Henning Kirk tidligere er blevet refereret for, nævner han, at det er vigtigt, at der sker en ændring på arbejdsmarkedet. Det skal fremover være således, at de, der har lyst til at fortsætte på arbejdsmarkedet, skal have mulighed for det, og betingelserne herfor skal forbedres, så det samtidigt bliver mere attraktivt:

Man skal prøve at forebygge, at folk ikke holder med at blive uddannet, efter de er blevet 50 år. Der er jo masser af selvopfundne profetier. Folk bliver jo tit skubbet ud på et sidespor på arbejdsmarkedet, fordi de ikke vedligeholder deres viden godt nok. Det er deres egen skyld, det er arbejdsmarkedets og det er samfundets skyld. For samfundets atmosfære fastholder jo, at en eller anden dag skal man gå af pr. tvang. For at bruge amerikansk lovgivnings tankegang, så er det jo diskriminerende at afskaffe folk på grund af alder. Den viden om, at vi har en fast grænse, den er jo med til at fasttømre kategoritankegangen (Interview med Henning Kirk).

Se også Kirk (2000): ”Ældres arbejdsmuligheder: Funktionsevne frem for alder”.

der blev jeg passet og plejet af min kone og alle de her sygeplejersker. Og min kone var så god til at snakke med alle folk deroppe, så da vi skulle sige farvel til dem, da jeg skulle overføres til H.... på rekreation, der var det slet ikke til at bære. Så er det lige pludselig nogle andre livskvaliteter, der kommer op i en...

Efter denne sygdomsoplevelse revurderer manden en række forhold ved sit tidligere liv. Han nævner, at han herefter prøver at fokusere mere på at være noget for dem, han holder af. Derudover bestemmer han sig for at bruge nogle af sine penge på at sætte spørgsmålstegn ved måden, vi behandler vore gamle på. Hans aktive og målrettede holdning til livet, gør det netop vanskeligt for ham at reducere arbejdsomfanget. Han henviser til, at han godt ved, at andre mener, at han ”koger over” på et tidspunkt og bekymrer sig om, hvad han burde gøre. Det er taget ad notam, men han ændrer ikke på sin adfærd. For denne mand er der ej heller en adskillelse mellem familie og arbejde.⁹⁰ Det er også iøjnefaldende, at samværet med hans kone under sygdomsforløbet beskrives som en af de bedste tider, som de to har haft sammen.

Denne mand har ikke og vil aldrig få en såkaldt lønmodtagermentalitet. At virke er for ham en del af det at være til. Måske er han efter sin sygdomsperiode blevet gjort opmærksom på ikke at arbejde helt så meget som tidligere, men han arbejder fortsat – også selv om det ikke har været nødvendigt siden han blev 40.

⁹⁰Han siger i interviewet: *Nu holder vi for eksempel et møde efter behov, det kan være en gang om måneden, i kvartalet eller en gang i ugen, og der diskuterer vi, hvis der er en, der vil købe en ejendom, bygge et plejehjem, eller hvis man vil opbygge en industri-virksomhed. Så holder vi et familiemøde om, hvad vi skal gøre. Der er vi med alle sammen og er ligeværdige...*

Der er også et andet eksempel på, at familien udgør et arbejdsfællesskab, nemlig en 96-årig landmandskone, hvor de bor tre generationer på den samme vej. Kvinden er i dag nabo til den gård, som hun og hendes mand drev for ca. 25 år siden. Gården drives på interviewtidspunktet af hendes søn og hans kone. Foruden den hjemmeboende datter (altså barnebarnet) har de to andre børnebørn bosat sig på den samme vej. Kvinden fortæller, at hun havde den glæde, at da et af disse børnebørn blev klar over, at de ventede barn, var hun den, der som den første fik det at vide. Bosættelsesmønsteret er med til at forstærke de tætte familiebånd, som, følgende udsagn vidner om, plejes dagligt: *Vi kan gå sammen hver dag og få en tår kaffe både først og sidst, og snakke om de forskellige ting, og hvordan det hele det former sig rundt om os.* Hun fortæller om, hvordan hun har passet børnebørnene, mens de er vokset op: *...Det har jeg haft stor fornøjelse af. Du kan tro, det er skønt at kunne det. De har trimlet herinde, og dem har jeg godt nok haft meget glæde af, og nu bor de her så, så nær og kommer her hver weekend. Der er de her alle sammen til formiddagskaffe...*

Samtidig er prioriteringen ikke mindst i forhold til konen, men også de andre nære familiemedlemmer kommet mere i front. Familien og familieforetagendet står styrket efter sygdomsforløbet og dermed også i hans ønsker for et godt liv som gammel.

8.2 Danskere med anden etnisk baggrund

Af nedenstående interviewuddrag fremgår det klart, at den livsplan, som det danske samfund foreskriver i forhold til kronologisk alder samt de brede kulturelle og samfundsmæssige strømme, som hver af generationerne er påvirkede af, ikke passer ind for de danskere med anden etnisk baggrund, som har medvirket i denne undersøgelse. Den af de tre, som ikke er født og opvokset i Danmark, men i Iran, er den mest reflekterede både, når det drejer sig om, hvordan danskerne behandler ældre mennesker, og om, hvordan han gerne selv vil have, at hans alderdom kommer til at forløbe.⁹¹

⁹¹ At han er den mest reflekterede hænger også uløseligt sammen med, at han taler flydende dansk og er den bedst integrerede. Hvad angår kvinden fra Libanon, foregik interviewet på arabisk og derfor med medvirken af en tolk. Manden med afghansk baggrund kunne tale lidt dansk, men ikke i sådan en grad, at vi kunne klare samtalen uden assistance. Hans søn var således til stede og hjalp med oversættelsen. Det er klart, at disse sproglige vanskeligheder var med til at amputere meningen i interviewet. Dels kan der i forbindelse med selve oversættelsen være tale om, at vigtige oplysninger går tabt, og dels kan det være vanskeligt at få nuancerede og præcise svar.

Manden med afghansk baggrund ønskede på samme måde som kvinden med libanesisk baggrund et liv som gammel sammen med sine børn. Manden havde sin kone og sine børn i Danmark. Kvinden havde kun en søn, som var dansk gift, og deres to sønner i landet. De øvrige syv børn var fortsat i Libanon, hvilket var kilde til stor smerte for hende.

At der ikke bliver gjort mere ud af deres ønsker og håb her skal ikke ses som et udtryk for en formodning om, at alle danskere med anden etnisk baggrund end dansk nærer denne mere traditionelle drøm om et blive gammel sammen med deres børn og deres nærmeste. Vi ved ikke nok om, hvad danskere med anden etnisk baggrund end dansk gør sig af forestillinger om en god alderdom i det danske samfund, da der er forsket meget lidt i dette felt (Interview med Karen Munk). At skære alle ikke etniske danskere over en kam ville være at gøre vold på verdens kulturelle mangfoldighed eller for den sags skyld, Danmarks. Der skal dog nævnes en rapport, som er udarbejdet af Lise Meilandt Bygholm (2003): ”Omsorgsmønstre blandt ældre flygtninge og indvandrere. Erfaringer fra forebyggende hjemmebesøg til flygtninge og indvandrere mellem 60 og 75 år – en undersøgelse af samspejlet mellem civilsamfundets og det offentliges indsats i ældreplejen”.

Manden er 37 år og har boet i Danmark siden han var 18 år gammel. Han har fået et barn sammen med en dansk kvinde, men de bor ikke sammen mere. De er blevet, hvad man på moderne dansk, kalder deleforældre. Han fortæller om de identitetsmæssige vanskeligheder, han har haft ved at være kommet til Danmark fra et andet land:

Ja, det har det helt klart [ødelagt noget af hans egen tilværelse]. Jeg har haft identitetskrise i 6-8 år, hvor jeg ikke rigtig vidste, hvem jeg var. Jeg har jo for eksempel ikke nogen baggrund. Hvis jeg finder en kæreste, så har jeg ikke besluttet nogle mennesker at vise frem, som jeg eksempelvis har gået i skole med. Det er jo et billede om mig, som folk skal fantasere sig til. Det styrker mystikken omkring mig, og det er et sted, der ikke skal være mystisk. Så hvis min kommende kærestes forældre ikke har tillid til, hvem jeg er, og hvordan jeg er, så er det en tillid, det tager meget lang tid at skabe. Du må huske på, at jeg skal arbejde tre gange så hårdt for at vise, at jeg er et normalt menneske.

Og siden fortæller han:

Det vil sige, at overbevise andre mennesker om, at jeg er normal, det tager lang tid.....Men det tager lang tid at blive et "normalt" menneske og komme ud af mysteriet. Hvis du og jeg mødes i Ålborg, så har vi en relation til hinanden, for vi bor begge to i [...] Så har vi nogle gadenavne og mennesker, som vi begge to kender. Det gør, at du får lidt større tillid til mig. Du tør faktisk snakke med mig lidt længere. Men hvis jeg ikke har nogle forældre, en barndomsgade, skole at relatere til, så er jeg jo en meget mystisk mand. For jeg står foran en sort baggrund. Du kan ikke relatere mig til et andet sted, og det dilemma vil ikke holde op, selv om jeg bliver gammel. Hvis jeg bliver hvidhåret, og det gør jeg nok på et tidspunkt, så holder man måske op med at stille det første spørgsmål: "Hvor kommer du fra?" Jeg kunne jo aldrig finde på at spørge dig om det, jo, hvis det drejede sig om landsdele. Det er jo de ting, som jeg hele tiden skal beregne i min elementære tilværelse. Det vil jo have en afgørende betydning i min alderdom, og jeg er

desværre også bange for, at vi også der vil være tredjerangs borgere.

Han beskriver et samfundshierarki, hvor der øverst er de almindelige danske borgere, dernæst de uciviliserede, dernæst perkerne [sic] og til sidst narkomanerne.

Denne mands største ønske til livet er, at følelsen af abnormitet ophører. At han opererer med et samfundshierarki, som det antydede, er ligeledes en af årsagerne til, at han fremhæver vigtigheden af et liv som ældre, hvor han vil nyde andre menneskers respekt. Imidlertid er han ikke særlig fortrøstningsfuld i den henseende. Det er sikkert en af årsagerne til, at han, som vi senere skal se, som ældre ønsker at bosætte sig i et andet land end Danmark. Hans syn på ældre i Danmark afspejler nemlig, at man ikke nyder anseelse – selv ikke hvis man nedstammer fra Holger Danske. Med udgangspunkt i denne holdning spørger interviewereren, hvor gode vi i Danmark er til at anvende den erfaring, som mennesker opsamler over et livsløb, og han svarer:

Jamen, der er der jo meget stor forskel på, hvad de har oplevet, og hvad vi oplever i dag. De har jo bygget et grundlag for os, kan man sige, men vi bygger ikke noget grundlag for dem. Vi benytter os af dem og prøver at bygge videre på det, men vi lever meget i nuet og ikke i fremtiden. De har investeret i et Danmark, hvor vi andre kan gå sikkert. Men vi betragter stadig dem som en byrde, og der mener jeg netop, det skyldes, at vi ikke kæmper for at opnå noget, men det gjorde de. Kernefamilierne var jo meget stærkere på deres tid, så de havde jo en mission med at gøre det bedre for deres børn. Men i dag er det jo nærmest et must, at du skal flytte hjemmefra, når du er 18. Så det vil sige, at du har familie, der tidligt er stærkt splittet, så afstanden bliver hurtigt meget stor mellem far, mor og barn. Når de bliver voksne og forældrene bliver ældre, så forestiller jeg mig, at en pige, der er blevet 25-26 år ser sine forældre være aktive, men så ser de også for sig selv, at de kan komme og besøge dem på plejehjem. Man har allerede det her billede af, at den byrde med at passe dem, vil man ikke få. Så derfor eksisterer det ansvar i princippet ikke. Derfor behøver man heller ikke investere i sine egne fremtidsmuligheder ved at hjælpe dem for det gør staten.

Det vil sige, at man har vasket sin samvittighed ren ved at betale noget mere i skat, for så slipper man for det.

Med sin fremmede baggrund har manden blik for det, som vi ofte selv tager for selvfølgeligt. For ham vil sammenligningen mellem Danmark og Iran altid være nærværende.

I de 20 år, hvor han har boet i Danmark, ser han en udvikling, hvor ældre mere og mere er blevet behandlet som objekter, og dermed nyder de mindre respekt fra samfundet, end hvad der tidligere var tilfældet. Han har, som nævnt, selv en datter, men siger, at han ingen forventninger har til hende, fordi hun lever i det danske samfund. For ham er et godt liv som gammel et liv, hvor man nyder andres respekt. Han spekulerer over, at han hellere vil være ensom med respekt frem for at føle ensomheden som en byrde.⁹² På spørgsmålet om hvilken holdning, han selv har til alder og det at blive ældre, svarer han:

Jamen, jeg er jo ligesom alle de andre, for jeg håber, at det aldrig sker. Men det ved vi jo, at det gør. Men vi har jo alle et drømmebillede i tilværelsen. Jeg håber jo på, at når jeg bliver gammel, så har jeg råd til et lille sted, som ikke ligger så langt fra vandet. Det må også ligge meget tæt på storbyen og have en lille stue, hvor jeg kan sidde og tegne. Jeg håber, at jeg stadig kan være freelance på et eller andet plan. Det er mine store krav til fremtiden. Men ellers har jeg ikke så mange billeder af alderdommen. Jeg har ikke en ambition om at blive golfspiller som gammel, men jeg har nogle ønsker om at komme på luksusrejser. Jeg har lyst til at opleve nogle ting, som jeg ellers ikke har tid til.

Han har også det hobbyprægede og skabende arbejde som en del af sin drøm om den gode alderdom, hvilket er helt parallelt til den selvstændige i forrige afsnit. Han har foretaget nogle investeringer nu, som han regner med vil give et afkast

⁹² Han er af den opfattelse, at det er symptomatisk for vor manglende respekt for ældre mennesker, at de bliver nødt til at have en forening for ældre. Det er, ifølge ham, et tegn på, at de skal kæmpe for at få deres rettigheder, hvor man i stedet burde sige, at de ældres rettigheder og respekt skulle være basis for hele samfundet.

til den tid. Pengene skal give ham frihed, og han arbejder hen på at have syv fridage om ugen. Han vil også bruge friheden til at drikke noget mere.⁹³

Der er tale om diskontinuitet på flere områder, når denne mand skal definere det gode liv som gammel. At kunne være fuldstændig fri til at kunne dyrke sin hobby er meget anderledes end det liv, han nu lever som selvstændig. At han vil drikke noget mere, skal også ses som tegn på, at han ikke længere behøver at følge pligten og ansvaret for sin virksomhed.

Men respekten er fortsat til stede, en respekt, som han har kæmpet for at opnå og stadig kæmper for at opnå i det danske samfund. Den vil han gerne have mere af, og grunden til, at han ønsker at bosætte sig i USA eller Iran på længere sigt, er sikkert, at de for ham står som lande uden et samfundshierarki som det danske, og dermed vil han være befriet fra stigmatiseringen.

8.3 58 år og kvinde

I dette afsnit fokuseres der på en kvindes opfattelse af ungdomstilbedelsen i vores kultur. Hun er enke og har to voksne børn, som begge er flyttet hjemmefra.

At det er igennem en kvinde, vi skal se, hvordan denne tilbudelse af ungdommen opleves, og hvordan hun ønsker den ændret, er ikke nogen tilfældighed. Hermed være ikke sagt, at mænd ikke oplever, at deres køns fysiske aldersforfald kolliderer med samfundets generelle tilbudelse af den ungdommelige og perfekte krop, men der er ikke nogen af de interviewede mænd, som giver så direkte udtryk for det, som tilfældet er blandt nogle af kvinderne og især denne 58-årige.

⁹³ Når hans mor kom på besøg fra Iran, kunne han finde på at drikke hende fuld. Om dette siger han: ... *Når jeg for eksempel skulle gøre min mor rigtig glad, så handlede det ikke om at købe en flot skjorte til hende, men om at give hende noget, som hun ikke kunne få andre steder. Der kunne jeg for eksempel finde på at tage hende til Hirtshals på værtshus og drikke hende fuld. Det er ikke noget, hun normalt kunne opleve i sin hverdag, og det handler ikke om de 500 kroner på værtshuset, men det handler om oplevelsen.*

I interviewet spørger hun retorisk:

Hvor tror du, den kommer fra den der dyrkelse af ungdommen, og hvorfor tror du, der er så mange ældre kvinder, der bliver fedtsuget og strammet op her og der og alle vegne? Det er da et eller andet, fordi du bliver åbenbart kun regnet for et eller andet, hvis du kan fremstå som en på 30 eller 25, eller sådan et eller andet hele tiden. Det er jo sygt, synes jeg. Jeg tror ikke, at det er ungdommen selv, der har gjort et eller andet for at profilere sig på den måde der, men reklamebranchen eller hvad ved jeg, et eller andet, som har kunnet finde ud af, at der var penge i det.

Hun efterlyser modeller på sin egen alder og kommer ind på en udsendelse, som handlede om en amerikansk luksuslinjer på krydstogt:

Der kunne jeg ikke lade være med at tænke på de der kvinder. Det var kvinderne, mændene så meget almindelige ud, men kvinderne der er mangemillionærer. For det første [utydeligt] og for det andet, du drømmer ikke om, hvordan de så ud. Og tænk, at være mangemillionærer og så komme til at se sådan ud, fordi de havde jo fået alle de operationer, de i det hele taget kunne få. Nej, hvor så de ud.

Hun er nærmest forfærdet over deres udseende og omtaler udsendelsen som ”grotesk”:

...Der er der et eller andet, der er smuttet for os her i Vesten de senere 20-30 år, at alle aldre har sin værdi, og altså det har udseendet også. Det skal kunne ses, at du har levet. Altså at se de der stå fuldstændig strammet op. De kan overhovedet ikke snakke, de kan slet ikke trække på smilebåndet eller noget, det er da uhyggeligt synes jeg.

Hun var gift i 27 år og havde kendt sin mand i 37 år. For to år siden oplevede hun det tab at miste ham. Hun er fortsat meget berørt af tabet og fortæller, at

hun prøver at sige til sig selv, at hun må fokusere på de 37 gode år, de har haft sammen, i stedet for at ”gå ned med flaget”.

Selv om det kan være belastende for hende at tale om, spørges der i interviewet alligevel om, hvilke ønsker hun har til parforhold og kærlighedsliv som ældre? At det medtages her skyldes ikke, at erfaringen begrænser sig til det kvindelige køn, men fordi det knytter sig til nogle indgroede forestillinger om, hvornår vi gør hvad i livsløbet. At mennesker finder sammen, når de er oppe i alderen, er fortsat en udfordring for vor tankegang – måske ikke mindst for yngre mennesker. Hun siger:

Ja, altså i øjeblikket har jeg ikke så meget syn på det vel, fordi det er for tæt på, at jeg blev enke. Men altså, jeg har stadigvæk forståelse for, at folk finder hinanden, når de bliver gamle. Det var meget skægt her i mandags, der var min søn og svigerdatter hjemme, og så kom vi til at snakke om hendes mormor, som er 79. Så siger hun, at hun har fundet en ven, og min søn så helt forkert ud i hovedet, en kæreste, når man er 79. Så da måtte jeg lige op og stå lidt og fortælle ham lidt om, det kunne man altså godt, når man var 79 - det havde da ikke noget med alder at gøre. Jeg synes da kun, at det må være rart for de mennesker, der kan finde sammen, og et eller andet sted kunne jeg da nok ønske mig det engang, og sige jeg ønsker da et eller andet kolossalt meget. Jeg savner jo en at være fortrolig med og snakke med osv., og kan man finde det engang, så ville jeg da synes, at det var dejligt, også til at afhjælpe mine børn, måtte jeg jo lige fortælle min søn. Jeg sagde, du skal tænke på, at i det øjeblik der er to, så er der lige pludselig to til at kigge efter hinanden jo. Jeg tusser da rundt her helt alene, og jeg ved da, at de tænker på og skal lige ringe, om jeg nu er vågnet i dag eller et eller andet. Det er da en aflastning at vide, at nå, men nu sidder hun ikke helt alene deroppe og kukkelurer, der er en anden en også. Det synes jeg er helt fint, og det vil jeg da også håbe, at jeg selv gør på et eller andet tidspunkt.

Hun ønsker sig et liv, hvor ikke kun hendes egen alder på interviewtidspunktet, men alle livets aldre bliver værdsat i samfundet og dermed et opgør med ungdomstilbedelsen. Samtidig vil hun gerne, at hun med tiden finder en ny partner, som kan kompensere for det tab, hun har været udsat for i forbindelse med tabet

af sin ægtefælle igennem mange år. Parallelt hertil vil hun også gerne på længere sigt bo i et bofællesskab med forskellige aldersgrupper. Det skulle således ikke være et oldekolle og det skulle heller ikke være med familiemedlemmer, men med andre mennesker, som var der, fordi de kunne være noget for hinanden på ganske frivillig basis. Endelig har hun en længe næret drøm om at begynde at læse teologi på universitetet.

8.4 De handicappede

Tre af de interviewede lever med et kronisk handicap. Især med de to yngste tegner der sig – sammenlignet med de øvrige deltagende – et anderledes billede af, hvad et godt liv som gammel er. Eller måske snarere en fornemmelse af, hvor langt frem man kan tænke sin livsbane. Den ene af de tre har leddegigt, som han fik konstateret som 19-årig. I dag er han 36 år. Han har ingen kæreste eller børn. Den anden er 47 år og har sklerose. Han lever alene, men ser fortsat to børn, som dog ikke er hans egne, men er børn af en kvinde, som han tidligere har boet sammen med. Som 39-årig holdt han op med at arbejde på grund af sin sygdom.⁹⁴

Livet er ikke noget, man kan tage for givet. Bevidstheden om, at ens sygdom forringer ens muligheder for at gøre det, man gerne vil, betyder, at man ikke taler om et godt liv i fremtiden. Det, man gerne vil, gør man nu og her. Der leves i nu'et mere end i forventningen.

Manden på 47 fortæller:

...Jeg har lige været på Færøerne, og jeg kan jo ingenting. Men jeg har altid drømt om at komme derop, så nu skulle det fandme være. Så jeg tog af sted her i maj måned. Vi havde en, som vi sendte derop med bil. Han skulle sejle derop, men der var ingen værktøj i

⁹⁴ Interviewpersonen fortæller, at han holder meget af at køre på sin crosser eller el-kører: *...Men det kan jeg ikke, for jeg har lige fået en pumpe på, der pumper medicin direkte ud i rygsøjlen på mig. Det er sådan en slange, der går op i rygsøjlen. I torsdags var jeg oppe og få det fortyndet og scannet. Mine ben er helt døde, og mine arme kan næsten ingenting. Men nu er jeg begyndt at få lidt flere kræfter i armene, for det her medicin var for stærkt. Men det skulle først sætte sig, så derfor har de givet mig noget saltvand. Derfor har jeg faktisk ikke været uden for en dør den sidste måned. Før kørte jeg på "crosseren" hele tiden.*

skibet, så mig og en anden tog flyveren derop. Det var da hårdt og bøvlet, men jeg fik da set det, som jeg gerne ville se...

Det har altid irriteret ham, at han ikke fik set Færøerne, inden han blev syg, men, som det fremgår, besluttede han sig pludselig en dag for at gøre noget ved sagen, og det på trods af, at han langt fra havde råd, men måtte låne til rejsen i banken.

Han er meget interesseret i jagt og fortæller i løbet af interviewet, at han lige har bestilt en tur til Polen. Efter at han fik konstateret sklerose, har han været en del i både Skotland, England og Polen for at dyrke denne hobby.

Han medgiver, at det kan være besværligt:

...Men når man gerne vil, og når man ved, at man kommer til at sidde uden at kunne nogle ting, så er det med at få det gjort, inden man bliver så ringe. Det er sådan nu, at jeg næsten ikke kan nogle ting, men jeg skal sgu' lige have den tur med. Jeg vil gerne prøve at skyde en kronhjort, og der skal jeg tage til Polen for at gøre det. Skydestedet derude har stillet an, så der er et skydestativ, og den har jeg tilladelse til fra Skov- og Naturstyrelsen. Så det skulle kunne lade sig gøre. Men jeg skal selvfølgelig have en hjælper med.

Med den 36-årige, som har leddegigt, drøfter interviewereren, hvorfor den interviewede mener, at det ikke er sundt at sidde alene:

Måske er det sundt at blive stimuleret og komme ud og møde nogen, og så komme i gang med et liv. Men jeg vil sige, det er så næsten også mit mantra: et aktivt liv. Men det kan godt være, at man får det, hvis man har en sygdom. Min sygdom er jo startet, og det går altid nedad, altså det kan altid blive forværret, jeg kan aldrig få det stoppet. Det kan godt være, at det bliver stoppet, men jeg har sådan en masse skader at slås med, og det vil jeg have hele livet. Så når jeg ser raske mennesker, der ikke bruger det til noget, så er mit mantra, jamen for helvede så brug dog livet, brug det til et eller andet!

Livet indeholder for ham så meget og er så rigt facetteret, at han provokeres af mennesker, der bare lader stå til. Han lever også i nuet. Han kan ikke gemme drømmene, til han bliver 60, for, som han fortæller, det er slet ikke sikkert, at han kan gå som 60-årig. Det værste, der kunne ske for ham, vil være at sidde som 60-årig og være bitter over, at han aldrig nåede at realisere sine drømme, mens han havde chancen, pengene, tiden og helbredet. Hans passion er at rejse med henblik på at vandre.

Denne mand tænker ikke 5-10 år frem. Han kan højst gå med til at se et år frem i tiden. Han kender godt til det med, at man planlægger og planlægger, men så driller helbredet, og der skal opereres.

Han ser ikke sig selv som en del af en generation, fordi han har sit handicap. Hans jævnaldrende lever et helt andet liv, end han gør. For dem er det centrale kæreste, børn, karriere og penge.⁹⁵ Disse kernefamilieforestillinger med Volvo og stort hus er han på grund af sit helbred og sin økonomiske lavstatus som førtidspensionist ikke i stand til at tage del i. Selv føler han at passe bedre ind i den generation, som kom før ham. Han siger:

Så på den måde, det med alderdom, så kommer det måske til at passe bedre og bedre med tiden. Jeg er heller ikke bange for at blive gammel, det var det, jeg sagde. Det er bestemt ikke noget, jeg frygter, tværtimod, vil det måske klæde hele pakken.

På samme måde som danskeren med anden etnisk baggrund gør han sig sine refleksioner om den stigmatisering, han oplever, fordi han er handicappet og må leve med sin overførselsindkomststatus:

Fordi herhjemme, synes jeg, at jeg alt for hurtigt kommer i en eller anden kedelig boks: gift, førtidspension. Den får jeg meget sjældent, når jeg er ude at rejse. Men jeg vil også sige, at når man er ude og rejse, så er alle rejsende næsten pr. definition interessante,

⁹⁵ Han siger følgende om sine jævnaldrende: *Generationen i dag er ekstremt egocentret, og det er meget med, at man skal kunne vise sig frem i det rigtige tøj, med den rigtige bil. Statussymbolerne betyder rigtig meget, og det kommer jeg jo aldrig rigtig med på.*

fordi vi kommer fra forskellige steder og med forskellige forudsætninger og sidder og snakker som fuldstændig fremmede.

Her er der ikke råd til at vente. Begge personer ved, at deres drømme skal realiseres her og nu, da alvorlige kroniske sygdomme kan og sikkert vil spænde ben for udfoldelser senere hen. Kernen i deres livsform og deres attitude til livet er, at det handler om et godt liv nu.

8.5 Den berejste

Manden, vi dvæler ved i dette afsnit, er 36 år. Han er universitetsuddannet og har efter endt uddannelse konsolideret sig økonomisk. Således ejer han i dag en lejlighed i et attraktivt kvarter i København samt et sommerhus i Nordsjælland. Han fortæller, at hans økonomi er bedre end hans forældres. Han satser ikke på at få folkepension, men på at kunne klare sig selv. På interviewtidspunktet venter hans kone deres første barn.

Hans arbejde har bevirket, at han har rejst meget. Indtil interviewtidspunktet har han besøgt 70 lande.

De forventninger, han har til et godt liv som gammel, tager udgangspunkt i, at det ikke skal være i Danmark, at han bosætter sig. Han er derimod meget betaget af Malaysia, hvor han godt kunne finde på at slå sig ned. Om livet som udstationeret, og hvordan det perspektiverede hans syn på tilværelsen, fortæller han:

Meget, specielt Malaysia, fordi hele livsstilen og livsformen i Malaysia er meget, meget anderledes end i Danmark. Altså, at leve i Malaysia som dansker med relativt mange penge, som man har i forhold til den gennemsnitlige malaj..., at du har 'full time maid': hushjælp, som kommer om morgenen og laver morgenmad til dig og laver alt rengøringen og så laver aftensmad til dig igen om aftenen. Det er 30 grader hver eneste dag hele året rundt, så alt foregår udendørs og i korte bukser, og du kan altid hoppe i poolen, når du har fri fra arbejde, og så kan 'maiden' servere drinks, hvis du har lyst til det. Så det er på den måde en enorm let tilværelse. Du har ingen forpligtelser, fordi du tjener relativt mange penge, og

du har ikke familiære forpligtelser, fordi din familie ikke lige er ved døren, dvs. al din tid og alle dine penge går til fritidsforhold. Man lever på det, der hedder en netløn, at det man får, det er lomme penge, fordi firmaet betaler bil, bolig og hjemrejse, og du betaler ikke skat, dvs. det gør firmaet for dig, så du får en netløn sat ind på kontoen hver eneste måned, og det er det, du har og leve for. Så det er en utroligt let tilværelse, du bliver hurtigt meget forkælet, kan man sige, fordi det er så let for dig.

Han drømmer om, at han på et tidspunkt sammen med sin hustru kan åbne et hotel på en tropeø. Han beskriver stedet sådan:

...Et sted hvor min hustru og jeg, og måske vores børn, måske vores forældre, måske nogle venner, whatever, kunne bo sammen og prøve det hotel der, og så have det fantastisk der. Det kunne være en drøm, at hvis man får sådan et hotel, eller golfressort eller sådan et eller andet. Jamen så tror jeg ikke, at jeg bliver pensioneret som 60-årig. Så bor man jo der, så har man det godt der.

Der er to forhold, der har gjort, at han godt kan se sig selv i udlandet på sigt. Det ene det er, at han mener, det er ”fantastisk rent levemæssigt”. Det andet er, at afstandene i dag er så små, at det ikke er et problem for forældre eller venner at komme på besøg.

Han ønsker ingen begrænsninger og bindinger i sit liv. Han mener ikke, at han har forpligtelser over for sine forældre, så lidt som han forventer, at hans – med tiden forhåbentligt – to børn skal føle sig forpligtet over for ham. I drømmen er det det lette liv, som er i centrum. Et liv, hvor man er privilegeret, uden ansvar, men dog i tæt samspil med sin kone.

Som perspektivering af denne relativt unge mands drømme og hidtil levede liv skal kort berettes om en jævnaldrende for derved at vise, hvor forskellige man kan være, selv om man er jævnaldrende og tilhører samme generation. Kvinden er 39 år, bor i en landkommune og har færdiggjort Folkeskolen. Hun er gift, har selv tre børn og et pap-barn og hun arbejder i fiskeindustrien. Dette job regner hun med at fortsætte med frem til pensionsalderen. Faktisk kunne hun godt tænke sig, at blive ved med at arbejde længere. Hun anser sig selv for at være

for gammel til at tage mere uddannelse, og derfor ser hun fiskeindustrien som den eneste arbejdsplads for hende i årene fremover. Hun betegner sig selv som en ”almindelig borger”.

På spørgsmålet om, hvordan kvinden gerne vil, at livet skal forme sig, når hun bliver ældre, svarer hun bl.a.:

IP: Jamen vi kan foretage os en hel masse sammen. Skulle en af os stadig have et kørekort, så kunne vi køre ture. Det elsker vi, og det gør vi også nu.

I: Er det så her i Danmark eller er det også i udlandet?

IP: Det er nu i Danmark, at vi kører. Jeg siger tit, at så længe vi ikke har set Danmark endnu, så behøver vi ikke tage til udlandet.

I: Er det så med campingvogn?

IP: Nej, lige nu, når vi camperer, så tager vi telt med, og så er børnene med, og så er det det. De elsker det.

Ikke alene er hendes ønsker for en god alderdom med til at sætte den berejste akademikers ønsker og drømme for et godt liv som gammel i perspektiv, men de vidner også om, at der er stor forskel på de krav, man kan stille, og de drømme, man kan drømme.

Også på anden vis adskiller kvinden sig fra kosmopolitten, fordi hun håber, at hun kan bo i nærheden af sine børnebørn, når hun bliver ældre. Hun ser det som sin pligt at træde til med pasning og andet. På den anden side regner hun også med, at hun og manden vil modtage hjælp fra børn og børnebørn. Her er der altså fortsat tale om et fælles bånd, som ikke kun er følelsesmæssigt, men også reciprokt på andre måder generationerne imellem.

8.6 De uddannede

Et af spørgsmålene i dette projekt er, om de højtuddannede føler et andet ansvar med hensyn til valg, som træffes livet igennem. Et andet spørgsmål er, om højtuddannede har andre forventninger til livet som ældre.

Materialet viser en sammenhæng mellem alder og uddannelsesniveau. Jo yngre de medvirkende er, jo mere uddannede er de, eller vil de med tiden blive. Som allerede nævnt, er det ikke uproblematisk at tage yngre menneskers forestillinger og tanker om det gode liv for pålydende, fordi det nemlig er vanskeligt for denne alderskategori at forestille sig selv som gamle, da alderdommen ikke er den livsfase, man har fokus på.

De få højtuddannede (hvoraf en blev omtalt som den berejste i forrige afsnit) har ikke en mere samfundsmæssig ansvarlig holdning, hvis man hermed forstår, at de i deres ønsker til et godt liv som gammel har fokus på, hvad de kan bidrage med til samfundet. Derimod er der såvel for de højtuddannede i 30'erne og 40'erne snarere fokus på deres personlige udbytte af et godt liv som gammel.

Til det kan man selvfølgelig indvende, at det også er, hvad projektet lægger op til, men denne individualisering er samtidig en del af en mere generel samfundsmæssig udvikling. Du er selv ansvarlig for at lykkes som individ, og dermed er det også dig selv, der er ansvarlig for, at du træffer de rigtige valg. Denne tendens kan dog nuanceres gennem to konkrete eksempler.

Den ene er en mand på 42 år, som har taget studentereksamen (som den eneste i sin familie) og har gået på Handelshøjskolen. Sidstnævnte uddannelse blev dog ikke færdiggjort. Senere er han blevet uddannet som salgsassistent i det private erhvervsliv. På interviewtidspunktet er han salgschef i en mindre virksomhed. Han er gift og har tre børn.

Den anden af de medvirkende er en kvinde på 46 år. Hun er uddannet cand. mag. med hovedfag i dansk og bifag i musik. Grundet arbejdsløshed, da hun blev færdiguddannet, er hun i dag musikpædagog på et plejehjem. Hun er gift og har to børn.

Manden giver udtryk for, at jo mere højtuddannet du er, jo mere ”go” skal du have i dit liv. Han mener netop, at det kendetegner uddannede mennesker, at de ikke ønsker stagnation eller at gå i stå i deres liv. Han distancerer sig fra jævn-

aldrende mennesker i den forstand, at han føler, han er yngre end dem. Han siger bl.a.:

Jeg føler mig yngre. Altså, jeg ser nogle gange dem, som jeg har gået i klasse med fx i Folkeskolen. Det er forfærdeligt, de ser gamle ud og virker også gamle....

For nogle af dem, han gik i Folkeskolen med er ”gået i stå” på den måde, at de har affundet sig med, at de har fået hus, børn og arbejde, som de passer hver dag. De bruger ikke, siger han, livet og er ikke opmærksomme på, hvad livet kan byde dem.

Har man fået en højere uddannelse, vil det afspejle sig i livet siden hen, når man for eksempel går på pension. Han taler om, at man vil opretholde et ”højt niveau”. Han husker selv sine bedsteforældre:

....det var et helvede, syntes jeg, for dem. De var jo så fremmede for mig, som jeg ved ikke hvad, det var jo det. De var gået i stå, de ville jo ikke noget mere, de havde jo ingen intentioner om at lære deres børnebørn at kende engang, og så kan jeg ikke bruge det til noget, det kan jeg virkelig ikke.

Han mener ikke, at man behøver at stille krav til pensionister i fremtiden. På grund af det generelt hævede uddannelsesniveau vil de kommende ældre være helt anderledes end dagens ældre. De vil stille krav til tilværelsen, og de vil være motiverede for at forfølge nogle mål. Det er positiv udvikling, som, ifølge ham, vil betyde mere aktive, engagerede og motiverede ældre borgere.⁹⁶

Han mener endvidere, at det danske samfund skulle kombinere den sydeuropæiske og den velfærdsstatslige model. Personligt håber han, at han, når han bliver gammel, kan bo sammen med sine børn og kan passe børnebørnene. For ham vil det være lykken, at børnebørnene kan være sammen med bedsteforældrene efter skole. Et andet forslag til et godt liv som gammel, som kommer frem flere gange i løbet af interviewet, er en udvidelse af den frivillige hjælp, hvor ældre

⁹⁶ Dette ganske vigtige forhold vil blive uddybet i det følgende kapitel.

hjælper andre ældre. Han mener nemlig, at når man starter som besøgsven, ender det nok med, at man med tiden bliver venner eller veninder. Et andet forslag går på at give de ældre i samfundet mange flere oplevelser, fx ved at lade alle pensionister køre gratis i bil eller i tog. Det ville stimulere folks interesse for at opleve noget andet.

Han ønsker selv, at han kan komme ud og opleve noget, når han bliver ældre. Som han siger:

Jeg vil ud og se nogle ting, som jeg ikke har haft mulighed for nu, fordi jeg ikke har haft tid, eller jeg ikke har råd, eller fordi jeg gerne vil prioritere familie osv., og det vil jeg ud og se til den tid, jeg vil ikke stå stille. Så vil jeg ud og være med, altså hvis jeg kan udrette noget til den tid, så vil jeg gøre det, men primært vil jeg ud og se noget andet og så kunne leve en dejlig alderdom med min kone og min familie. Hans drøm er et lille hus ved havet, hvor familien kan samles.

Opsummerende i forhold til den 42-åriges tanker og forestillinger om det gode liv som gammel kan det siges, at han ønsker at kompensere for sit hidtidige travle liv med børn, hus og karriere, for i højere grad at koncentrere sig om at opleve noget af det, livet og verden har at byde på, men han fører samtidig de tætte familiebånd videre og bygger således i høj grad på kontinuitet i tilværelsen. Han vil udbygge de ordninger, der bygger på, at ældre hjælper ældre, idet han ser mange fordele i den model frem for den nuværende, hvor hjælpen tildeles fra det offentlige. Bag det ligger en kristen tankegang, hvor de ressourcestærke hjælper dem, der har behov. Han regner selv med at blive en af de ressourcestærke ældre.

Den anden, som skal omtales her, er den 46-årige kvinde, der arbejder som musikpædagog på et plejehjem. Hendes uddannelses bifag er så integreret en del af arbejdslivet og livet i det hele taget, at hun, når hun standser på arbejdsmarkedet, vil hellige sig musikken; men også litteraturen vil komme på dagsordenen.

Hun fortæller:

Nej, men jeg tror bestemt ikke, at jeg får svært ved at få min tid til at gå. Alle de bøger, der skal læses, al den musik, der skal lyttes til. Jeg skal også til alle de åbne generalprøver, jeg kan komme til i Radiohuset, Malko konkurrencer.

Det er ikke usandsynligt, at hun vil opsøge viden, når hun er gået på efterløn:

Det kunne man da snildt gøre. Jeg tror da også godt, at man kunne både begynde at læse og studere og et eller andet, altså man kan jo gøre det på mange måder. Altså, man kan gå på Folkeuniversitetet, eller man kan gå på noget aftenskole, men man kan jo også bare selv gå på biblioteket og sige, nu har jeg altså lyst til at kaste mig ud i at læse hele Ibsens forfatterskab, eller hvad det nu måtte væreSamtidig må vi så også sige, at mit arbejde det er jo sang og musik, og det er livsglæde, og det er livskvalitet, og det vil jeg jo altid blive ved med at dyrke, om så folk kan holde ud at høre på mig – altså det kan godt være, at jeg ikke synger så godt mere, når jeg bliver 65, så kan det godt være, at de ikke har lyst til, at jeg skal komme ud og underholde, men hvis jeg stadigvæk kan spille klaver og lave noget hygge, og man stadigvæk har lyst til at gøre det i ny og næ, så kunne det da være fint nok. Det er altid sjovt at musicere og være sammen med folk.⁹⁷

For denne højtuddannede kvinde er der ikke tale om brud eller diskontinuitet i livet. Hun ønsker derimod mere af det, som hun aktuelt kan lide og er optaget af. At hun selv kan bestemme, hvad tiden skal bruges til, når hun trækker sig tilbage fra arbejdsmarkedet, er kun positivt.

⁹⁷ Ifølge en anden undersøgelse, har ”livslang læring” og ”personlig udvikling” ingen grænse for dagens seniorer og det er måske derfor, at andelen af de 50+årige, der begynder på en videregående uddannelse, er firedoblet over de seneste ti år (Greve & Gregersen 1999). Rejsebranchen har også kunnet mærke tendensen og der er stor efterspørgsel fra seniorer, som ønsker at komme på sprogskole i for eksempel Spanien, Italien og Frankrig. Disse seniorer vil altså mere end blot holde ferie; de vil også forstå kulturen og menneskene i de lande, de besøger (ibid.).

Til forskel fra den 42-årige mands ønsker nærer hun ingen drømme om at besøge verdens eksotiske himmelstrøg, men derimod at kunne fortsætte med at tage til Christiansø, ”paradis på jord”, som hun kalder det, som hun nu har gjort hver sommer i snart 25 år. Familien vil fremover være en central del af hendes liv, men hun nærer ingen håb om, at hendes børn vil tage sig af hende, hvis hun måtte få behov. Ej heller regner hun med, at hun skal tage sig af sine egne forældre.

8.7 Social klasse og køn

Kvinden er 76 år og tidligere talepædagog. Hun er enke, har en biologisk søn og to papbørn samt børnebørn og oldebørn og lider af en kronisk sygdom, som hun har levet med i flere år.

Hun fortæller følgende om sin generation:

Den kendetegner det, at vi har været aktive. Vi har været økonomisk uafhængige af vores mænd. Vi har haft meninger, vi er blevet hørt, vi har kunnet deltage i offentlige debatter osv. Som kvinder har vi fået en identitet og en bevidsthed, og det gør også, at vi finder os ikke i så meget. Den generation, jeg tilhører, er en mere selvbevidst generation, end den generation min mor tilhører, for hun burde have haft en uddannelse, men det havde pæne damer ikke dengang. De blev gift og fik børn, og var en god kone, og havde selskaber og sådan noget. Min generation har så oplevet, at vi fik uddannelser, altså nu taler jeg om mit miljø, og vi havde arbejde, og det vigtigste var, at vi var økonomisk uafhængige. Vi kunne selv bestemme, om vi ville have børn eller ikke børn. Det er en masse ting, som gør, at vi nu egentlig har nogle gode kort på hånden. Det er også derfor, at vi brokker os over at skulle føle os gamle. Vi vil ikke finde os i at blive skubbet ud eller få at vide, at man da ikke behandler gamle mennesker på sygehuse mere. Det finder vi os ik-

ke i. Vi har nogle krav til en respekt for os, og en respekt for, at vores værdighed bliver holdt i gang.⁹⁸

Kvinden er meget bevidst om, at hun tilhører en privilegeret borgerlig gruppe i samfundet eller et samfundslag, som havde ovenstående muligheder, og som udnyttede dem. Hun fortæller, hvordan hun hiver fat i jævnaldrende mennesker og siger:

I skal ikke..., altså dem, der føler, at de har bare gået hjemme eller de har netop været afhængige af manden osv. Jeg føler en stolthed over at være kvinde, og over at have mulighed for at lave nogle kvindefællesskaber og holde fast i, at vi er noget, hvad enten vi er mænd eller kvinder, og hvad enten vi er unge eller gamle. Men specielt som gamle skal vi ikke lade os..., vi har en mening, og vi har været med til – det er helt banalt – at bygge det her samfund op. For mig er det vigtigt, at det jeg selv har følt det som en identitetsudvikling at give det videre til nogen, som ikke har været så heldige, som jeg har været.

Hun har følt det som en forpligtelse at give denne selvbevidsthed videre til andre kvinder, som har levet et andet liv end hende. En sådan social ansvarlighed ses også i nedenstående interviewuddrag, hvor hun samtidig kommer ind på betydningen af netværk; et netværk præget af kvalitet frem for kvantitet vel at mærke. Om det fortæller hun:

⁹⁸ Den frigørelse, som kvinden beskriver, er blevet mere og mere tydelig, hvilket også fremgår af interviewene med de markante bidragydere. I interviewet med Jytte Hilden, som på interviewtidspunktet er i begyndelsen af 60-erne, fremfører hun, at der i hendes generation af kvinder er tale om den selv samme bevidstgørelse. Hun ønsker i dag at indføre et ekstra livsafsnit i livet, således at vi begynder at tale om barn, ung, voksen, SENIOR og så gammel, fordi kvinder på hendes alder ønsker at være til stede og være synlige i samfundet. Derfor mener hun, at man som SENIOR sagtens kunne arbejde 10-12 år mere. En anden markant bidragyder, Lone Kühlmann, fortæller om kvindens tidligere usynlighed i polis, at den er analog til de ældres usynlighed i dag og fremfører:

”...at gamle mennesker i dag faktisk står i den situation, som kvinder gjorde, da jeg var ung, på mange måder. Det er nogle, man taler om, hvad de har godt af, og hvad de ikke har godt af”.

... Jeg har fire forskellige kvindegrupper, hvor vi drøfter netop sådan nogle ting der. Det er noget med det her netværk, hvor vigtigt det er, at man laver sig et netværk som gammel, og man begynder på det allerede som yngre. At man sørger for at have skolekammerater, eller det kan være inden for familien....., at man sørger for at have nogen, der får en til at tænke nye tanker og sortere i nogle gamle tanker og smide nogle gamle tanker væk. Det hører måske også med til at blive gammel..., jeg er blevet mere opmærksom på, hvem jeg gider omgås. Jeg gider ikke det der small talk. Det er min tid for... jeg er god til det og jeg kan det godt, men jeg gider det ikke.

Som afslutning på dette kapitel vil vi lade kvindens ord, hvor hun beskriver henholdsvis en god dag og sine tanker om døden, tale for sig selv:

En god dag er, hvor jeg ikke behøver at stå op før kl. 10, hvor jeg kan ligge..., jeg vågner ret tidligt, og så står jeg op og laver min morgenthe og henter avisen, og så går jeg i seng igen, og katten kommer ind og lægger sig i fodenden. Altså for mig en god start på dagen. Så læser jeg avis og skriver det, jeg nu kommer i tanker om ned. Det skriver jeg ned. Så ringer telefonen, eller jeg ringer selv og så kl. 10, der står jeg op..., og så er det en god..., jeg har mange gode dage, for en god dag, det er også en dag, hvor jeg ikke skal noget som helst. Det er det jeg kalder en 'Karpedag', hvor jeg bare kan sidde ligeså stille som karperne i vandet og tage ind og tænke og lytte til mine egne tanker. Det er en slags god dag. Så har jeg en god dag, hvor jeg siger: "Nej, i dag, der kan jeg være i haven". Nu skal jeg have klippet alt det visne, nu skal jeg gå og tale med mine blomster, eller jeg kan hænge vasketøj op. Altså jeg kan gøre nogle af de ting, jeg kan gøre. Som du kan se, jeg kan passe haven ved at sidde på min skammel, og så kan jeg luge osv. En anden god dag er også, hvis jeg ved, at jeg skal noget, fx at du kommer. Det var vel nok dejligt, for så bliver jeg sat i gang med at tænke over et eller andet. En god dag er også, når jeg i aften skal ud og spise med nogle gode venner, hvor vi virkelig kender hinanden godt. For mig er en god dag enten, at være helt alene med mig selv og sige "Ih, hvor er jeg glad for, at jeg er alene med mig selv i dag", eller at sige "Hvor er jeg glad for, at jeg skal være sammen med nogle go-

de mennesker i dag”, og; ”Nu skal jeg lave noget dejlig mad i dag, mon ikke jeg skulle prøve den opskrift?” Det er meget banalt – jeg er et meget banalt, et hverdagsmenneske. Jeg kan lide mit hus, mit hjem og min have og mit liv.....Jeg følger med i, hvad laver mine mennesker egentlig, hvor er de henne? Hvis nogen også spørger, hvordan jeg har det, er det en ekstra god dag, for så kan jeg begynde at snakke om det. Det er noget med kontakter, men også det, at kunne være alene uden at gå i panik. Det er en god dag (min fremhævelse).

Siden siger hun om:

Min forventning er også, at jeg kan nå at indstille mig på at se døden i øjnene. Det er jeg ikke nået til endnu. I øjeblikket lever jeg for evigt, men jeg ved godt, at det er ikke helt realistisk.

8.8 Sammenfatning

Sigtet med dette kapitel har været at give stemme til det enkelte individs fortælling om sit liv og hans eller hendes forventninger og ønsker til et godt liv fremover. Formålet med kapitlet har ydermere været at fremhæve, hvor mangfoldig den danske befolkning egentlig er.

Ønsker vi at forstå baggrunden for de forventninger og ønsker, som de medvirkende har til deres liv fremover, er det nødvendigt at se på tidspunktet i deres liv (hvad vi kunne kalde interviewtidspunktet) for dernæst at se på, hvad de ønsker at bringe med sig, og hvad de ikke ønsker at bringe med sig. Kapitlet kan dog stadig ses som en slags typologisering. Det er nemlig også vor formodning, at læseren kan nikke genkendende til det enkelte menneskes selvfremsstilling eller den individuelle stemme.

Ud over at kapitlet tager højde for den mangfoldighed, som præger det danske samfund, har den specifikke inddragelse af de sociokulturelle parametre også tydeliggjort flere forhold. Hvad vi kan konkludere er, at selvet langt fra er opløst, sådan som de postmoderne teoretikere taler om. De interviewede er mennesker med hver deres historie placeret i historien.

Derfor kan det konstateres, at den, vi bliver som ældre, afspejler vort liv og den sociale kontekst eller kultur, vi er vokset op i. Det skulle også være fremgået, at der er stor forskel på de krav, man kan stille til det gode liv som gammel, og parallelt hermed er der også forskel på de drømme, man kan drømme. Det så vi for eksempel meget eksplicit i forbindelse med den 36-årige, som på længere sigt påtænker at bosætte sig i udlandet, og hans jævnaldrende, der tænkte sin alderdom i den samme region, som hun boede i på interviewtidspunktet. For hende vil det være fuldt ud tilstrækkeligt at rejse i Danmark.

Selv om det er en afgørende pointe, at vi ikke ser os selv som løsrevet fra det liv, vi lever, så er danskerne anno 2004 ikke repræsentanter for et cyklisk eller et mekanisk livsløb. Den enkelte har mulighed for at præge sit liv, hvilket også er forsøgt anskueliggjort i behandlingen af de enkelte stemmer. Her har vi, som nævnt, behandlet, i hvilket omfang den enkelte forventer og ønsker mere af enten det ene eller det andet fremover i livet. Nok har vi forskellig ”kapital” at gøre godt med, men vi er ikke prisgivet og underlagt disse kapitaler. Sagt på anden vis, vi er også selv i et vist omfang med til at præge og skabe vort liv i sammenhæng med et samfund, som aldrig står stille.

En pointe er, at det man har kunnet lide i sit liv hidtil, vil man gerne skal fortsætte i fremtiden. Det ser vi blandt andet hos landmanden, som pensionerede sig selv som 40-årig. Han kan ikke forestille sig et liv, hvor han ikke arbejder eller er i gang med et visionært og økonomisk forsvarligt projekt. Den ikke-etniske dansker ønsker et liv som gammel, hvor han opnår mere frihed til at kunne lave det, han virkelig brænder for, nemlig at designe, hvilket livet som selvstændig ikke levner rum for på interviewtidspunktet. Samtidig ønsker han en alderdom, hvor han opnår andre menneskers respekt. Her ser vi et eksempel på en værdi, som han ønsker mere af, fordi han oplever at være stigmatiseret i det danske samfund. Skal han opnå at bryde med denne stigmatisering som ”tredjerangs borger”, vil det sikkert ikke være i Danmark han bosætter sig som gammel, men i USA eller Iran.

At vi har langt flere muligheder for at påvirke vores liv og identitet end tidligere, kommer også frem i den 58-årige kvindes fortælling. Hun ser med misbilligelse på ungdomsdyrkelsen i vort samfund og håber på et godt liv som ældre, hvor ikke kun alderdommen har værdi, men hvor alle aldre har værdi. I dette håb ligger også en afstandtagen til konsumtionssamfundets muligheder for at ændre sit udseende, jf. dagens udbud af kosmetiske indgreb, som kan maskere de fysiske tegn på, at man ældes.

Kapitlet har også forholdt sig til, hvorvidt højtuddannede føler et andet ansvar over for samfundet end de ikke højtuddannede og/eller, om de højtuddannede har andre forventninger end de ikke højtuddannede, som har medvirket i undersøgelsen.

De højtuddannede har en kapital, som de kan bygge videre på i deres liv. Et eksempel, som vi hører om i kapitlet, er den kvindelige akademiker, som ikke har vanskeligt ved at forestille sig, at hun senere i sit liv – via biblioteket – vil tage på rejse i Ibsens forfatterskab. Det vil sige, at som højtuddannet vil man i højere grad stille krav til indhold i tilværelsen, og man er bekendt med, hvordan man selv finder information og tilegner sig viden.

Men generelt er der ikke tale om, at en højere uddannelse korresponderer med et større ansvar over for fællesskabet. Dette kan bl.a. forklares med, at i en allerede meget individualiseret tid er uddannelse på mange måder med til at forstærke individualiseringen yderligere. Gennem tilegnelse af viden, opøves man i at tænke og handle selvstændigt. Denne prægning afspejles også i de højtuddannedes ønsker for et godt liv som gammel. Samtidig er en høj uddannelse også med til at forbedre ens muligheder for at gøre karriere. Karriere er noget, den enkelte gør eller præsterer, jf. at man realiserer sig selv gennem sit arbejde. Alt i alt, kan vi ikke konkludere, at højtuddannede har større fokus på, hvad de kan bidrage med til kollektivet, når de bliver ældre.

Ikke desto mindre er der alligevel en måske mindre bevidst måde, man kan bidrage på, som kommer frem i den 76-årige kvindes fortælling. Hun er datter af det bedre borgerskab og har derfor fra begyndelsen været privilegeret. Det var nemlig ikke normen, at kvinder fik uddannelse, da hun var ung. Igennem hendes beretning om sit liv og sine forventninger til livet og dets værdier ses det, hvordan hendes ressourcer spreder sig som koncentriske cirkler i samfundet. Hun føler et socialt engagement og en social forpligtelse. Og hun holder af hverdagen!

Sidst skal omtales de medvirkende, som har en alvorlig kronisk lidelse. I deres narrativer beretter de om, at de fundamentalt set ikke forventer sig noget af livet fremover. De ved, at det er nuet, det handler om, da tiden kan og efter al sandsynlighed vil forværre deres lidelser. Der er ikke råd til at vente, men livet skal leves og bruges nu.

9. Et godt liv som gammel og ældrepolitikken

Formålet med dette kapitel er at belyse udvalgte aspekter af ældrepolitikken med fokus på de værdier, som de – på daværende tidspunkt otte repræsenterede partier i Folketinget – står for. Ud over de socialpolitiske ordførere på Christiansborg har også formanden og næstformanden for Kommunernes Landsforening (KL) medvirket. Det giver mulighed for at sammenligne det lands- og det kommunalpolitiske perspektiv, når det drejer sig om indholdet af et godt liv som gammel. Sigtet er alene at afdække en række elementer af ældrepolitikken og ikke at præsentere et detaljeret program for de enkelte partiers eller KL's syn på ældrepolitikken.

Kapitlet vil først give en indføring i en række overordnede ligheder og forskelle mellem partierne. Det i den sammenhæng grundlæggende spørgsmål er, om ældrepolitikken hviler på et fælles værdigrundlag. På det næste trin vil de interviewede politikeres visioner inden for ældrepolitikken blive udfoldet. Til sidst vil vi se på, om der eksisterer en spænding mellem de værdier og ideer, som velfærdsstaten orienterer sig efter, og den virkelighed, der præger borgerens forståelse af hans eller hendes verden.

Det er selvsagt et mere end meget ambitiøst mål. Bogen kan selvfølgelig ikke give et dækkende og generelt svar på dette spørgsmål, men det kan forhåbentligt bidrage til en dialog og debat om, hvorvidt der er en rimelig grad af overensstemmelse mellem ældrepolitikken, og hvad der rører sig i befolkningen, som det er søgt afdækket gennem samtalerne med de udvalgte såkaldt almindelige danskere.

Begrundede refleksioner over dette tema kan medvirke til en overvejelse af, om den nuværende ældrepolitik skal gælde fremover eller om den trænger til en revurdering. Det centrale spørgsmål er, om politikernes ældrebilleder og visioner for et godt liv som gammel stemmer overens med de udvalgte danskeres forestillinger.

9.1 Hvem er de ældre? Hvad er ældrepolitik?

I spørgeguiden har flere af spørgsmålene taget udgangspunkt i, at ældrepolitik er et særskilt område inden for det socialpolitiske felt. Det kan imidlertid være en kunstig måde at se socialpolitikken på. Grundspørgsmålet er i virkeligheden, om der overhovedet er noget, der hedder (eller bør hedde) ældrepolitik, eller om opdelingen blot spejler en tankemåde, som reelt fastholder, at de ældre udgør en kategori i sig selv, selv om de i næsten alle henseender adskiller sig fra hinanden i mindst samme grad, som tilfældet er, når det drejer sig om andre befolkningsgrupper afgrænset på den ene eller den anden måde.

Der er flere af de socialpolitiske ordførere, som er opmærksomme på, at når det drejer sig om politik i praksis, er det vanskeligt ikke at fastholde denne kategoritænkning, men det er samtidig tankevækkende, at samtlige otte fremfører det synspunkt, at de gerne vil gøre op med den forestilling, at ældrebefolkningen udgør en homogen gruppe. I et yderpunkt anerkender de, at ældrebefolkningen er lige så forskellig, som den øvrige befolkning, og derfor kan man med rette spørge, hvad der skulle berettige en specifik politik for den såkaldte ”gruppe”, når det mere end antydes, at der ikke er noget - bortset fra en mere eller mindre vilkårlig aldersgrænse - der kan tjene til at afgrænse ”gruppen”.

For eksempel svarer den konservative socialpolitiske ordfører på et spørgsmål om, hvad Det konservative Folkeparti, anser for ældrepolitikens hovedtemaer:

Ældrepolitik er jo mange ting. Ældrepolitik er også sundhedspolitik, og det er socialpolitik, og det er kulturpolitik, og det er mange ting. Det, jeg beskæftiger mig mest med, det er socialpolitik. Der er jeg med til at lave noget, som, hvordan sørger vi for, at de ældre, der har brug for det, får en ordentlig, anstændig hjemmehjælp, og at de ikke bare bliver påduttet en løsning, som ikke passer til dem selv. Og så er det selvfølgelig sådan nogen projekter som, hvordan sørger man for, at de her ældre mennesker får etableret sig. Altså

også når man bliver mindre mobil, hvordan sørger man for, at man helst får hjulpet sig selv i gang med at kunne deltage aktivt i et udadvendt liv, også når man går på pension, eller mister sin ægtefælle og derfor kommer til at sidde alene....

Charlotte Dyremose har decideret noget imod den forestilling, at de, der har nået de 65 år, er i en anden kategori som menneske; et menneske, der er – for at bruge hendes ord – ”anderledes og mystisk”. I stedet skulle man reservere socialpolitikken for dem, der har behov, og ikke i samme åndedrag omsvøbe en anden gruppe mennesker, bare fordi de tilfældigvis er fyldt 65.

Den på daværende tidspunkt socialpolitiske ordfører for Venstre, og nuværende socialminister, Eva Kjer Hansen, ønsker også at gøre op med det ensidige syn på ældre, at fordi man når en bestemt alder, tilhører man en dårlig stillet gruppe, der har brug for hjælp. Ifølge hende kunne denne erkendelse begrunde en differentieret hjælp, sådan at man fremover brugte ressourcerne på dem, der virkelig har behov.⁹⁹

Tilsvarende siger den socialpolitiske ordfører for Kristendemokraterne, at ældre mennesker er lige så forskellige som unge mennesker – de er bare blevet ældre.

Det radikale Venstre ligger på samme linje. De radikales socialpolitiske ordfører, Margrethe Vestager, fremhæver, at deres hovedtema inden for ældrepolitikken er et langt opgør med et bestemt billede af den ældre. Som hun siger:

Man kan sige, at det, du mener med hovedtema, er et meget langsigtet opgør med forestillingen om, at det at blive ældre er en social begivenhed. Og dermed at få adskilt alder og behov for offentlig støtte, sådan at man i højere grad sørger for, at de, der virkelig har behov, får det, og dem, der ikke har behov, de lever så at sige et almindeligt liv. Det kan godt være, de ikke har en lønindkomst, men så har de en pensionsindkomst, men det er ikke det at være pensionister, der gør dem til objekter for at det offentlige skal give dem et eller andet. Det er sådan det overordnede.

⁹⁹ E. K. Hansen omtaler her to grupper, nemlig brøkpensionisterne og de selvstændige. Brøkpensionister har ikke optjent retten til fuld folkepension, fordi de ikke har boet i Danmark i 40 år. Selvstændige, der ikke har foretaget nogen opsparing, nævnes også.

Vestager mener, at meget af dagens politik¹⁰⁰ handler om, at det er synd for pensionisterne, og det bliver værre for pensionisterne. Andre vil dem kun ondt. I sammenhængen giver hun følgende, måske lidt karikerede billede, af en ældre kvinde:

Der bliver hele tiden tegnet et billede af sådan en lille gammel dame, en meget skrøbelig gammel dame med rollator på vej ned efter BT og kaffefløde, som sidder helt ensom i sin lille ret dårlige lejlighed et eller andet sted.

Essensen er her, at nok findes hun, men denne lille skrøbelige dame findes sammen med hundredtusindvis af andre mennesker, og derfor går de Radikale imod forestillingen om ældrechecks og pensionister som gratister i forskellige sammenhænge. Implicit giver Margrethe Vestager udtryk for sin forståelse af den betydning, stereotype forestillinger om ældre kan have, jf. Charlotte Wiens analyse af ældrebilledet i medierne.¹⁰¹ De radikale ønsker således også at fokusere mere på borgernes behov frem for at lægge vægten på deres konkrete, kronologiske alder.

Socialdemokraternes socialpolitiske ordfører på daværende tidspunkt, Sandy Brinck, fremhæver, at de ældre burde gøre oprør mod det ensidige billede af de svage ældre. Hun mangler i den offentlige debat nuancer, så den ældre del af befolkningen bliver ligeværdig med alle andre borgere i det danske samfund. Der mangler en tiltro til og en viden om, at de ældre også har noget at byde på. Derfor er det forkert at hævde, at samfundets medlemmer i en bestemt aldersgruppering er nået til en fase, hvor samfundet – alene af aldersbetingede grunde – skal sørge for dem.

Dette billede går igen hos repræsentanter for SF og Enhedslisten. Line Barfoed fremhæver, hvor vigtigt det er, at de, der arbejder med 'ældre', har visioner – og for så vidt også viden – om, at de ældre er ligesom alle andre og derfor har krav på samme rettigheder og på samme respekt som andre borgere. Hun ser hellere, at man i højere grad tager det ind som led i en generel politisk diskussion, som

¹⁰⁰ Interviewene med politikerne blev foretaget sommeren 2004.

¹⁰¹ Charlotte Wien: "Ældrebilledet i medierne gennem 50 år – en undersøgelse af ældresteretyper i dagbladene fra 1953 til 2003" (2005).

handler om, at man skal respektere mennesker, og at vi skal have ændret vores sociale system, så mennesker bliver behandlet ordentligt.

Dansk Folkepartis socialpolitiske ordfører, Pia Kristensen, er helt på linie med de øvrige politiske ordførere, når det gælder om at betone ældrebefolkningens pluralistiske træk, men hun er den eneste, som fremhæver, at hendes parti er kendt som ”de ældres parti”. Hun understreger, at ældrepolitik er et meget højt prioriteret område i Dansk Folkeparti, både hvad angår de sociale og de økonomiske forhold for pensionisterne: *Jeg føler, at de ældre ved, at vi er et parti, der gerne vil de ældre det godt...*

Men det er alligevel Pia Kristensens holdning, at der er forskellige ældre:

Vi har en gruppe ældre, som er meget ressourcestærke, som både har det fysisk og økonomisk godt. Så har vi en mellemklasse og de meget dårligt stillede ældre. Det er tre billeder, jeg ser, og så ser jeg de demente som en gruppe for sig. Så det er flere billeder, jeg ser, og det er forskellige ting, man skal gå ind og gøre i hver gruppe. Man kan jo ikke behandle dem ens.

Der synes således at være en ganske fælles opfattelse blandt de socialpolitiske ordførere på Christiansborg, som går på, at det er forfejlet at se på de ældre som en homogen gruppe. De ældre er forskellige økonomisk, socialt og sundhedsmæssigt. Det er især hos Dansk Folkeparti, at den holdning gør sig gældende, at man skal være god ved de ældre, selv om partiets ordfører samtidig understreger, at man ikke skal behandle de ældre ens.

9.2 Mediernes foretrukne ældrebillede

Dette afsnit skal kort belyse, hvordan de socialpolitiske ordførere mener, at medierne præger vore ældrebilleder.

Den centrale opfattelse er, at medierne generelt gengiver et billede af de ældre som svage. Det er billedet af den stakkels hjælpeløse ældre, der ikke får skiftet ble etc. etc. Der efterlyses et større fokus i medie billedet på den store gruppe af

ældre, som har det godt, og som måske kun har brug for lidt hjælp.¹⁰² I medierne finder man således ikke ræsonnementer om de ressourcer, de ældre faktisk har. En af de interviewede politikere giver et eksempel på, hvordan en medieomtale kom til at påvirke ældrepolitikken på en meget direkte måde.¹⁰³

Der er blandt flere politikere en klar bevidsthed om, at medierne kan køre en enkelt sag op, som ikke nødvendigvis er dækkende hverken for den konkrete sag eller af mere generel karakter. En medieomtale præget af sensation og skandale burde ikke være baggrund for en ændring i lovgivningen. Line Barfoed siger dog alligevel:

Og der tror jeg meget tit, at Christiansborg er alt for hurtig til at sige, jamen så må vi lave noget om i lovgivningen. Selv om det, der i virkeligheden er galt, er, at man ikke holder lovgivningen, eller der er for få ressourcer, eller der er nogle holdninger, der skal ændres ude omkring, ikke? Og det ændrer vi jo ikke på, ved at vi flytter rundt på teksten i en enkelt lovparagraf. Der mangler vi nogle andre styringsredskaber.

Nogle af ordførerne har klare synspunkter på det samspil, der kan gøre sig gældende mellem den mulige vælgertilslutning og villigheden til at fokusere på en medieomtalt elendighedssag. For eksempel siger Margrethe Vestager i tilknytning til en overvejelse af forholdet mellem billedet af de ældre som svage og det politiske liv i praksis:

¹⁰² Selv om medie billedet generelt omtales som værende med til at skabe en forestilling om de ældre som nogen, man skal have ondt af, og som svage, er der også en anden stereotyp i medierne, nemlig den golfspillende ældre. Her er der, ifølge L. Barfoed, tale om, at myten går ud på, at en stor del af de ældre har masser af penge og bruger dem på at spille golf. De har det glimrende, men gider ikke gå på arbejde mere.

¹⁰³ *Det er historien om den 90-årige i Valby bydel, der fik bevilget en knallert, så han kunne tage hen og besøge sin hustru, der var kommet på plejehjem. Plejehjemmet havde ikke plads til dem begge to... Det var under sidste valgkamp i 2001. Den medførte, at vi efterfølgende lavede en lovgivning, hvor vi gav ret til, at hvis den ene ægtefælle blev visiteret til et plejehjem, så skulle den anden have mulighed for at følge med. I langt de fleste situationer ønsker ægtefællen ikke at følge med, fordi når vedkommende først er blevet så svag, så dement, at man er afhængig af en plejehjemsplads, så er det måske ikke den ideelle måde at fortsætte ægteskabet på at bo sammen (Interview med Eva Kjer Hansen).*

Jeg oplever i meget vid udstrækning, at det er en forestilling, som bliver brugt til et politisk projekt, som ændrer det politiske fra at være en dialog mellem beslutningstagere og borgere til sådan et slags avanceret godgørehedsprojekt. Det hænger sammen med, at de kommunalfolk, jeg kender spredt over hele landet, de har en meget nøgtern opfattelse af ældreområdet, og det hænger sammen med, at de meget tit føler sig fanget, og det er netop en følelse, mellem deres budgetter og deres egen forestilling af, hvad man skal stille til rådighed og så et kolossalt forventningspres. Ikke nødvendigvis fra dem, som har brug for støtte eller praktisk hjælp eller personlig hjælp, men ligeså meget fra pårørende til dem, der har brug for, eller dem der forestiller sig, at de engang får brug for hjælp.

Vi vender tilbage til problemet, når vi senere ser nærmere på interviewene med KL's formand og næstformand. Der er dog en stemme, som opponerer mod udelukkende at skyde skylden på medierne. Det vil, siger Sandy Brinck, være for ensidigt at lægge hele skylden over på presseverdenen. Det er ikke, fordi hun er uenig i, at den svage ældre har en fremtrædende position i medieverdenen, men samtidig handler det også om, at der er behov for en mentalitetsændring i forhold til det at blive ældre. Hun mener, at vi må gøre op med det billede, som fortsat lever i bedste velgående, at når man når en bestemt alder, er der kun en vej, og det er "ned ad bakke". Altså den meget negative opfattelse af det at blive ældre, som vi også har mødt i interviewene med de udvalgte danskere.

Sandy Brinck er ikke alene om at henvise til den høringsproces om "Det aldrende samfund", som foregik på Christiansborg i perioden 2001-2003.¹⁰⁴ Noget af det, som hun fandt udbytterigt ved høringerne, var netop opgøret med forfaldstanken. Det ændrede syn på det at ældes giver et nyt syn på gruppen af ældre som individer og gør op med den forestilling, at fordi man når en bestemt fysisk alder, kommer man til at tilhøre gruppen af svage borgere. Men Sandy Brinck følger op på udsagnet ved at tilføje, at det er politisk meget svært at gå ud og stille krav til en gruppe, som i offentligheden er kendt som meget svag.

¹⁰⁴ På baggrund af høringerne udkom en meget læseværdig rapport, hvis titel er "Velfærd fremover – en udfordring. Folketingets Fremtidspanel 2001-2003". Den er udgivet af Folketinget i 2003. Der har været fire centrale temaer for høringerne: a) økonomi b) arbejdsmarked c) omsorg og sundhed samt d) hverdagsliv og civilsamfund.

Som nævnt tidligere er der samtidig en alternativ myte i mediernes dækning af denne alderskategori, nemlig den golfspillende, økonomisk velstående ældre. Det er ham eller hende, der næppe har tid til at passe børnebørnene, fordi livet drejer sig om golfspillet, samværet med andre golfinteresserede og derudover måske også lige udlandsrejserne. Nok er denne myte ikke repræsentativ for de kommende økonomisk velstående ældre, men vi ved, at der fremover vil blive langt flere velstående ældre, som faktisk er i stand til at klare sig uden folkepensionen. Det vil blive behandlet løbende i kapitel 9.

9.3 Hviler ældrepolitikken på et fælles værdigrundlag?

Politikerne er blevet bedt om at forholde sig til, om ældrepolitikken hviler på et fælles værdigrundlag. Nogle mener, det er et kompliceret spørgsmål. Der er også kommet forskellige svar ud af det, som i høj grad afspejler den enkelte ordførers eget politiske/ideologiske tilhørsforhold. Det kan man for eksempel se på den måde, at Kristendemokraternes socialpolitiske ordfører, Tove Videbæk, lægger vægt på, at talen om omsorg for hinanden, næstekærlighed, pleje og støtte, umiddelbart bringer ældrepolitikken i sammenhæng med det kristne menneskesyn og værdigrundlag. Hun fremfører ikke selv, at ældrepolitikken også kan ses som en sammenhængende del af opbygningen af velfærdsstaten, men på et opfølgende spørgsmål medgiver hun:

.. det tager overhånd ved at socialismen på en eller anden måde kommer ind i det og så siger, at systemet skal nok tage sig af det hele. Så er der ligesom ikke noget ansvar tilbage til mennesket, familien har ligesom ikke ansvaret længere, nu skal vi som systemet, nu som land, nu skal vi nok tage ansvaret og tage os af alt det der.

Der er imidlertid ingen, der sætter grundlæggende spørgsmålstejn ved velfærdsmodellen, som derfor må siges at nyde bred opbakning i Folketinget. Den konservative ordfører fremhæver da også, at der er konsensus om, at folkepensionen skal bevares, og at alle skal have offentlig betalt pleje, når de har behov for det. Der er også opbakning bag, at man skal have adgang til sundhedsbehandling, når den enkelte har et behov. Men diskussionen går så, ifølge Charlotte Dyremose, på, hvor mange penge, der skal sættes af til det på Finansloven, i hvilket omfang man skal tildeles hjælp, om det skal være en privat og/eller en

offentlig opgave. Diskussionen mellem amt, stat og kommune er der også, nævner hun.¹⁰⁵ Ældrepolitikken synes således at hvile på et fælles værdigrundlag, som ingen af partierne sætter spørgsmålstegn ved.

Også andre socialpolitiske ordførere nævner opbygningen af velfærdsstaten som baggrund for udformningen af dagens ældrepolitik. Line Barfoed går tilbage til Steinckes socialreform fra 1933, hvor fattighjælpen blev afskaffet for i stedet at blive afløst af nogle ydelser, som alle skulle have krav på. I stedet for at skulle bede om en almisse, blev man nu behandlet som et menneske. I forlængelse af reformerne i 1930'erne blev folkepensionen vedtaget i 1956 og trådte i kraft året efter. Denne tankegang ligger, mener Line Barfoed, fortsat dybt i mange, at har man arbejdet hele livet, så har man ret til folkepension fra samfundet, og man skal ikke være henvist til at bede om almisser. Måske kan arbejdsmarkedspensionerne udfordre den kollektive tankegang, fordi forsikringstanken på den måde kommer ind og truer den universelle tankegang bag velfærdsydelse. Derfor er det i dag muligt at klandre folk for, at de ikke selv har sparet op til deres pension. Line Barfoed er ikke for, at man laver en differentieret pensionsordning. Begrundelsen er, at det vil være at vende tilbage til almissetankegangen, men når alle får, er det ikke muligt at pege fingre af nogle. Synspunkterne markerer selvfølgelig, at velfærdsstatens indkomstudligning og kollektive tankegang står stærkt for en socialist.

Den socialpolitiske ordfører for SF, er heller ikke i tvivl om, at der ligger fælles værdier bag dagens ældrepolitik. Han fremhæver, at det står klart i den danske debat, at opbakningen bag velfærdsstatens centrale dele er kolossal stærk, og enhver politisk bevægelse, der forsøger at udfordre et hjørne af den, risikerer en meget hurtig død. Villy Søvnald nævner to eksempler på dette, nemlig da Nyrup tog hul på at drøfte efterlønnen i 1998/99, og da Anders Fogh drøftede de supplerende dagpenge i 2003.¹⁰⁶ Ingen politiske partier på Christiansborg tør udfordre de centrale velfærdsordninger, fordi et sådant politisk projekt vil være ”stendødt” i løbet af meget kort tid. Hvad, han her fremhæver, er, at der er så stor

¹⁰⁵ Med den kommende nedlæggelse af amterne er det selvsagt ikke denne triade, men blot en anden, der vil være aktuel.

¹⁰⁶ Søvnald påpeger, at selv om det var et ganske lille beløb på Finansloven, da diskussionen handlede om de supplerende dagpenge, nemlig 170 millioner på statsbudgettet, udviklede det sig til en vanskelig sag for Anders Fogh. Søvnald bruger eksemplet til at illustrere, at selv små justeringer afstedkommer ”nogle ekstremt kraftige reaktioner”.

enighed i den danske befolkning om bevarelsen af velfærdsstaten, at de politiske partier vurderer, at omkostningerne (i form af vælgerflugt) vil være for store.

Imidlertid sker der dog ændringer inden for ældrepolitikken, som nogle ser som meget gennemgribende. Venstres socialpolitiske ordfører, Eva Kjer Hansen, fremhæver indførelsen af ”Frit Valg”, som et af hovedtemaerne i Venstres politik. Det er ikke kun hos Venstre, men hos de borgerlige partier generelt, at der er enighed om, at indførelsen af Frit Valg med virkning fra den 1. januar 2003 har været med til at sikre borgeren retten til at vælge. Er man ikke tilfreds med, hvad det offentlige kan levere, er det nu blevet muligt at vælge en privat udbyder. Det ses også som positivt, at det offentlige har skullet ’oppe sig’ for at kunne klare sig i konkurrencen med de private udbydere.

Selv om man næppe kan betegne Frit Valg som en egentlig udfordring til velfærdsstaten, lægger ordførerne ideologisk vægt på, dels at individet nu har fået muligheden for at vælge mellem flere udbydere, dels at konkurrencen skulle give en mere effektiv offentlig sektor. Der er sikkert dem, der vil mene, at der ligger en større udfordring for velfærdsstaten, når vi taler om, at gøre hjælpen behovs- frem for aldersbestemt. Det har man i og for sig allerede i vid udstrækning taget højde for med KL’s lancering af Fælles Sprog. Fælles Sprog er et standardiseret kategoriseringssystem, som i forbindelse med tildeling af ydelser inden for ældre- og handicapområdet fokuserer på folks funktionsniveau og behov frem for fysisk alder.¹⁰⁷

Nogle af de socialpolitiske ordførere for det, der traditionelt kaldes de ”borgerlige partier”, og de radikales socialpolitiske ordfører mener, at lovgivningen skal ændres, så der ikke længere er disse meget skarpe aldersgrænser.

Eva Kjer Hansen giver dette eksempel:

Man går fra at få boligsikring til at få boligydelse, som betyder, at man med den samme indkomst er bedre stillet, hvis man går fra boligsikring til boligydelse. Det giver jo ingen mening, for hvis ens

¹⁰⁷ Majoriteten af de danske kommuner har implementeret Fælles Sprog. På baggrund af de erfaringer, man har haft med Fælles Sprog 1, har KL imidlertid udarbejdet en ny version, nemlig Fælles Sprog 2. For en evaluering af Fælles Sprog 1, se Morten Balle Hansen & Evert Vedungs bidrag: ”Fælles Sprog i ældreplejens organisering. Evaluering af et standardiseret kategorisystem”, 2005.

indkomst er uændret, hvorfor skal man så have mere i boligtilskud, fordi man er fyldt 65?

I sammenhængen kommer flere ordførere ind på det synspunkt, at borgerne nogle gange forventer for meget af velfærdssamfundet. Det er forestillingen om, at fordi man har betalt sin skat, skal staten tage sig af selv det mindste problem. For nogle af politikere kan det være vanskeligt at forstå, at borgerne ikke i højere grad føler eksempelvis et ansvar over for familiemedlemmer, som kommer i situationer, hvor de har hjælp behov, men i udgangspunktet tænker, at det er det offentliges ansvar og derfor straks opretter en ”hot-line” til kommunen.

Tove Videbæk fremfører også, at det er fejlagtigt, at signalere til folk, at når de er 60 eller 65, så er de ”helt færdige”. Det er en forestilling, som har rod i industrisamfundet, hvor man dels ikke levede så længe, som vi gør i dag, og dels var mere nedslidte efter endt arbejdsliv. Hun mener derfor, at aldersgrænserne er utidssvarende og bør afskaffes. De konservatives socialpolitiske ordfører er ikke helt så klar i mælet. For eksempel mener hun ikke, at man i relation til arbejdsmarkedet skal indføre funktionsgrænser frem for aldersgrænser, men at vi generelt skal blive bedre til at se på de kvalifikationer, mennesker har.

Spørgsmålet, om der er fælles værdier bag ældrepolitikken, og om disse værdier er så stærke, at ældrepolitikken ikke skal ændres grundlæggende, skal således ses i tæt sammenhæng med opbygningen og udviklingen af velfærdsstaten. Denne diskussion – eller måske snarere den reelle mangel på samme – på tinge, peger i høj grad mod fremtiden og forestillingerne og drømmene om et godt liv som gammel.

9.4 Fremtiden og ældrepolitikken

For politikerne er det et centralt spørgsmål, om fremtidens ældre vil ændre sig? Vil de kommende ældre kræve mere og bedre service fra det offentlige? Er svaret ja, kan man måske med rette bekymre sig om, at antallet af ældre vil stige ganske overordentligt meget i de kommende år.

Men samtidig er der også andre toner, som vender tanken om en kommende ’ældrebyrde’ om og i stedet ser de kommende ældre som en seniorressource for samfundet. De vil være bedre uddannede og mere velstående, og derfor vil de

kunne bidrage på en fundamentalt anderledes måde, end deres forældres generation har haft mulighed for.

Venstres socialpolitiske ordfører siger:

Vi er måske lidt optagede af at tænke herinde, at der kommer altså nogle ældre, der stiller krav. Der kommer nogle ældre, der godt ved, hvad det er for et liv, de vil leve, som stadig har kræfter til at udfolde sig og være aktive. Være et aktiv for samfundet.

I denne udtalelse ligger netop det dobbelte perspektiv; Flere ældre er en opgave, der skal løftes, men flere ældre er også en ressource, der kan bringes i spil. Der er for de radikale ingen tvivl om, at der må foretages en gennemgribende sanering af tilskud, ydelser, tillæg etc. som er aldersbetingede, og at man må bevæge sig i retning af ydelser, der i højere grad er behovsbestemte. For de radikale vil det give mulighed for at løfte tillægget for de fattigste grupper af pensionister, som fremover, ifølge Vestager, vil være ret store. Selv om der kommer flere rige pensionister fremover, vil der også være fattige, som har brug for hjælp. Den radikale ordfører mener, at der sandsynligvis vil være mange kvinder blandt den fattige gruppe af pensionister, som har en begrænset supplerende pensionsopsparing. Derfor bliver man nødt til at lave en sanering, som også tager højde for denne udvikling. Endvidere er det et problem, at området har udviklet sig til at blive et ganske kompliceret:

Der er i øvrigt heller ikke nogen, der kan gennemskue, hvad man kan få, og hvad man ikke kan få, hvornår, hvordan og hvorledes og hvorfor det ændrer sig, og så er det boligsikring og boligydelse, og hvorfor nu det? Hvad med indefrysning af ejendomsskatter, hvorfor kan man få det som ældre, hvorfor kan man ikke få det som ung? Jeg synes, der ligger en meget stor jungle foran os, som man med mening kunne se på... Vi tror vi kunne lave en anden social profil på det her, og vi tror, vi kan give et større råderum til det hele, almindelige, myndige menneske, en pensionist stadigvæk er (Interview med Margrethe Vestager).

Andre politikere er også optaget af risikoen for, at der vil komme en forstærket polarisering i ældrebefolkningen i forhold til, hvad vi tidligere har kendt. Derfor

vil spredningen inden for ældreområdet også blive større. De, der er og bliver de rige pensionister, har både pension, folkepension og arbejdsmarkedspensioner og, som bekendt, jo højere indkomst i løbet af livet jo højere arbejdsmarkedspension. Ifølge Søvnald er det de samme mennesker, der har boet godt, som har tjent ret ofte store penge på friværdien i boligen, og som har haft råd til de skattebegunstigede opsparinger og så videre. Herover for står der en gruppe af ældre, som kun har folkepensionen. For Søvnald er lighed i alderdommen også et eksemplarisk princip. Derfor er han meget betænkelig ved, at livets uligheder flytter med ind i alderdommen. Denne interesse for polariseringen og et kritisk blik til den voksende ulighed er også en mærkesag for Enhedslisten, idet man her fremhæver, at det er en ulighedsskabende faktor, at man giver så store skattelettelser til folks private pensionsopsparinger.

Villy Søvnald nærer ingen tvivl om, at den voksende ældrebefolkning vil bevirke, at der kommer et større pres på ældresektoren. Han er opmærksom på, at ældrebefolkningen nok vil have ændret karakter, men alligevel gør antallet, at det er klogt allerede nu at overveje, hvordan vi klarer ressourceproblemerne på hjemmeplejen, sikrer sygehusbehandling, omsorg og pleje, sikrer det fornødne antal ældreboliger samt tager højde for, at nogle af problemerne kan klares med de bånd mellem mennesker, der hører et veludviklet civilsamfund til.

Sandy Brinck er på samme linje, når hun mener, at debatten om, hvad vi gør ved det aldrende samfund, bliver taget alt for forsigtigt. Hun er imidlertid ikke så konkret som SF's socialpolitiske ordfører, men hun understreger, at man i stedet skal spørge, hvilke udfordringer det giver, at vi bliver flere ældre fremover. Hun vil gerne kvalificere debatten ved at se på de udfordringer, der følger, når en anden type ældre dukker frem. Det var netop det, de allerede omtalte høringer om det aldrende samfund i Folketinget gerne skulle have stimuleret til. Man kan formode, at de kommende ældre vil have en bedre sundhedsmæssig tilstand end deres forgængere. Samtidig må man gøre op med forfaldstanken. Vi ved i dag, at vi kan genopøve funktioner, og at man gennem forebyggelse kan undgå, at funktioner går tabt. Dette ændrer fundamentalt ved forestillingen om den byrde, der ligger foran os, mener Sandy Brinck.

Nogle af de interviewede landspolitikere savner flere fora, hvor der bliver taget hul på diskussioner om, hvordan vi skal indrette samfundet, og hvordan vi skal indrette os med de nye former for aldring. Der savnes for eksempel et langt mere udbygget fællesskab med KL, hvor det kan drøftes, hvad det er for nogle ændrede parametre, der skal tages højde for. Som en af de interviewede politikere siger:

Vi bør derimod have nogle steder, hvor vi sætter landspolitikere og regionalpolitikere, hvis de ellers får lov at være der, kommunalpolitikere, fagforeningsfolk, Ældresagen, Ældremobiliseringen, og hvad der ellers er af organisationer på området, sammen på kryds og tværs og nogle gange også alle sammen og snakker konkret om, hvordan det egentlig er, vi ønsker de ældres liv skal være. Hvad kunne man forestille sig, at vi kunne lave af ændringer. Hvad koster penge, og hvad koster ikke penge. Hvad kunne man gøre, hvor man tænker det anderledes. Fordi min oplevelse af kassetænkning foregår lige så meget inde i kommunerne. Det er et lige så stort problem, at en ældre, der skal have hjælp til et eller andet, skal rundt til flere forskellige kontorer inden for kommunen, som hvis det ligger mellem kommuner og amt (Interview med Line Barfoed).

9.5 Fremtidens familie

Blandt flere af de socialpolitiske ordførere er der fokus på, at det kunne være en ønskværdig situation, hvis familien kom mere i fokus igen i ældrepolitikken. Der er således en bevidsthed om, at det kunne være frugtbart, at generationerne berigede hinanden, men samtidig en erkendelse af, at en livsstil, hvor begge forældre er udearbejdende, børnene i institutioner og bedsteforældre, børn og børnebørn ikke sjældent bor forskellige steder i landet, kan være med til at blokere for denne generationsudveksling. Imidlertid sætter flere af de socialpolitiske ordførere fokus på, at hvis ikke generationsudvekslingen i højere grad kan genskabes i den biologiske familie, ville det være frugtbart, om det på en anden måde blev en del af vort samfund igen.

I den sammenhæng må man spørge, om politikerne taler med afsæt i myter, eller om der vitterligt er tale om, at der er en generel manglende generationsudveksling, sådan som vi har indrettet os i dag i det danske samfund?

Henning Kirk påpeger, at der er megen netværksaktivitet mellem generationerne og henviser til Socialforskningsinstituttets undersøgelser (Interview med Henning Kirk). Problemet er, at de, der i dag ikke får så mange kontakter, måske er blevet endnu mere forsømte end tidligere, hvilket hænger nært sammen med polariseringen i ældrebefolkningen:

Stærke ældre har flere og flere kontakter i familie- og vennekredse osv. Enlige syge uden netværk, de har færre og færre kontakter. Men de dør ikke, for de lever også længere.

Det, som Socialforskningsinstituttets undersøgelser viser, er, at netværket hos den største del af de ældre danskere er ganske godt. Der er mange kontakter, ikke mindst telefonkontakter. Nu er der også blevet mulighed for e-mail-kontakt. Kirk er af den opfattelse, at IT-udviklingen bliver et gode for ældrebefolkningen, men igen, der vil være nogle, der bliver tabt, og de vil være endnu mere ensomme (ibid.). Der eksisterer således valide undersøgelser, som viser, at det ikke står helt så slemt til, som myten om vor manglende kontakt hævder; men omvendt afhænger det meget af, hvad man lægger i begrebet 'kontakt'.

Samfundet er præget af, at mange hjem står tomme i dagtimerne, fordi langt de fleste folk i en bestemt alderskategori er på arbejdsmarkedet. Det er selvsagt langt fra forestillingen om, at storfamilien lever og ånder sammen i fred og fordragelighed til gensidig glæde og fornøjelse for alle generationer. Samtidig skal man huske, at der ikke i de gode gamle dage var den samme velstand, og gennemsnitslevealderen var betydeligt lavere. Derfor kunne bedstemor eller bedstefar af gode grunde ofte ikke være til stede, når børnene kom hjem fra skole – den korte tid, det varede, inden børnene blev sendt ud at tjene. Kirks kommentar antyder, at rygterne om den opløste familie og det opløste fællesskab i familien i det senmoderne Danmark er stærkt overdrevne, men med usikkerheden om, hvad 'kontakt' egentlig er, udelukker det bestemt ikke, at det stadig er en politisk yderst relevant diskussion, om vi skal fremme generationsudveksling i eller uden for familien. Skal vi skabe grobund for nye tanker på det område? Det er bestemt også en fortsat diskussion værd, om det er det offentliges opgave at give omsorg for de ældre, som trænger, eller om det er familien? Det er en kerneproblemstilling inden for ældrepolitikken.

Ser vi for eksempel på de institutioner, som vi bygger til vore ældre og til vore børn, er de i udgangspunktet ikke tænkt som institutioner, der både i konkret og overført betydning skal hænge sammen. En politisk vision om, at det måske ville være en god idé at tænke børnehave og plejehjem som en samlet institution frem for at bygge institutionerne, så generationerne holdes adskilt, var måske en idé?

I denne undersøgelse er vi stødt på et eksempel i en kommune, hvor man på et plejehjem ønskede at åbne ind til plejehjemmets have, så børnene fra den bør-

nehave, som lå ved siden af plejehjemmet, kunne bruge haven og faciliteterne sammen med de ældre. Dette eksempel blev nævnt for nogle af landspolitikerne, og den umiddelbare reaktion var, at den slags burde komme frem som gode eksempler til efterfølgelse. Tove Videbæk mener, at det er *bragende godt*, hvis nogen skriver om den slags initiativer, men det er ikke Folketingets opgave at diktere, at nu skal man gøre sådan i det ganske danske land. Eftersom vi har kommunalt selvstyre, er det op til kommunerne selv at vurdere, om det kunne være en idé, siger Videbæk.

En anden ordfører peger på et eksempel fra Århus. Her skulle man have renoveret en børnehave, og pludselig havde man en del børn, som man skulle have placeret, mens bygningerne blev renoveret. Det blev til, at børnehaven var på et plejehjem, som i perioden havde plads til overs. Det blev en kæmpesucces, fortæller Line Barfoed, fordi både børn og ældre fik utrolig meget ud af at være sammen. Samtidig bevæger man sig væk fra den tanke, at de ældre udgør et problem for sig, børnene er et problem for sig osv., og i stedet siger man, at vi kan give hinanden en hel masse, der virkelig vil betyde noget for samfundet. Dette synspunkt ligger i forlængelse af, at vi holder op med at se på folk (ældre som yngre i dette tilfælde) som problemer, der skal anbringes, og i stedet tænker på dem som ressourcer.¹⁰⁸

En anden vision, som også knytter sig til, hvordan man kunne udvikle den tanke, at generationerne boede tættere sammen, kommer fra Eva Kjer Hansen. Hun ser også gerne, at det ”naturlige netværk”, som vi har i familien, bevares og styrkes. Hvis generationerne gerne vil bo sammen, er det et problem, at vi, siger hun, har en skattelovgivning, der ikke levner plads for denne mulighed, og

¹⁰⁸ Line Barfoed knytter også en anden kommentar til det boligpolitiske: Ja, men jeg tror meget, det handler om boliger. Hvis man laver nogle boliger, som både er ungdomsboliger, ældreboliger og familieboliger, at der er børnehave og klubber og skoler osv. Det hænger tæt sammen det hele, så vi ikke længere har det her med, at vi pendler i timevis fra det ene sted til det andet og alting er meget adskilt fra hinanden. Vi må også gerne have nogle arbejdspladser, som ligger tæt på, hvor folk bor. Det, tror jeg, er afgørende for, at man også kan blive en naturlig del af fællesskabet, selv om man kommer op i årene.

For Villy Søvnald er det også vigtigt, at man begynder at bygge meget mere ambitiøst. Han ser gerne, at man lægger grundstenen til nogle boligbæssige fællesskaber, hvor mennesker stadig har kræfterne i behold og deltager sammen med mennesker, der ikke har så mange kræfter tilbage. Derfor er udfordringen på ældreområdet, at der bliver bygget noget mere, så man ikke behøver at være så dårlig, at ens bolig på ens gamle dage i virkeligheden bliver der, hvor man modtager terminal pleje.

henviser til eksempler, hvor økonomien ødelægger muligheden for, at en ældre kan bo hos et barn.¹⁰⁹

Fra de Radikales side er der også et ønske om ikke nødvendigvis at forstærke generationsrelationerne, men hele tiden at bekræfte at de eksisterer. For en samfundsmæssig betragtning er det afgørende, at man ikke er en generation, som er løsrevet fra andre generationer.¹¹⁰ Følgende citat, fra de Radikales ordfører, kalder på en debat om, hvad der er familiens rolle, og hvad der er samfundets rolle:

Men jeg tror egentligt, vi har talt for lidt om det, fordi det måske ikke er blevet helt klart, at det som det offentlige kan, er jo ikke det, en søn eller en datter kan. Man kan ikke have de samme traumer eller glædelige minder eller ting med en offentlig ansat, som man kan have med sin familie, og derfor tror jeg måske, vi har talt for lidt om, hvad kombinationen er mellem familiens forpligtelser og det offentliges forpligtelser. Nu har vi hele den her diskussion om ensomhed, omsorg og kolde til varme hænder eller hvad det nu er for noget, som en afspejling af, at vi oplever, at der mangler noget. Men vi tør ligesom ikke skære igennem det moderne samfund og sige, at det, der mangler, er altså ikke det offentliges forpligtelser, men familiens forpligtelser.

Flere af politikerne er opmærksomme på, at der er noget i gære på dette område. For eksempel nævnes det, at der i dag synes at være en øget bevidsthed om behovet for at kende sin historie og kunne få den mundtligt overleveret fra andre. Der er også eksempler på, at familier bevidst (og i en helt senmoderne refleksiv ånd) prioriterer at bo flere generationer sammen.

I lyset af de mange af ordførernes synspunkter, der konvergerer mod hinanden, skal det blive interessant at se, om diskussionen af det offentliges og familiens forpligtelser kommer på den politiske dagsorden inden længe. Familiens fremti-

¹⁰⁹ Eva Kjer Hansen medgiver, at det er et vanskeligt område, hvor man skal passe på ikke at åbne op for, at man kan omgå reglerne og dermed snyde sig til nogle tilskud.

¹¹⁰ Dette synspunkt er der imidlertid ikke enighed om i den radikale folketingsgruppe.

dige rolle kan vanskeligt ses løsrevet fra, hvordan vi har indrettet vort arbejdsmarked.

Det spås da også af nogle af ordførerne, at diskussionen af efterlønnen og pensionsalderen nødvendigvis må komme. Hvis flere og flere af os kan regne med at blive 90 i dag, vil der være en model, som malet med den brede pensel bygger på, at man uddanner sig, til man er 30, arbejder til man er 60 og er på pension i 30 år. Med den model vil man så have bidraget i 30 år og have modtaget i 60, hvilket, de socialpolitiske ordførere for S og R giver udtryk for, er en alt for kort periode at bidrage i. Det er ikke på baggrund af den model, vi strukturerer vores boligmasse, trafiksystemer og offentlige støttesystemer. Den livsmodel må ikke, fremhæver Margrethe Vestager, blive hovedmodellen og hun giver følgende eksempel:

Hvis det fx blev klart, at arbejdslivet er langt, så ville det måske også være mere oplagt at tage, det er bare et eksempel, at spare op i nogle år og tage et halvt år fri for at rejse til New Zealand med børnene eller udforske Asien, hvad det nu kan være. Frem for at sige nu hænger jeg et to kilometer langt målebånd op, og så klipper jeg en dag af hen imod pensionen, for så skal jeg sandelig ud og rejse. Hvis man kan se, hov, der er jo nogle kollegaer, de er jo 70, og de er der bare, og deres arbejde giver mening. Så jeg behøver ikke at forestille mig, at det hele ligesom skal køres af, inden jeg bliver 30, for så inddrager de mit pas og udsteder skødet på parcelhuset, og så skal jeg blive boende i det, indtil jeg bliver pensioneret, og så skal jeg ud og rejse, så skal jeg spille golf, og så skal jeg, og så skal jeg. Hvis man får en større fleksibilitet både ved indtræden i arbejdsmarked og udtræden, så får man også nogle andre valg undervejs i arbejdslivet.

Denne fleksibilitet i livsløbet gør et langt stykke hen ad vejen op med alderskronologien.¹¹¹ Parallelt ser de Radikale det som ønskeligt, at folk uddanner sig

¹¹¹ Se også her Weekendavisen 28.10. til 3.11. 2005, hvor Petersen & Smith giver udtryk for samme fleksible tilgang til livsløbet i bidraget "Fri os for alder".

hele livet igennem. Det er ikke nødvendigvis en viden, som man kan anvende i et erhverv, men man kan jo levere i så mange andre sammenhænge.¹¹²

Det har jo det perspektiv, at samfundets opgave ikke kun er, hvad skal man sige, at støtte det primære livs funktioner, – det er også at skabe det rum, som man kan udfolde et menneskeliv i. Der er muligheden for at lære noget og udvide sin horisont en del af det rum, som måske er noget af det, der har flyttet allermest, siden man fik ideen i oplysningstiden (Interview med Margrethe Vestager).

9.6 Vision om et godt liv (som gammel)

At overskriften til dette afsnit lader ”som gammel” stå i parentes skyldes, at de fleste socialpolitiske ordførere, helt i overensstemmelse med tolkningen af de såkaldt almindelige danskeres udsagn, mener, at det er fejlagtigt at se på livet som gammel som noget, der adskiller sig fra andre faser i livet. Forestillingen om et ældreliv svarer til forestillinger om livet i al almindelighed.

Som vi så, har flere af ordførerne noget imod mekaniske aldersgrænser, som betyder, at man fra politisk hold opfordrer mennesker til at se på sig selv på en bestemt måde, fordi de har nået en bestemt alder. Politikerne fremhæver, at ældrebefolkningen er lige så forskellig som den resterende del af den danske befolkning. Der er dog flere, der påpeger, at man skal være opmærksom på risikoen for en fremtidig polarisering i ældrebefolkningen, men samtidig er der enighed om, at der eksisterer mange forskellige slags liv som pensionist.

Kapitlet har afdækket elementer af landspolitikernes visioner. Spørger man dem direkte om deres forestillinger om den ideelle alderdom, handler det for flere om at blive ved med at være aktiv og om at afsøge sit livs muligheder. De fleste nævner også den betydning, det har, at man er fysisk og psykisk rask. Måtte man på sine gamle dage få behov for hjælp, pga. fysiske eller psykiske problemer, er det afgørende, at man ved, at det offentlige træder til.

Samtidig er der flere, der fremhæver, at man som ældre borger fortsat opretholder en værdighed og respekt fra sine omgivelser, så man kan indgå i givende

¹¹² Margrethe Vestager nævner her for eksempel demokratideltagelse.

menneskelige relationer. Opstår der skavanker, har man fortsat krav på at blive behandlet med respekt. Respekten for det enkelte individ og individets autonomi fremhæves i særdeleshed af de socialpolitiske ordførere til højre for midten som et væsentligt element i det gode liv som gammel. At opretholde friheden til selv at kunne vælge er en væsentlig dimension.

Nogle politikere ønsker en større grad af kontakt generationerne imellem, mens andre ønsker en styrkelse af den frivillige sektor. En sådan udvikling kunne, mener de, fremme de sociale bånd mennesker imellem, hvilket man ikke kan forvente, at velfærdssamfundet har mulighed for eller måske ej heller vilje til at levere. Det er også positivt, at man som ældre borger fortsat deltager aktivt i debatten, og at der er brug for en, at man betyder noget for nogen, og at man – om muligt – ikke ligger samfundet til last.

Selv om der er forskel på, hvor meget det økonomiske fylder, er der politikere, der nævner, at den økonomiske frihed (om det så er en frihed, som opstår på baggrund af egen pensionsopsparing eller pension fra staten, står ikke helt klart i interviewene) også tæller som en positiv faktor. Andre lægger vægt på, at det ikke er en ældrecheck, som giver livet mening, men derimod skal det være den enkeltes forestilling om, hvad han eller hun vil bruge livet til, der skal være retningsgivende.

Et liv som ældre, hvor man kan få tid til det, man ikke nåede, mens man var på arbejdsmarkedet, synes også besnærende. Her tænkes der for eksempel på samvær med børnebørnene, børnene, rejser, hobbyer, interesser og venner. En alderdom, hvor man kan yde sit i civilsamfundet, er også en god alderdom.

Flere peger på, at der skulle være mere attraktive muligheder for ældre på boligmarkedet. I virkeligheden henviser dette synspunkt ikke kun til ældre, men gælder for befolkningen generelt, så vi fremover undgår ”aldersghettoer”.

Sidst, men ikke mindst, påpeges det, at et godt liv som gammel er et liv, hvor erfaringer har værdi.

9.7 Kommunernes Landsforening og ældrepolitikken – debat om velfærdstaten efterlyses

Skal man skelne mellem den landspolitiske og den kommunalpolitiske arena, er en mulig forskel, at landspolitikerne medvirker til at vedtage landets love, mens

kommunalpolitikere i højere grad administrerer lovgivningen. Det er forskellige verdener med meget forskellige erfaringshorisonter, siger næstformanden i KL, daværende borgmester Anker Boye. Han ser KL's funktion som viceværter og mener, at de to verdener ses igennem forskellige kikkerter.

At ældreområdet optager beslutningstagerne så meget, mener Boye, hænger snævert sammen med to forhold. Det ene er, at de ældre er en stor og voksende gruppe, der over de næste 30 år øges med godt 400.000. Det andet er, at beslutningstagerne på Christiansborg er meget følsomme over for offentlighedens og pressens opmærksomhed, hvilket spiller, mener han, en for stor rolle i den politiske verden.

Det er han ikke alene om at mene. Den daværende formand for KL, Eigil W. Rasmussen, fremhæver også, at det er et demokratisk problem, at landspolitikere skeler alt for meget til, hvor stemmerne er, frem for at vise politisk lederskab. Både Boye og Rasmussen fremhæver det manglende politiske mod, og det hænger utvivlsomt sammen med det forskellige perspektiv, lands- og kommunalpolitikere har på politik.

I 2003 udgav KL en rapport med titlen: ”Velfærd på Spil”. I forordet står der:

KL finder det på den baggrund påtrængende at få rejst en bred politisk diskussion i alle kredse i det danske samfund om fremtidens velfærdssamfund og om de store og små ændringer, som udviklingen kalder på bliver gennemført (KL 2003: 4).

Lidt længere henne i rapporten kan man læse, at KL direkte opfordrer til, at alle både lands- og lokalpolitikere tager en politisk debat om, hvilke velfærdsydelser og hvilke indkomstoverførsler, der bør være en del af velfærdssamfundets kerneydelser (ibid. 8).

I forbindelse med udgivelse af rapporten takker Eigil W. Rasmussen alle de borgere, som har henvendt sig for vise taknemmelighed for rapporten og samtidig udtrykke anerkendelse af, at vi må tage fat på den hårdt tiltrængte debat om principperne for det danske velfærdssamfund 20-30 år frem. Herefter understreges det, at *Desværre har alt for få landspolitikere hidtil haft mod til at tage del i diskussionen. Det er både beklageligt og uforståeligt – emnets vigtighed taget i betragtning* (Rasmussen: www.kl.dk/288547).

Det, der bekymrer KL's ledende skikkelser, er, at det er kommunerne, der direkte kan mærke forventningspresset fra borgerne, mens landspolitikerne har en større distance. Med Anker Boyes ord er vi nu kommet i en situation, som han karakteriserer sådan:

Så vi er kommet i en situation, hvor vi i højere grad er ovre i: "Jeg har krav på, jeg har ret til, jeg har betalt skat – jeg skal ha". Vi har i dag klage- og ankenemuligheder for at gøre krav gældende.

Og det er, siger Anker Boye, ikke et problem, som alene drejer sig om ældreområdet. Det er et generelt problem i forhold til vores velfærdssystem, hvor forventningspresset er blevet øget og i særdeleshed øget mærkbart i kommunerne jf. Margrethe Vestagers kommentar tidligere i kapitlet. *Lidt populært sagt har vi [politikere] ikke bestilt andet end at give mere til flere, og det er blevet finansieret ved at skrue på skatteskruen.*

Ifølge KL's næstformand har vi indrettet vort servicesamfund/ velfærdssamfund ud fra, hvad han kalder, industrisamfundets tænkning, hvor hjælpen har været situationsbestemt og ikke behovsbestemt: *Der er alt for mange ydelser, der kommer efter alder og/eller, når du når en bestemt situation, nogle situationer, der udløser nogle ydelser i stedet for at udløses af et behov.*

Den lovgivning og den indstilling fra borgerne, som det har fremkaldt, er vi nødt til at tage op til overvejelse. Det kan ikke nytte noget, at fordi man kommer i en bestemt situation, så får man automatisk den og den ydelse. Det, at man har betalt sin skat, kan ikke legitimere, at man skal modtage, hvis man ikke har et reelt behov, ifølge Anker Boye.

I lyset af, hvad især nogle af de socialpolitiske ordførere fra de borgerlige partier og mest tydeligt den radikale socialpolitiske ordfører fremførte, er det ikke en fuldstændig ukendt holdning på Christiansborg. Imidlertid finder KL det ganske bekymrende, at det ikke spiller en større rolle i den politiske debat. Der er til dels i dag og i særdeleshed i fremtiden en helt anden pensionistgruppe, som også nogle af landspolitikerne nævnte. Denne gruppe af rige pensionister har en helt anden købekraft.

Med Anker Boyes ord:

Ingen vil tage diskussionen med os om, at de har meget store egenopsparinger, store værditilvækster af jord og fast ejendom, store skattebegünstigede pensionsopsparinger, kapitalpensioner, ratepensioner osv., der gør, at i dag er der 20 procent af dem, der holder op [på arbejdsmarkedet], der har en højere gennemsnitlig indkomst end gennemsnittet. På pension!

Det er også en af grundene til, at KL foreslår, at der kunne være nogle basisydelse, som alle borgere var garanteret. Har man et behov, får man tildelt en basisydelse. Hvis man så gerne vil blive boende i sit hjem på 250 kvadratmeter, og ikke kan klare det selv, får man basisydelsen, men hvad der kommer derudover, må man selv betale for. Eigil W. Rasmussen efterlyser, at borgerne begynder at behandle den offentlige tegnebog som deres egen. Samtidig ser han og KL også gerne, at ansvaret for den enkeltes liv ikke ligger i det offentlige.

Eigil W. Rasmussen er, som forventet, ganske enig med Boyes udmeldinger om det uhensigtsmæssige i, at alder automatisk udløser ydelser og stiller flere retoriske spørgsmål, som går på hans egen situation:

Når jeg bliver pensioneret, hvorfor skal jeg så, for eksempel, have nedslag i licens og den slags ting? Jeg får en god pension til den tid, hvorfor skal jeg have det? Hvorfor skal jeg have et eller andet, bare fordi jeg bliver 67? Hvorfor skal man have noget, bare fordi man bliver 67, ret til noget, hvorfor har vi ret til billigere DSB-billetter også, hvorfor skal man det? Jeg tror, det er et levn fra da, der virkelig var brug for det. Jeg mener, at man har ført nogle ting med, som jeg mener, at tiden er løbet fra.

Ifølge Eigil W. Rasmussen er der ikke nær så meget fokus på partipolitik i kommunalbestyrelserne, som der er i Folketinget. Kommunalpolitikere drøfter i fællesskab, hvordan de mest hensigtsmæssigt leverer den og den service til de ældre medborgere. Selvfølgelig kan man have forskellige holdninger til den opgave, men det handler i bund og grund om at få den løst. Med landspolitikerne forholder det sig anderledes, fordi de aldrig kan være sikre på, om de sidder en 4-årig periode ud.

9.8 Visioner om et godt liv som gammel

Et godt liv som gammel handler for KL's repræsentanter om, at vi får en større forståelse for, at vi har et ansvar for hinanden i det fælles samfund. Vi er her *sammen*.

Selv om E.W. Rasmussen påpeger, at der er forskellige politiske opfattelser og forskellige værdinormer i KL, er han ikke i tvivl om, at den gode tilværelse som ældre er lig med en aktiv tilværelse. Noget af det, han fremhæver som væsentligt for at have en god alderdom, er, at man stadig intellektuelt kan fungere, da den intellektuelle funktion er ligeså vigtig som den fysiske. Kan man vedligeholde de to funktioner højt op i årene, handler det om at leve et aktivt liv, hvor man deltager i samfundslivet. At være aktiv dækker for ham alle fronter såvel familiemæssigt, samfundsmæssigt, foreningsmæssigt etc. Det er et ideal, han ønsker skal præge; et ideal, han også forsøger at præge KL med. Nok er også han opmærksom på, at det ikke er det indtryk, man får gennem pressen, men:

... det helt generelle, det er, at en meget, meget stor del af ældrebefolkningen, de har det bragende godt. Og at de godt ved det også, at de godt ved, at de skal gøre noget for at blive ved med at have det godt.

Her kunne man også tilføje, at kendskabet til parolen "use it or lose it" burde udbredes til alle aldersgrupper i den danske befolkning. Denne parole, mener Eigil W. Rasmussen, er helt fundamental for at undgå fysisk og mental svækkelse, som årene skrider frem.¹¹³

Inden vi forlader KL's vision for et godt liv som gammel, skal også de positive erfaringer med bofællesskaber for ældre fra Gedved Kommune, hvor KL's formand på interviewtidspunktet var borgmester, omtales. Erfaringerne er, at det er sundhedsfremmende at bo i bofællesskaber for ældre. Samværet med andre, men samtidig også muligheden for selv at bestemme, hvor meget man ønsker at være sammen med de andre beboere, er fremmende for livskvaliteten. Et andet

¹¹³ Med hans egne ord: Og det er jo det, jeg gerne vil have folk til at forstå, at hvis man bruger det..., det gælder som med muskulaturen, hvis ikke du bruger den, så sygner den hen. Det gælder også med det heroppe, hvis ikke du bruger det, så sygner det hen. Det er den opfattelse, vi skal have udbredt, så folk selv naturligt går med i aktiviteter.

positivt forhold er, at der helt automatisk er nogen, der holder øje med, om din postkasse bliver tømt, om du står op om morgenen, eller du ikke står op. I bofællesskaberne, fremhæver Eigil W. Rasmussen, har man muligheden for at holde øje med hinanden, hvilket det offentlige jo ikke rigtig kan, når det kommer til stykket. Det er på sin vis landsbytanken, som genskabes i disse bofællesskaber.

Ligegyldigt, om man bor i bofællesskab eller ej, er det væsentligt for samfundet, at man ser sit eget liv som ældre eller gammel som tilfredsstillende:

Fordi det falder jo så godt sammen det der med, at er man godt tilpas som ældre, så belaster man heller ikke samfundet så meget økonomisk, så passer man sig selv.

9.9 Sammenfatning

Kapitel 9 har omhandlet udvalgte aspekter af ældrepolitikken blandt socialpolitiske ordførere i Folketinget og formanden og næstformanden i Kommunernes Landsforening. Endvidere har kapitlet haft fokus på politikernes visioner om ”Et godt liv som gammel”.

Hvis vi først behandler landspolitikerne særskilt, kan vi konstatere, at der hersker enighed om, at de ældre hverken udgør en homogen gruppe eller en svag gruppe i samfundet. Der er derfor konsensus om, at det er fejlagtigt at kategorisere et udsnit af befolkningen udelukkende på baggrund af en målelig fysisk alder.¹¹⁴

Hvorfor, vi er begyndt at tænke de ældre som svage, skyldes ikke mindst mediernes negative stereotyper af de ældre. Politikerne nævner eksempler på sager, som udelukkende er kommet på den politiske dagsorden, fordi de har haft mediernes bevågenhed. Der gives konkrete eksempler på, at de politiske drøftelser har fremkaldt lovændringer.

¹¹⁴ Den socialpolitiske ordfører fra Dansk Folkeparti er dog nok enig i ældregruppens pluralistiske træk, men mener alligevel, at ældrebefolkningen er klar over, at DF er et parti, der vil de ældre det godt.

Der er imidlertid en stemme, nemlig den socialdemokratiske socialpolitiske ordførers, som gør opmærksom på, at ansvaret for det negative billede af ældre ikke udelukkende hører hjemme i medieverdenen, men også hænger sammen med befolkningens generelt negative billede af at blive ældre og at være gammel. Dette negative billede stemmer meget godt overens med, hvad vi så i kapitel 5, som omhandlede den fælles fortælling om et godt liv som gammel.

Her berøres, at der skal en mentalitetsændring til blandt befolkningen. Denne mentalitetsændring handler grundlæggende om at vende tankegangen om alder, som noget der associeres med forfald og tab til i stedet at blive knyttet til positive kendetegn som vækst og berigelse.

I tilknytning hertil er den samme politiker også inde på, at det er svært at stille krav til en gruppe, der i offentligheden er kendt som svag.

Kapitlet har også behandlet, om dagens ældrepolitik hviler på et fælles værdigrundlag. Der er generelt enighed om, den nuværende ældrepolitik skal ses i nær sammenhæng med opbygningen af velfærdsstaten. Der er heller ingen af de politiske partier i Folketinget, som ønsker et tilbundsående opgør med velfærdsstaten – tværtimod.

Politikerne mener også at vide, at den danske befolkning ønsker at bevare velfærdsstaten, hvilket i øvrigt heller ikke modsvares af vor kvalitative undersøgelse blandt de udvalgte danskere.

Der er imidlertid flere stemmer på Christiansborg, hovedsageligt til højre for midten og på midten, som ytrer betænkelighed ved, at en bestemt fysisk alder pr. automatik udløser visse ydelser og økonomiske rettigheder. De ønsker i stedet, at hjælpen i højere grad fremover skal defineres på baggrund af behov og ikke på grundlag af alder. Aldersgrænserne er ikke aktuelle mere, og vi bør eliminere den automatik, som ligger i de nuværende love.

Ud over at være opmærksom på ældrebefolkningens pluralistiske træk er der også ordførere, hovedsageligt på midten og til venstre for midten, som er optaget af en muligt kommende polarisering blandt ældrebefolkningen. Der vil være en ret stor gruppe, som vil være økonomisk velkonsoliderede. Herover for står en meget svag gruppe, primært bestående af kvinder, som ikke har kunnet spare op til deres alderdom og derfor vil være henvist til at eksistere for folkepensionen og den beskedne ATP-opsparring.

En løsning på disse forhold kunne for eksempel være, at vi i højere grad påbegynder en politisk drøftelse af, hvilken rolle familien skal spille for de ældre fremover. Skal familien i stedet for det offentlige gå ind her og i højere grad give omsorg og ligeledes have bedre betingelser for at give omsorg? Skal det ikke være i selve familien, ses det generelt blandt de socialpolitiske ordførere som en glimrende idé at drøfte, hvordan man i det hele taget kan fremme generationsudveksling i det danske samfund. Aldersghettoer opfattes nemlig ikke som eftertragtede værdige.

Det er dog kun den radikale socialpolitiske ordfører, som direkte påpeger, at hendes kolleger i kommunalt regi taler om et voksende forventningspres til service og velfærd blandt borgerne. Dette pres kommer ikke mindst fra pårørende til de ældre.

Som vi har set i behandlingen af KL's position, repræsenteret ved formanden og næstformanden, er der ingen tvivl om, at interesseorganisationen har været utilfreds med, at der ikke har været større opmærksomhed fra landspolitikerne side i relation til Landsforeningens udspil i 2003: "Velfærd på spil". Det mere end antydes i kapitlet, at der fortsat mangler politisk mod blandt de fleste landspolitikere til at gå ind i den for KL at se presserende diskussion af, hvordan vi skal foretage prioriteringerne i fremtidens samfund. Borgerne i dag forventer generelt for meget for deres skattekrone, og de har "glemt" at tage ansvar for deres eget liv og at tage ansvar for det offentliges pengepung. I KL siger man højt, at hjælpen skal være behovsbestemt og ikke situationsbestemt.

Som vi har set er der forslag fremme om i højere grad at tildele basisydelse og derefter differentiere hjælpen. Borgerne skal ikke kun lære at tage mere ansvar for eget liv, men sideløbende også tage et større ansvar for andres, dvs. for fællesskabet.

Hvis vi sammenholder de socialpolitiske ordføreres visioner om et godt ældre liv med repræsentanter for interesseorganisationen KL, ser vi mange ligheder.¹¹⁵ Det handler om et aktivt liv, hvor man er frisk mentalt og fysisk. At man er aktiv, betyder generelt, at man er deltager. Som E.W. Rasmussen siger det: familiemæssigt, samfundsmæssigt og foreningsmæssigt. Næppe overraskende synes det helt naturligt for de interviewede politikere at fortsætte med at deltage i debatten og være med til at præge den.

¹¹⁵ Det var især Eigil W. Rasmussen, som udfoldede dette emne.

Endvidere er et godt liv som gammel også et liv, hvor man bliver behandlet med værdighed og respekt. Autonomi og frihed til selv at vælge, hvad man vil bruge sin tid til, og hvem man vil vælge skal hjælpe én – dersom man måtte få brug for det – nævnes også af nogle. Der skal være mulighed for at få hjælp fra det offentlige, hvis man får behov for det.

Imidlertid fremhæves de sociale bånd eller de mellemmenneskelige relationer som vigtige for udviklingen af ældreområdet fremover, hvad enten det så er som større kontakt mellem generationerne og/eller en udvikling af den frivillige sektor.

Men stemmer dette billede så overens med, hvad de udvalgte danskere mener om ”Et godt liv som gammel”?

Holder vi os her til den fælles forståelse af, hvad et godt liv som gammel skal indeholde, som vi så den udfoldet i kapitel 5, er der en iøjnefaldende sammenhæng mellem politikerne og den udvalgte gruppe af danskere, hvis stemmer politikerne er sat til at varetage.

Samtidig har vi også set, at politikerne fremhæver ældrebefolkningens sammenhæng. Derfor kan man også leve mange forskellige slags liv, når man bliver ældre. Som læseren sikkert husker, stod ”som gammel” i parentes i en af overskrifterne i kapitel 9. Grunden var, at livet ikke ses som en fragmenteret størrelse.

Hverken politikerne eller de interviewede danskerne giver udtryk for, at det er muligt at se på livet som gammel løsrevet fra det liv, som man har levet tidligere i sit liv. Forestillingen om et ældreliv svarer til forestillingen om livet i al almindelighed.

Netop i den sammenhæng må vi lidt paradoksalt konstatere, at ældrepolitikken ikke svarer til befolkningens forestillinger om et godt liv som gammel. Grunden er, at politisk fastsatte aldersgrænser er med til at fasttømre kategoritankegangen, som deler livet op i kunstige faser. Aldersgrænserne er med til at fremme, at fordi man når en bestemt alder, forventer samfundet, at ens adfærd følger et homogent mønster og/eller, at man begynder at se på sig selv på en bestemt måde. Det kan synes problematisk, hvis en sådan politisk fastsat alderskronologi er med til at problematisere, at man ældes. Der skabes på den måde for stor afvigelse mellem individets subjektive og samfundets generelle opfattelse.

Lidt forenklet sagt, så ønsker vi jo ikke at være ”gamle” i dag, som vi så det behandlet i kapitel 6, så hvorfor fra politisk hold forstærke en sådan opfattelse eller en sådan social ”timing”? Som en af politikerne i Folketinget påpegede, så bør vi drøfte de udfordringer og værdier, det giver samfundsmæssigt, at vi bliver flere ældre fremover.

*Enhver er undervejs, ungdommeligt i gang med en udviklingsproces.
Det eneste sikre er, at vi skal udvikle os gennem læringsprocesser i det
lærende samfund bestående af lærende individer.
Hvor fører processen os hen?
Skal det føre os frem til et sted, et produkt, et mål?
Næ, det skal det egentlig ikke. Vi skal ikke noget sted hen.
Vi – fællesskabet – er nemlig ikke guddommelige mere,
det er du – individet – derimod. Du bestemmer selv, hvor du skal hen.*

Schmidt: 2005

10. Konklusion

De foregående kapitler har handlet om holdninger til at blive gammel og til at være gammel. Hvad er det for forestillinger og tanker, vi har, om det gode liv som gammel?

Vi har rejst fra det almene mod det individuelle. I første omgang så vi nærmere på den fælles fortælling om alderdommen og det gode liv. Den afdækkede forskellige temaer med positive betydninger for et godt liv som gammel. Den ureflekterede fælles fortælling, som vi ubevidst vil fremhæve, spejler et liv, som ikke står stille. Bevægelsesmetaforen slynger sig i et tydeligt mønster gennem de interviewedes beretninger. Ønsker om aktivitet går hånd i hånd med ønsker om uafhængighed, autonomi, frihed, respekt og værdighed. Vi håber alle på, at især den nære familie vil være en integreret og vægtig del af senlivets fylde.

Modstykket eller skræmmebilledet er et liv i stilstand, inaktivitet, afhængighed af andre mennesker etc. Sindbilledet på det dårlige liv i alderdommen er plejehjemmet. Det viser, at danske plejehjem i offentligheden har et imageproblem, men et spadestik dybere spejler det kulturens dybe angst for døden som under-

tonen bag aktivitetsmantraet. Vi ønsker ikke at blive ældre, fordi aldringen gør det sværere og sværere at fortrænge døden.

Historisk har biomedikaliseringen, der lader alder og svækkelse følge hinanden, været med til at fremme de nævnte holdninger til aldringsprocessen. Som modforanstaltning har gerontologien opfordret til, at ældre mennesker er fysisk aktive med henblik på at minimere forfaldet.

Værdierne er sammenvævede med, hvordan vi har kronologiseret livsløbet. Det senmoderne liv er struktureret, så den overvejende del af befolkningen ophører med at arbejde ved en bestemt alder. Har man trukket sig tilbage på efterløn eller folkepension, yder man ikke længere, men nyder, i et samfund, hvor det at have et betalt arbejde er såvel identitets- som statusskabende.

Aktivitetsmantraet gennemstrømmer alle livsfasen og er en del af den kulturelle og historiske arv, der også har at gøre med mantraets kobling til den protestantiske arbejdsetik, som fortsat er manifest i vore forventninger til det gode liv som gammel.

At leve sin alder så ureflekteret, som den fælles fortælling udtrykker, betyder, at en aktuell tilfredshed med livet, som det former sig her og nu, slår over i ønsket om, at det skal fortsætte på samme måde fremover. I den forstand flyder livet stille og umærkeligt og vore fremstillinger om tiden, der skal komme, præges og bæres af kontinuitet.

Samtidig er det, som vi så i kapitel 6, der fokuserede på den kronologiske alder, tydeligt, at de interviewede fokuserer på de livsfasen, som de enten befinder sig i, eller som er nært forestående. Jo yngre man er, jo sværere er det at forestille sig sin egen alderdom. Den ligger ganske enkelt for langt ude i fremtiden.

Vi nærer den i grunden paradoksale opfattelse, at ældre mennesker ikke er gamle eller ældre i dag. Som de interviewede fremstiller det generelle ældrebillede, synes de ældre i dag at være ungdommelige ældre, og det fremstår som idealet. Vi befinder os i en tid, hvor ældrerollen, eller snarere rollerne, ikke er entydige, men hvor netop den ungdommelige ældre, er den attraktive rollemodel. Begrebet ”uformel uni-alder” dækker over den fundamentale opfattelse, at alderen opløses.

I dagens samfund er det dog sjældent, at fænomenerne fremstår enkle og entydige. Sideløbende med, at alderen synes at være mindre målbar og i en vis

forstand opløses, fremtræder det mønster, at undersøgelsen reproducerer en skabelon for, hvornår man skal nå hvad i sit liv. Vel har den enkelte i langt højere grad end i fortiden mulighed for at præge sit liv, men samtidig eksisterer der en på det nærmeste fastlåst livsfase-skabelon, som især de yngste reproducerer. Alderskronologien sætter sine tydelige spor i disse normative skemaer for, hvornår man gør hvad i sit liv. Begrebet 'social timing' er fortsat væsentligt for det senmoderne individ.

Når det gælder værdierne frihed og mobilitet, er mønsteret, at jo yngre, de interviewede er, jo større værdi tillægges mobilitet. Fra de 60 år og frem ønsker man ikke at flytte til andre egne og så meget desto mindre lande, men sætter pris på hjemmet, lokaliteten og de sociale relationer, som man indgår i. Det binder de ældre borgere i langt højere grad end de yngre.

De yngre beskriver ikke frihed på samme måde, som de andre medvirkende. Jo tættere vi kommer på de 60 år, jo mere begynder de interviewede at tale om "frihed". Vendingen "at få sin egen tid" gør sin entré. Det er imidlertid kun den halve sandhed, som komplementeres af, at der også er stemmer repræsenteret, som ikke har denne længsel og derfor ikke ønsker at standse deres arbejdsliv, måske end ikke på det længere sigt.

De ældste i undersøgelsen sætter alle pris på friheden. En god alderdom er for dem forbundet med, at man kan fortsætte med at gøre det, som man tidligere i livet fandt glæde ved. Også viljen til at ville livet og at overvinde især tabet af ægtefælle og fysisk formåen er forbundet med det gode liv eller "livskunsten", om man vil. Man forsøger at acceptere, at der er tab og forandring uden af den grund at blive mismodig og livsangst. Snarere prøver man at tilpasse sig de nye og ændrede livsbetingelser.

Den kronologiske alder er en dimension, som nuancerer analysen af den fælles fortælling om det gode liv som gammel. Alderen spiller en stor rolle for, hvordan man ser sit liv og om ens alderdom overhovedet er noget, man har spekuleret nærmere over.

Generationstemaet blev behandlet i kapitel 7 for at se, om der var særlige værdier, som prægede de enkelte generationer; men det blev samtidig understreget, at individet forandrer sig i en tidsmæssig proces. Derfor skal man være varsom med at spå om fremtiden. Det er langt fra klart, om de specifikke træk vil følge de enkelte generationer, eller om de i stedet vil ændre sig som følge af samfundets ændringer og deres eget livsløb. Ikke desto mindre er der belæg for at

fremlægge nogle tendenser, som kan have relevans for, hvordan kommende generationer vil se på tilværelsen.

Som vi så, er det en værdi for de ældre ældre at have kunnet klaret sig selv. Har man oplevet modgang i tilværelsen, er man stolt over at fortælle, hvordan man har kæmpet og har overvundet besværligheder. At kunne tilpasse sig og være udholdende er positive værdier. Man har været sparsommelig og har, om muligt, lagt lidt til side med henblik på sværere tider og/eller alderdommen. At være flittig, pligttopfyldende, ansvarlig og kunne arbejde hårdt er positive dyder for den ældre generation.

De yngre ældre er vokset op sammen med udviklingen af den moderne velfærdsstat og den betydelige velstandsstigning i det danske samfund. En udvikling hvor også religiøse og traditionelle dogmatiske forestillinger er blevet blødt op. Det fremkalder en begyndende værdifrisættelse for den enkelte, der går hånd i hånd med udbygningen af uddannelsessystemet, som har dannet grundlag for en historisk set ukendt social mobilitet. Disse udviklingstræk er med til både at fremme den enkeltes mulighed og til at idealisere den individuelle udvikling. Det er også blandt de yngre ældre, at ligestillings- og kønsrollediskussionen bliver samfundsmæssigt programsat.

Analysen viser også, at der er tale om en vis opløsning af de aldersspecifikke roller: Det er især de yngre ældre, de midaldrende og de unge, som værdimæssigt synes at nærme sig hinanden, mens de ældre ældre adskiller sig. Kommunikationen i den ældre ældre generation begrænses af religiøse og traditionelle forestillinger, mens refleksiviteten for de øvrige generationer er en altid nærværende følgesvend i det senmoderne hverdagsliv.

Der er dog også ligheder mellem de ældre ældre og de yngre ældre: Flere har boet det samme sted igennem en lang årrække, har haft den samme partner og det samme arbejde. Flere af de yngre ældre har forud for tilbagetrækning fra arbejdsmarkedet overvejet deres fremtidige økonomiske situation, hvilket også er en parallel til de ældre ældre og det at sikre økonomisk tryghed fremover.

De yngre ældre og de midaldrende har flere værdimæssige træk til fælles. Det drejer sig ikke mindst om et større fokus på egen individuel udvikling og om mulighederne for selv at præge den. Det er ikke pligten, tilbageholdenheden og tilpasningen til livsomstændighederne, som er i højsædet. Vægten ligger på den frihed, som tilbagetrækningen fra arbejdsmarkedet forbindes med. De midaldrende synes i højere grad end de yngre ældre at lægge vægt på selv at bestemme

over livet. Ensretning og kollektivitet kolliderer med de midaldrendes individualiserede værdisæt.

Den mindst entydige generation af de fire generationer er den yngste. Der er tale om flere tendenser. Nogle lægger vægt på, at det kommende eller nuværende arbejde skal være en udfordring. Arbejdet ses som et middel til selvrealisering og er i den forstand identitetsskabende for den enkelte og der er en stærk forestilling og forventning om stor egenindflydelse på det fremtidige arbejdsliv.

At tillægge en fælles sag værdi er ikke fremherskende blandt de yngre. Kollektivitetstanken og solidaritetsbegrebet har en svag placering i deres selvforståelse. De yngste synes at være bevidste om, at de er få i deres generation, hvilket er med til at fremme en følelse af, at de har alle muligheder og kan vælge frit på alle hylder.

De yngre lægger afstand til et liv uden bevægelse og selvudvikling. Dog er der alligevel tale om et paradoks, fordi generationens afstandtagen fra kontinuitet og rutine ledsages af en stærk vægt på alderskronologien og den 'sociale timing' eller normalitetens skabelon.

Nok synger de unge de næsten ubegrænsede muligheds sang, men den ledsages af en grundlæggende tvivl og selvrefleksion. Man er opmærksom på, at manglende fleksibilitet på arbejdsmarkedet, og den betydelige vægt der tillægges arbejdet, samtidig lægger et pres på familielivet og den enkelte. Nogle ønsker at reducere presset ved bevidste fravalg materielt og tilvalg familiemæssigt og socialt. De unge vil med andre ord gerne frigøre sig fra samfundets, arbejdsmarkedets og deres egne forventninger for i stedet at fremme en livsstil med mere tid til samvær, fællesskab og sammenhæng i tilværelsen, hvilket samtidig reducerer den store betydning forbruget har spillet for identitetsdannelsen.

I den enkeltes fortælling om det gode liv understreger interviewene, hvordan vedkommende gerne vil have mere, mindre eller kompenseres i forhold til oplevelser, som knytter sig til livet før fortælletidspunktet. Der er en tydelig sammenhæng mellem 'før' og 'nu', og 'før' projiceres på den ene eller den anden måde ind i fremtiden. I bevægelsen fra den generelle fortælling om det gode liv som gammel frem mod den specifikke fortælling afdækkes materialets kompleksitet.

Ser man på den danske befolknings mangfoldighed og de sociokulturelle parametres betydning for det jeg, som udtaler sig om holdninger til alder, forestillinger og tanker om det gode liv som gammel, fremgår det, at selvet langt fra er opløst – sådan som postmoderne tænkere har plæderet for. De interviewede er mennesker med hver deres historie placeret i historien, hvilket igen betyder, at den, vi bliver som ældre, afspejler vort liv, den sociale kontekst og den kultur, vi er vokset op i. Omvendt betyder det ikke, at livsløbet skal forstås som noget mekanisk. Generelt har vi i langt højere grad end tidligere mulighed for selv at præge vort liv. Nok har vi forskellige forudsætninger og kapitaler at gøre godt med, men vi har mulighed for selv at sætte et fingeraftryk på vor egen historie i sammenhæng med den store historie.

Det er en central pointe, at det, man har værdsat i sit hidtidige liv, vil man gerne skal fortsætte i fremtiden: At skabe eller at arbejde med noget, som man brænder for, enten på grund af interesse, overbevisning og økonomi, at fastholde eller vinde respekt, at sikre et liv, hvor alle aldre tillægges samme værdi osv. Eksemplerne i kapitel 8 er legio. For dem, der har en fremtid for sig, skydes 'nuet' ind i fremtiden, mens andre (fx handicappede) projicerer fremtiden ind i nuet.

Bevæger vi os bort fra de interviewede danskere og ser nærmere på landspolitikerne, synes der at være enighed om:

- at "de ældre" hverken udgør en homogen eller svag gruppe i samfundet;
- at forestillingen om de ældre som svage skyldes mediernes negative stereotyper;
- at det gælder om at vende befolkningens holdning til aldringen fra at være noget negativt til at være noget, der kendetegnes af vækst og berigelse;
- at den nuværende ældrepolitik skal ses i sammenhæng med opbygningen af velfærdsstaten, som ingen af de politiske partier ønsker et tilbunds gående opgør med;
- at det er vigtigt at overveje, hvordan samspillet mellem generationerne kan gives større indhold og fylde.

De kommunale politikere peger på en række forhold, der ikke synes at spille samme rolle blandt landspolitikere:

- at der vil være et voksende forventningspres hen imod service og velfærd fra borgerne;
- at der vil være større krav om en bevidst prioritering;
- at ydelserne skal være mere behovsbestemte;
- at borgerne skal tage større ansvar for deres eget liv;
- at borgerne også i deres overvejelser inddrager en hensyntagen til fællesskabet og påtager sig et ansvar i så henseende;

Fælles for de to politikergrupper er deres betoning af:

- at et godt liv som gammel er et aktivt liv, der sikrer mental og fysisk funktionsevne og aktiv deltagelse i samfundslivet i bred almindelighed;
- at et godt liv som gammel forudsætter en behandling præget af værdighed og respekt;
- at der skal være mulighed for bistand fra det offentlige, hvis der er behov for det;
- at mellem menneskelige relationer og samspil mellem generationerne er vigtige forhold;

I en vis udstrækning stemmer politikernes opfattelse af ”Et godt liv som gammel” overens med de udvalgte danskeres forståelse, som den kommer til udtryk i den fælles fortælling om det gode liv, jf. kapitel 5.

Politikerne fremhæver ældrebefolkningens sammensathed. Hverken politikerne eller de interviewede danskere giver udtryk for, at det er muligt at se på det gode liv som gammel som løsrevet fra det liv, man tidligere har levet. Forestillingen om et ældreliv svarer til forestillingen om livet i al almindelighed. Når befolkningen er så sammensat, vil forestillingerne om det gode liv som gammel også fremstå tilsvarende mangfoldige.

Der synes at være grundlag for den konklusion, at ældrepolitikken ikke svarer til befolkningens forestillinger om et godt liv som gammel. Grunden er, at anvendelsen af politisk fastsatte aldersgrænser er med til at fasttømre kategoritankgangen og at dele livet op i kunstige faser. Aldersgrænser skaber en forventning om, at adfærden i bestemte alderskategorier, følger et bestemt mønster, og/eller at man begynder at se på sig selv på en bestemt måde. Den stærke betoning af den kronologiske alder er med til at problematisere, at man ældes, og forstærker derfor den holdning og forventning, at livet også nødvendigvis ændrer sig med alderen. Derfor opstår der en stor diskrepans mellem individets subjektive opfattelse og samfundets generelle opfattelse. Lovgivningen halter bagud.

Mennesker af i dag ønsker ikke at "være gamle". Hvorfor bliver man så ved med fra politisk hold at være med til at forstærke en sådan forældet opfattelse?

Vi bør i stedet drøfte mere indgående, hvilke udfordringer og værdier, det samfundsmæssigt giver, at vi i det 21. århundrede bliver flere ældre. Aldersbegrebet og fænomenet det aldrende samfund må gentænkes. Kommende generationer vil med stor sandsynlighed have andre forventninger til ældrepolitik og velfærdsstatspolitik end dem, vi kender i dag.

I fremstillingen har vi set en bevægelse mod en højere og højere grad af individualisering, jo yngre de medvirkende var. I tråd med denne udvikling er det gode liv også i langt højere grad blevet den enkeltes ansvar.

Men vil fremtidens ældre blot kræve deres individuelle ret uden en tilsvarende accept af deres forpligtelser over for fællesskabet?

Spørgsmålet er givetvis formuleret for enkelt, men der er næppe tvivl om, at de kommende ældre generelt vil være mere opmærksomme på deres individualitet sammenlignet med dagens ældre ældre. Mange af os er særdeles begejstrede for at forbruge. I forhold til velfærdsstaten er vi måske også, især jo yngre vi er, udstyret med en forbrugermentalitet. Som nævnt mener nogle, at det er gennem forbruget, vi skaber og iscenesætter os selv. Måske er forbrugerismen det eneste, vi kan blive enige om, er af blivende værdi i dagens samfund og måden, hvorpå vi relaterer os til staten? Vi er blevet forbrugere af service fra staten.

Flere og flere borgere må formodes at være opmærksomme på deres ret til at kræve service etc. for deres skattebetaling. Det generelt øgede uddannelsesniveau blandt befolkningen gør også, at flere er i besiddelse af de kommunikati-

onsmæssige forudsætninger for, at den enkelte kan formulere sine krav til det offentlige. På den anden side vil et generelt højnet uddannelsesniveau også afspejle sig i en mere ressourcestærk befolkning, som måske ikke får så stort behov for hjælp fra samfundet.

Bag de interviewedes forestillinger om et godt liv som gammel ligger den tankegang, at det er det offentlige, som tager sig af vore forældre og ældre, hvis de bliver syge eller får behov for personlig og praktisk hjælp. Til forskel fra mange andre kulturer, hvor gensidigheden mellem forældre og børn er helt fundamental for sammenhængskraften i samfundet, er det derfor ikke en forpligtelse eller et ansvar, som vi får ind med modermælken. Yngre danskere har måske ikke tænkt videre over, at deres forældre kan komme i en sådan situation, hvor de får behov for hjælp, og man planlægger ikke efter, at ens forældre skal være et integreret led i ens livsplaner. Med opbygningen af velfærdsstaten og med fokus på den enkeltes livsudfoldelser og personlige udvikling, er gensidigheden måske dybest set blevet fraværende.

En generel tendens blandt de interviewede er den holdning, at skattebetalingen betyder en overførelse af det, der en gang var et personligt ansvar, til den offentlige sektor. Ansvarligheden i livsverdenen er blevet afløst af en forventning om, at systemet løser problemerne. Der er dog andre stemmer, som nuancerer dette overordnede billede, idet de udtrykker andre idealer knyttet til fordelingen af det offentliges ansvar og familiens ansvar.

Når vi taler om ansvarsfordelingen mellem individ/ familie/det offentlige, fremgår det, at de ældre ældre helst vil være selvhjulpne i den forstand, at de vil klare tingene selv, sådan som de har været vant til at gøre hele livet. For de yngre ældre og de midaldrende er det kendetegnende, at de ønsker så megen indflydelse på evt. fremtidig hjælp som muligt. Man ser det ikke som børnenes opgave. Blandt de yngre af de interviewede er der flere, som ønsker, at familien tager sig af dem, hvis de måtte få behov for det. Her er der stemmer, som ønsker mere kontakt og hjælp generationerne imellem. De forskelligartede synspunkter blandt de yngste af de medvirkende afspejler værdipluralismen og den stigende fragmentering i samfundet.

Vi har set, at opbygningen af velfærdssamfundet har spillet afgørende ind på, hvorledes mennesker forstår sig selv i en samfundsmæssig kontekst. Det, de ældre ældre anså for at være deres ansvar og pligt, er blandt de yngre medvirkende i højere grad blevet det offentliges ansvar. Velfærdspolitikken intention var bl.a. at skabe et samfund, hvor tryghed og beskyttelse af den svage stod i

centrum. Selve præmissen for velfærdsstaten er, at vi har en fælles forståelse af, at det er nødvendigt, at alle skal bidrage til fællesskabet.

Imidlertid vil politiske beslutninger påvirke borgernes tankegang og adfærd. De institutionelle ændringer i forbindelse med opbygningen og cementeringen af velfærdsstaten er med til at påvirke indholdet i og opfattelsen af den sociale kontrakt i en bestemt retning. Sammenholdt med den nævnte aftraditionalisering og sekularisering ser vi et samfund, hvor individet socialiseres til at tænke sig selv mere som rettighedsindehaver i en demokratisk velfærdsstat og ikke som bærer af et altid tilstedeværende ansvar for ”den anden”. Vi legitimerer vore krav til staten gennem vore indbetalte skattekroner. Når politikken på den måde skaber ændringer i individernes værdier og adfærd, ændres der grundlæggende ved, hvordan vi opfatter vor egen rolle i de mellem menneskelige relationer.

I yderste konsekvens er velfærdsstaten måske lige så umærkeligt ved at underminere sit eget grundlag, fordi de borgere, som er vokset op sideløbende med dens udvikling, og de borgere, der aldrig har kendt andet, har internaliseret den på en så fundamental måde, som vor generationsanalyse har vist det.

Nogle af de unges stemmer tænker dog vort nuværende system som uhensigtsmæssigt og håber på mere kontakt generationerne imellem og på, at familien vil tage vare på dem, når de bliver ældre. Disse stemmer er samtidig en indirekte kritik af, hvor vi i dag trækker grænsen mellem det offentlige ansvar og civilsamfundets.

Man kan spørge, om vi ikke trænger til en mere principiel overvejelse og drøftelse af, hvordan vi får en større forpligtethed på hinanden? Individualisme og autonomitankegangen står stærkt i vores kultur og kan ofte virke hindrende for en samhørighedsfølelse med andre. Systemet tager over, hvorfor forpligtelsen i de mellem menneskelige relationer bliver til en abstrakt størrelse. Man er ikke længere konkret forpligtet. Med urbaniseringen og den fortsatte tilflytning til større byer fremmes også en anonymitet eller fremmedhed over for ”den anden”.

Selv om flere vil fremhæve, at velfærdsstaten ikke har råd til at tage sig af ældre borgeres omsorgs- og ensomhedsproblemer eller eksistentielle problemer helt generelt, er det ikke udelukkende et økonomisk spørgsmål. Denne undersøgelse viser, at en bevidst udbygning af de sociale bånd blandt danskerne, hvor man for eksempel forestiller sig at ældre hjælper andre ældre, eller man hjælper

hinanden på tværs af generationerne, vil være med til at fremme det gode liv både for den, der giver, og for den, der modtager. Man kan nemlig give lige så meget igen ved at modtage, hvorfor relationerne præges af gensidighed frem for ensidighed. Familien eller andre nære relationer kunne også i langt højere grad påtage sig et ansvar for en ældre pårørende, som er i en situation, hvor der er hjælp behov. Imidlertid er vores samfundsstruktur særdeles ufleksibel, hvad sådanne ordninger angår, så det for yngre mennesker som regel fremstår som en helt urealistisk løsning.

Vi kunne også tænke vor boligpolitik på en meget mere visionær måde. Samfundet høster ved, at vi møder mennesker, der ikke ligner os selv. Derfor burde vi sigte mod at undgå ghettoer, som bærer en eller flere af de sociokulturelle parametre som overskrift.

Det ville være konstruktivt, om vi kunne tage sådanne principielle spørgsmål op til grundig overvejelse. Man ville måske ad den vej kunne imødekomme de følelsesmæssige dilemmaer, som flere børn og børnebørn står lige midt i i dag. Der kunne være flere alternativer løsninger, som kunne vinde fodfæste og blive udbygget i både den enkeltes, familiens og civilsamfundets tankegang.

Den danske velfærdsstat hviler bl.a. på en forudsætning om solidaritet og accept af, at den, der er eller har været udsat for en af de af samfundet anerkendte risici, skal sikres et værdigt liv. Mister vi solidaritetsfølelsen og den grundlæggende fælles ansvarlighed, fordi vi grundlæggende ikke føler en solidaritet med andre, men kun ser os selv og vor egen lille ”stamme”?

Den variation, som vi ser i analysen, er ikke mindst væsentlig for den fremtidige politikdannelse. Vi kan ikke forudsætte, at folk, fordi de har den samme alder, for eksempel 65 år, deler ønsker, forventninger og behov. Man må påregne et langt mere multifacetteret billede, som afspejler værdipluralismen og forskellige livsløb.

Samtidig har vi også den ledsagende refleksivitet, som følger os på livets vej. Vi betvivler og sætter spørgsmålstejn – ikke mindst i forhold til alle former for autoritet. Refleksiviteten er vigtig i særdeleshed for de unge i undersøgelsen, som funderer over, hvilken vej de skal gå. I denne aldersgruppe er der nogle, som stiller spørgsmålstejn ved den udbredte skabelon for livet, i hvilken arbejde og familieliv står i et disharmonisk forhold til hinanden.

Der er blandt nogle af de yngre en længsel efter fællesskab, fordi de fornemmer, at den rendyrkede selvrealisering ikke fremmer hverken det gode liv i livet eller det gode liv som gammel. Der er næppe tale om, at en reflekteret genskabelse af væsentlige fællesskaber nu spirer frem blandt de unge som reaktion på en individualiseret kultur eller et tab af de sociale bånd, som de klassiske sociologer talte om. Imidlertid er det en god idé at diskutere, om noget nyt trods alt er på vej, og om vi kan indrette vore livsløb på en mere fleksibel måde. I samfund skaber vi et samfund sammen og dermed taler vi nødvendigvis om menneskeliv i relationer, som indgår i et fællesskab med hinanden.

Det er også nødvendigt at drøfte, om der fremover skal være noget, der hedder ældrepolitik? Øget alder medfører ikke nødvendigvis svækkelse og sygdom. Måske man også politisk skulle ophæve ældrepolitikken som begreb og i stedet lovgive ud fra andre præmisser end kronologisk alder? Under alle omstændigheder synes landbrugs- og industrisamfundets rolletildeling til den ældre at være utidssvarende, når den ses i lyset af de interviewedes forestillinger om det gode liv som gammel.

I stedet for at opløse alderen helt kunne vi også slutte denne fremstilling med at pege på en lidt anden vej og fremhæve, at det ville være givtigt for alle samfundsmedlemmer, hvis vi langt mere bevidst tillagde den visdom og erfaring vægt, som mennesker indsamler med alderen. At vi m.a.o. begyndte at anerkende visdom og erfaring som statusgivende i samfundet.¹¹⁶ Så omskiftelig er tilværelsen ikke, ej heller med den teknologiske udvikling in mente, at en sådan 'genopdagelse' af den ældres visdom er overflødig og perspektivløs.

Man kunne lave flere mentorordninger og i det hele taget skabe nogle rum for, at menneskers erfaringsbaserede viden spredes og anvendes af de yngre generationer. Fysisk kunne disse fora være placeret på for eksempel højskoler, virksomheder etc. Man kunne også tænke i baner af senioruniversiteter.

En anden vision er – parallelt til begrebet børneorlov – at indføre en form for seniororlov. For at modvirke tendensen til en for 'tidlig' tilbagetrækning, kunne det give mennesker også i denne aldersgruppe mulighed for at trække sig tilbage i en periode og få inspiration til at genoptage arbejdslivet det samme eller måske et andet sted på arbejdsmarkedet. Denne vision bliver ikke mindre realistisk

¹¹⁶ Denne vision og de følgende stammer fra interviewet med Jytte Hilden (2004).

i betragtning af, at de kommende ældre vil være mindre nedslidte end de nuværende og bl.a. derfor vil være bedre rustede til at fortsætte.

Seniorer og mennesker med flere års erfaring på arbejdsmarkedet ville også være kærkomne ressourcer i organisationer som Red Barnet, Danmarks Naturfredningsforening, Mellemføleligt Samvirke etc. I det hele taget kunne man overveje, hvordan de ældre ud over et fortsat aktivt arbejdsliv kunne tildeles mere betydningsfulde roller i civilsamfundets funktion.

Hvis man fra samfundets og fra politisk side begynder at se på mennesker i senlivet på denne måde, ville vi ændre talen, som kredser om det stigmatiserende og rædsomme ord ældrebyrde, for i stedet at fokusere på seniorernes evner, erfaringer, viden og kvalifikationer.

Var det ikke Martin Buber, som sagde noget i retning af: ”At leve er at mødes. Hvor trist er det ikke kun at mødes med sit eget spejlbillede?”

I I. Bibliografi

Andersen, I. E. og Frandsen, F. S. (2003), *Velfærd fremover – en udfordring*, Folketingets Fremtidspanel 2001-2003, Folketinget.

Asterisk (2003), Alder. *Asterisk*, 10. april, 2003, Danmarks Pædagogiske Universitet.

Bauman, Z. & May, T. (2003), *At tænke sociologisk*, Hans Reitzels Forlag.

Berger, P. L. (1963), *Invitation to Sociology. A Humanistic perspective*, Anchor Books, New York.

Blaakilde, A. L. (1999), *Den Store Fortælling om Alderdommen*, Munksgaard.

Blaakilde, A. L. (2004), ”Løber tiden fra Kronos? Om kronologiseringens betydning for forestillinger om alder”. I: *Tidsskrift for Kulturforskning*. 3. 1: 67-85.

Blaakilde, A. L. (2005), ”At leve er at rejse – efter en plan”. I: *Gerontologi*, Nr. 3: 12-15.

Bouchet, D. (2004), ”Det tabte bånd og det gode liv –identitet, familie og parforhold i socialfilosofisk perspektiv”. I: Harbo, N. J., Jørgensen, S. L., Lystbæk, C., Nielsen, C. F. et Sandberg, M. (red.), *Det gode liv- mere end dig selv*. Philosophia, Aarhus Universitet: 149-168.

Bourdieu, Pierre (1987), *Outline of a Theory of Practice*, Cambridge University Press.

Bygholm, L. M. (2003), *Omsorgsmønstre blandt ældre flygtninge og indvandrere. Erfaringer fra forebyggende hjemmebesøg til flygtninge og indvandrere mellem 60 og 75 år – en undersøgelse af samspillet mellem civilsamfundets og det offentliges indsats i ældreplejen*, Århus Kommune, Magistratens 3. Afdeling, Sundhed og Omsorg. Videncenter for tilbud til ældre flygtninge og indvandrere, Lokalcentret Gellerup.

Christensen, M. K. (2004), "Når alderen indhenter én. Semiotisk inspiration i analysen af kvalitative interview om kropslighed og aldring". I: *Dansk Sociologi*, 15,4: 10-22.

Collins, R. (2000), *Max Weber – personen og forfatterskabet*, Hans Reitzels Forlag.

Dagens Medicin (2005), 4. november, 2005, *Dagens medicin*.

Dahl, H. (1997), *Hvis din nabo var en bil. En bog om livsstil*, Akademisk Forlag.

Dahler-Larsen, P. (2002), *At fremstille kvalitative data*, Odense Universitetsforlag.

Elder, G. H. (Jr), Johnson, M. K. & Crosnoe, R. (2004), "The Emergence and Development of Life Course Theory". I: Mortiner, J. L. and Shanahan, M. J. (red.), *Handbook of the Life Course*, Springer, USA: 3-19.

Eksistens (2004), *Alderdøm – mulighed eller mareridt?* Radioudsendelse på P1 14. 2. 2004.

Estes, C. L., Biggs, S. and Phillipson, C. (2003), *Social Theory, Social Policy and Ageing. A critical introduction*, Open University Press.

Featherstone, M. og Hepworth, M. (1995), "The Mask of Ageing and the Post-modern Life Course". I: Featherstone, M., Hepworth, M. and Turner, B. S. (red.), *The Body. Social Process and Cultural Theory*, Sage Publications, London: 371-389.

Frank, L. (2005), "Udødelighedens tidsalder", *Weekendavisen* 21.-27. oktober 2005.

Frank, L. (2005), "Gal eller genial", *Weekendavisen* 2.- 8. december 2005.

Fromholt, P. og Munk, K. (1994), ”Aldringsparadigmer, normalitet og sundhed”. I: Jensen, U. J. og Andersen, P. F. (red.): *Sundhedsbegreber- filosofi og praksis*. Århus, Philosophia: 123-137.

Fromholt, P. (1998), ”Senlivet og forestillingen om den gode alderdom”. I: Blaakilde, A. L., Swane, C. E. (red.): *Aldring og ældrebilleder – mennesket i gerontologien*, Munksgaard: 193-211.

Giddens, A. (1994), *Modernitetens konsekvenser*, Hans Reitzels Forlag.

Giddens, A. (1996), *Modernitet og selvidentitet. Selvet og samfundet under senmoderniteten*, Hans Reitzels Forlag.

Greve, P. K. & Gregersen, R. L. (1999), *Fremtidens Seniorer i Danmark*, ÆldreForum/ Pricewaterhousecoopers.

Gyldendals Fremmedordbog (1984), Gyldendalske Boghandel.

Hagestad, G. O. (2002), ”I det lange løp – et livsløbsperspektiv på aldring”. I: *Aldring og Livsløb* (1): 2-5.

Hansen, K. M., Hansen, M. B. & Dahl, P. S. (2004), ”Spørgeskemaundersøgelse af brugen af Fælles Sprog i de danske kommuner”, *Politologiske Skrifter*, No. 9, Det Samfundsvidenskabelige Fakultet, Syddansk Universitet.

Hansen, M. B. & Vedung, E. (2005), *Fælles Sprog i ældreplejens organisering. Evaluering af et standardiseret kategorisystem*, Syddansk Universitetsforlag.

Hastrup, K. & Ovesen, J. (1985), *Etnografisk Grundbog*, Gyldendal.

Hilden, J. (2003), ”Modne Madammer”, Debatkronik, *Politiken* 6. juni, 2003.

<http://www.kl.dk/288547>.

Jacobsen, M. H. (2004), ”Fra den værdige til den uværdige død?” I: Swane, C. E., Blaakilde, A. L. & Amstrup, K. (red.): *Gerontologi. Livet som gammel*, Munksgaard: 253-264.

Jepsen, S. B. (2005), ”Lottomillionærer holder på pengene”. I: *InvestInformation*, Nr. 1:16-18.

Jørgensen, C. R. (2004), ”Psykotering som vejen til det gode liv?” I: Harbo, N. J., Jørgensen, S. L., Lystbæk, C., Nielsen, C. F. et Sandberg, M. (red.), *Det gode liv – mere end dig selv*, Philosophia, Aarhus Universitet: 7-33.

Kaarsholm, L. F. (2005), ”Ingen har ret til noget”, *Information* 24.8. 2005.

Katz, S. (1995), ”Imagining the life-span. From premodern miracles to post-modern fantasies”. I: Featherstone, M. & Wernick, A. (red.), *Images of Ageing. Cultural Representations of Later Life*: 61-75.

Kirk, H. (2000), ”Ældres Aldringsmuligheder: Funktionsevne frem for alder”. I: *Ældre efter år 2000 – fra forskning til seniorpolitik*, Rapport fra symposium den 5. november 1999, Udgivet af ÆldreForum: 38-41.

Kirk, H. (2004), ”Alderskurver og Livsløb”. I: Swane, C. E., Blaakilde, A. L. og Amstrup, K. (red.): *Gerontologi. Livet som gammel*, Munksgaard: 44-53.

Kommunernes Landsforening (2003), *Velfærd på spil*, Kommuneinformation A/S, KL.

Kühlmann, L. (1995), ”En del af livet”. I: Kühlmann, L. (red.): *Den bedste Tid - er måske gemt til sidst*, Aschehoug: 218-225.

Lavrsen, L. (2005), ”Nutidens unge er..”, *Information* 27. 5. 2005.

Levinsen, K. (2003), *Unge politiske værdier – i et generationsperspektiv*, Ph.D. afhandling, Syddansk Universitetsforlag: 55-80.

Lützen, K. (2005), ”Det Tabte Paradis”. Kronik i *Politiken*, 18. september 2005.

Mandag Morgen (2004), Nr. 27, 23. august 2004, *Mandag Morgen*: 23-26.

Miles, M. B. & Huberman, A. M. (1994), *Qualitative Data Analysis. An Expanded Sourcebook*, Sec. Edition, Sage Publications: 239-244.

Mortiner, J. T. & Shanahan, M. J. (2004): ”Preface. The Impetus for this handbook”. I: Mortiner, J. L. and Shanahan, M. J. (red.): *Handbook of the Life Course*, Springer, USA: xi-xvi.

Mørck, Y. (1998), *Bindestregsdanskere: fortællinger om køn, generationer og etnicitet*, Frederiksberg, Forlaget Sociologi.

- Nisbet, R. A. (2004), *The Sociological Tradition*, Transaction Publishers.
- Olsen, H. (2003), *Ønsker og forventninger til det "gode liv" i alderdommen. Et litteraturstudie om holdningsmålinger i dansk forskning, udredning mv.* Socialforskningsinstituttet 03:26, København.
- Petersen, J. H. & Smith, N. (2005), "Fri os for alder", *Weekendavisen* 28. oktober til 3. november 2005.
- Povlsen, J. & Hoff, M. (2004), "Krop, Sundhed og Alderdom". I: Swane, C. E., Blaakilde, A. L. og Amstrup, K. (red.): *Gerontologi. Livet som gammel*, Munksgaard: 243-264.
- Qvortrup, J. (2003), *Barndom i et sociologisk generationsperspektiv*, Bearbejdet og udvidet version af et foredrag holdt på debatdag om "Alder, generation og livscyklus – et nyt forskningsfelt", den 27. februar 2003 ved Center for Kulturforskning, Aarhus Universitet: 1- 48.
- Schmidt, L. H. (2005), "Processen over produktet?" I: *Asterisk*, 23. juni 2005, Danmarks Pædagogiske Universitet.
- Stensgaard, P. (2005), "Døden er levende", *Weekendavisen* 2.- 8. december 2005.
- Sundhedsforvaltningen (2000), *Hvad er et godt ældreliv? En temperatur-måling blandt borgere og brugere i København*, Udarbejdet for Sundhedsforvaltningen, Københavns Kommune, december 2000.
- Thorsen, K. (1997), *Livsform, livsløb og livstema som anvendte forskningsbegreber. Med eksempler fra gerontologisk forskning*, Norsk Institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA, Skriftserie 9).
- Thorsen, K. (1998), *Kjønn, livsløb og alderdom. En studie av livshistorier, selvbilder og modernitet*. Fagbokforlaget, Bergen-Sandviken.
- Thorsen, K. (2005), "Et livsløpsperspektiv på aldring". I: *Nordisk Psykologi*, 57 (1): 64-85.
- Thorup, K. (2003), *Ingenmandsland*, Gyldendal.

Weber, M (1981), *Den protestantiske etikk og kapitalismens ånd*, Gyldendal, Norsk Forlag.

Wien, C. (2005), *Ældrebilledet i medierne gennem 50 år. En undersøgelse af ældrestereotyper i dagbladene fra 1953 til 2003*, Syddansk Universitetsforlag.

World Health Organization (2003), *Gender, Health and Ageing*, November.

Zetterberg, H. L. (1984), *The Rational Humanitarians*:
http://www.zetterberg.org/Papers/ppr1984b/ppr1984b_75.htm: 75-92.

Bilag A. Interviewguides

A.i Forskere

Introduktion af din faglige baggrund?

Hvordan vil du karakterisere aldringsforskningsfeltet i DK?

- Afspejler dette også det internationale felt?

Hvor står dit eget fag/område i aldringsforskningsfeltet?

- Hvilke væsentlige spørgsmål drejer det sig om her?

Hvad mangler vi viden om?

Hvordan forholder du dig til den politiske debat /den samfundsmæssige debat om ældre i Danmark?

Der er blevet stillet flere detaljerede spørgsmål til forskerne, som jeg her har undladt at medtage. Ovenstående giver et indblik i det overordnede fokus i relation til interview med forskerne.

A.ii Offentlige bidragydere

Hvornår og hvorfor blev du optaget af emnet alder?

Hvilke ældrebilleder (syn på ældre) synes du generelt dominerer i Danmark, når vi taler om holdninger til at blive ældre /være gammel?

- Hvordan mener du, at disse billeder skabes
- Vil billederne blive udfordret på sigt?

Oplever du, at der i din levetid er sket ændringer i synet på ældre?

Mener du, at mennesker over 60/ 65 har tilstrækkelige muligheder for at forpligte sig i samfundet?

Hvad er din egen holdning til at blive ældre? Hvad betyder alder for dig?

Ser du dig selv som en del af en generation?

Hvordan ser dine ønskeforestillinger om livet som ældre ud?

- Arbejde
- Børn
- Mand
- Familie, venner, mennesker
- Økonomi
- Uddannelse og lærdom

Har du nogen forbilleder?

A.iii Udvalgte danskere

Introduktion til projektet ”Et godt liv som gammel”.

Anonymitet og optagelse.

Den interviewedes navn, (køn), alder, erhverv, bopæl, uddannelse, etnisk tilhørsforhold, civilstand og økonomi.

Hvilke billeder, mener du, er de fremherskende i dag i Danmark, når vi taler om holdninger til det at blive ældre og til at være ældre?

Hvis du skulle sammenholde barndom og alderdom, hvad synes du så kendetegner de to perioder eller livsfaser i tilværelsen?

Oplever du, at der er sket ændringer i synet på ældre?

Mener du, at der stilles for få eller for mange krav til ældre mennesker? Hvad mener du om karakteren af de evt. krav, der stilles?

Hvad er din egen holdning til alder og til det at blive ældre? Har du oplevet ikke at være jævnaldrende med din egen fysiske alder?

Ser du dig selv som værende en del af en generation? I bekræftende fald, hvilken?

Hvilke muligheder har du for at være sammen med mennesker, som har en anden alder end dig selv?

Er de sociale aktiviteter, som du deltager i i din fritid, delt op efter en aldersdimension?

- Medtænker du fx alder, når du knytter venskaber.

Hvad er en god dag for dig?

Hvilke forventninger har du til din egen ældretilværelse? Kolliderer disse forventninger evt. med, hvad du nævnte tidligere om de fremherskende ældrebilleder?

Hvis du frit kunne vælge, hvordan din tredje alder skulle forme sig, hvordan ville en god ældretilværelse så se ud? Her er det ikke, hvad du forventer, men derimod hvad du ønsker og drømmer om? Kender du nogle ældre, som er en slags forbilleder for dig?

Spørgsmål 12 uddybes i de følgende spørgsmål:

Hvilke ønsker har du til arbejde?

Hvilke ønsker har du til din økonomiske formåen?

- Skal vi bevare folkepension, efterløn, boligydelse?
- Hvor vigtig er indkomst ud over folkepensionen – fx arbejdsmarkeds-pensioner – for at kunne have et godt liv som gammel?
- Er der overensstemmelse mellem din nuværende økonomiske adfærd og dine ønsker?

Hvilke ønsker har du til dit parforhold/kærlighedsliv?

Hvordan ønsker du, at dit helbred bliver, når du bliver gammel? Er der overensstemmelse mellem den måde du lever på nu og dine ønsker fremover?

Hvordan ønsker du at bo, når du bliver ældre?

Hvilke sociale relationer opfatter du som de afgørende, når du bliver ældre?

Hvilke fritidsaktiviteter kunne du tænke dig at dyrke (foreningsliv, frivilligt socialt arbejde eller aktiviteter i lokalsamfundet)?

Hvilke ønsker har du til hjælp og omsorg (offentlig/privat)?

- Hvilken evt. indflydelse kunne du tænke dig at få på den hjælp, som du ønsker at få fremover?

Disse ønsker, som du her har givet udtryk for, tager de udgangspunkt i en ideel forestilling eller snarere, hvad du forventer dig?

Har du noget at tilføje til interviewet?

A.iii Socialpolitiske ordførere i Folketinget

Hvad er hovedtemaerne i Partiets politik på ældreområdet?

På hvilken måde prøver du som ordfører på det socialpolitiske område at få disse hovedtemaer på den politiske dagsorden?

Er der andre temaer inden for det socialpolitiske felt, end netop det ældrepolitiske, som har større bevågenhed internt i Partiet og i Folketinget som sådan?

Hvordan holder du dig orienteret om, hvilke ønsker befolkningen har til tilværelsen som ældre? Hvilke informationskanaler er her de afgørende for dig?

Hvilke ældrebilleder mener du/I er de fremherskende i dagens Danmark?

Hviler den nuværende ældrepolitik på et fælles værdigrundlag og i bekræftende fald, hvor stammer dette værdigrundlag fra? I benægtende fald, hvorfor ikke?

Mener I, at samfundet har de rette forventninger til mennesker over 60? Er det nødvendigt at opretholde aldersgrænser for fx folkepension og efterløn?

Mener I, at det er en korrekt prioritering at opretholde efterløn, folkepension, tilskud til ældre til bolig o.a. i sin nuværende form fremover?

Har mennesker som når pensionsalderen, tilstrækkelige muligheder for at forpligte sig i samfundslivet? Stilles der for få, et passende antal eller for mange krav?

Hvordan ser I på tildelingen af hjælp og omsorg til ældre? Hvad mener I er den optimale vægtning mellem offentlig og privat hjælp?

Hvordan vurderer I samarbejdet mellem Folketinget og KL inden for det ældrepolitiske område?

Hvordan ser en ideel ældretilværelse ud på baggrund af dit partitilhørsforhold? Med andre ord, hvilke visioner har I for de ældre i Danmark?

A.iv Formand og næstformand i KL

Hvad er hovedtemaerne i KLs politik på ældreområdet?

På hvilken måde prøver du som formand/næstformand for KL at overføre disse hovedtemaer til den landspolitiske dagsorden?

Er der andre temaer inden for det socialpolitiske felt, end netop det ældrepolitiske, som har større bevågenhed i KL?

Hvordan holder du som formand/næstformand for KL dig orienteret om, hvilke ønsker befolkningen har til tilværelsen som ældre? Hvilke informationskanaler er her de afgørende for dig?

Hvilke ældrebilleder mener KL er de fremherskende i dagens Danmark?

Hviler den nuværende ældrepolitik på et fælles værdigrundlag og i bekræftende fald, hvor stammer dette værdigrundlag fra? I benægtende fald, hvorfor ikke?

Mener KL, at samfundet har de rette forventninger til mennesker over 60 år? Er det nødvendigt at opretholde rene aldersgrænser og ikke funktionsgrænser for fx folkepension og efterløn?

Mener KL, at det er en korrekt prioritering fremtidigt at opretholde efterløn, folkepension, boligtilskud til ældre o.a. i sin nuværende form?

- Hvordan vurderer KL koblingen til demografien og den nationaløkonomiske status?

Har mennesker, som når pensionsalderen, tilstrækkelige muligheder for at forpligte sig og dermed bruges i samfundslivet? Stilles der for få, et passende antal eller for mange krav og det ikke kun i relation til arbejde?

Hvordan ser KL på tildelingen af hjælp og omsorg til ældre? Hvad mener KL er den optimale vægtning mellem offentlig og privat hjælp?

Hvordan vurderer du samarbejdet mellem Folketinget og KL inden for det ældrepolitiske område?

Velfærdskommissionens delrapport og de økonomiske vismænds udspil for nyligt sammenholdt med finansministerens manglende lydhørhed over for konklusionerne - Hvordan forholder KL sig til finansministerens reaktion?

Hvordan ser en ideel ældretilværelse ud for dig i egenskab af at være formand/næstformand for KL? Med andre ord, hvilke visioner har KL for de ældre i Danmark?

Bilag B. Interviewpersoner

B.i Socialpolitiske ordførere samt formand og næstformand i KL

Line Barfoed, EL

Sandy Brinck, S

Charlotte Dyremose, KF

Eva Kjer Hansen, V

Pia Kristensen, DF

Villy Søvnald, SF

Margrethe Vestager, RV

Tove Videbæk, KD

Anker Boye, KL

Eigil W. Rasmussen, KL

B.ii Forskere

Kaare Christensen

Bernard Jeune

Karen Munk

Christine E. Swane

B.iii Markante bidragydere

Jytte Hilden

Henning Kirk

Lone Kühlmann

Kirsten Thorup

B.iv Udvalgte danskere

#	Køn	Alder	Erhverv	Etnisk Tilhørsforhold
1	Kvinde	38	Pakkedame på fabrik	DK
2	Kvinde	51	Områdeleder ved ældrecenter	DK
3	Kvinde	46	Musikpædagog	DK
4	Mand	58	Lønkonsulent i amt	DK
5	Kvinde	61	Efterløn. Tidligere syerske.	DK
6	Mand	42	Salgschef	DK
7	Mand	45	Arbejdsløs	Afghanistan Har boet to år i DK
8	Kvinde	58	Biblioteksansat	DK
9	Kvinde	36	Klinikassistent	DK
10	Mand	21	Pædagogmedhjælper.	DK
11	Kvinde	81	Pensionist. Tidligere indkøbschef	DK
12	Mand	58	Folkeskolelærer	DK
13	Kvinde	33	Operationschef	DK
14	Kvinde	30	Arbejdsløs	DK
15	Kvinde	19	Gymnasieelev	DK
16	Kvinde	29	Ergoterapeut	DK
17	Kvinde	25	Ekspeditrice	DK
18	Mand	55	Direktør, proprietær	DK
19	Mand	81	Pensionist. Tidligere direktør	DK
20	Mand	36	Økonom	DK
21	Mand	47	Førtidspensionist. Tidligere fodermester	DK
22	Kvinde	87	Pensionist. Tidligere sygehjælper	DK
23	Kvinde	78	Pensionist. Tidligere landmandskone	DK
24	Mand	81	Pensionist. Tidligere fisker og arbejdsmand	DK
25	Kvinde	96	Pensionist. Tidligere landmandskone	DK

#	Køn	Alder	Erhverv	Etnisk Tilhørsforhold
26	Mand	38	Restauratør	Iran Har boet 16 år i DK
27	Mand	29	Skolelærer	DK
28	Kvinde	22	Præmiereløjtnant af reserven. Begynder på universitetet 2004	DK
29	Mand	36	Førtidspensionist.	DK
30	Kvinde	76	Pensionist. Tidligere talepædagog	DK
31	Kvinde	72	Pensionist.	Palæstinenser. Har boet 14 år i DK.
32	Kvinde	99	Pensionist. Tidligere medhjælpende hustru og husbestyrerinde.	DK
33	Kvinde	92	Pensionist. Tidligere direktrice	DK

Bilag C.

Brev til udvalgte interviewede danskere

Institut for Statskundskab
Campusvej 55
5230 Odense M

Tlf. 6550 1000
Fax 6550 2280
politics@sam.sdu.dk

Den xx 2004

Kære interviewdeltager,

Projektet ”Et godt liv som gammel” har to hovedformål. Det første er at undersøge befolkningens holdninger til at være gammel og til at blive gammel. Det andet er at undersøge, hvilke forestillinger og tanker, der eksisterer i befolkningen om det gode liv som gammel.

Projektet er baseret på interview blandt følgende tre grupper.

- 1) Den første gruppe består af aldringsforskere og personer, som har markeret sig i den offentlige debat.
- 2) Den anden gruppe, som udgør hovedparten af undersøgelsens materiale, omfatter interviewpersoner som er valgt ud fra forskellige kriterier, såsom alder, erhverv, bopæl, køn etc. Det er meningen at *forskellige* danskere deltager.
- 3) Den tredje gruppe er de socialpolitiske ordførere i Folketinget samt formand og næstformand i Kommunernes Landsforening.

Et af målene med projektet er at undersøge, om der er overensstemmelse mellem befolkningens holdninger og den ældrepolitik, som udmøntes i praksis. Ambitionen er at kunne nuancere og tydeliggøre, hvilke ønsker nuværende og kommende ældre har til et godt liv som gammel.

Projektet er finansieret af ÆldreForum, Socialministeriet og Styrelsen for Social Service og afsluttes december 2005.

Idet jeg håber, at du er interesseret i at deltage i et interview, kontakter jeg dig telefonisk i løbet af et par dage for at aftale nærmere. Deltagere i gruppe 2 er sikret anonymitet.

Måtte du forinden have spørgsmål er du velkommen til at kontakte mig på telefon: 6550 2184 eller via email: mkn@sam.sdu.dk

Med venlig hilsen

Marie Konge Nielsen

Adjunkt, mag.art., ph.d.